

CUMHURİYET DÖNEMİ AĞRI VİLÂYETİ
NÜFUS SAYIMLARI VE NÜFUS YAPISI (1927-1980)

Ömer DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Bilal TUNÇ

2020

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ömer DEMİR

**CUMHURİYET DÖNEMİ AĞRI VİLÂYETİ NÜFUS SAYIMLARI VE NÜFUS
YAPISI (1927-1980)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Bilal TUNÇ

AĞRI – 2020

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Cumhuriyet Dönemi Ağrı Vilâyeti Nüfus Sayımları ve Nüfus Yapısı (1927-1980)**” adlı tezin tamamen kendiçalışmamolduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin erişime açılmasını istiyorum.

28.02.2020

Ömer DEMİR

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Bilal TUNÇ danışmanlığında ve **Ömer DEMİR** tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi Ağrı İli Nüfus Sayımları ve Bunların Yerel ile Ulusal Basına Yansımaları (1927-1980)” adlı çalışma 28.02.2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Cumhuriyet Tarihi** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Jüri Başkanı	Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU	
Danışman	Doç. Dr. Bilal TUNÇ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Figen ATABEY	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../2020 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

.... / / 2020

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ	ix
TABLolar DİZİNİ	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE AĞRI NÜFUSU VE NÜFUS YAPISI (1927-1945)

1.1. 28 Ekim 1927 Tarihli Nüfus Sayımı ve Bayazıt Nüfusu	6
1.1.1. Yaş Grupları Bakımından Bayazıt Nüfusu	10
1.1.2. Medeni Durum Bakımından Bayazıt Nüfusu	11
1.1.3. Okuryazar Sayısı Bakımında Bayazıt Nüfusu	12
1.1.4. Doğum Yerleri Bakımından Bayazıt Nüfusu	14
1.1.5. İş Alanları ve İş Kolları Bakımından Bayazıt Nüfusu	16
1.1.6. Konuşulan Diller Bakımından Bayazıt Nüfusu	18
1.1.7. Sakatlık (Engellilik) Bakımından Bayazıt Nüfusu	19
1.1.8. Dini İnanışlar ve Gruplar Bağlamında Bayazıt Nüfusu	21
1.2. 20 Ekim 1935 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	22
1.2.1. 1935 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	25
1.2.2. Okuryazar Sayısı Bakımında Ağrı Nüfusu	29

1.2.3. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	31
1.2.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	32
1.2.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	33
1.2.6. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu	34
1.2.7. İş Alanları ve Meslek Grupları Bakımından Nüfusu	36
1.2.8. Sakatlıklar (Engellilik) Bakımından Ağrı Nüfusu	37
1.3. 20 Ekim 1940 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	39
1.3.1.1940 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	41
1.3.2. İlçelerde Nüfus, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	43
1.3.3. Nüfus Yoğunluğu Bakımından Ağrı Nüfusu	47
1.4. 20 Ekim 1945 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	48
1.4.1.1945 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	52
1.4.2. Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları	54
1.4.3. Sakatlık (Engellilik) Bakımından Ağrı Nüfusu	55
1.4.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	57
1.4.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	58
1.4.6. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu	59
1.4.7. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	61
1.4.8. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu	63

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE AĞRI NÜFUSU VE NÜFUS YAPISI

(1950-1980)

2.1.22 Ekim 1950 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	65
2.1.1. 1950 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	67

2.1.2. İlçelerdeki Bilgiler Bağlamında Ağrı Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu	68
2.1.3. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	70
2.1.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	71
2.1.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	72
2.1.6. Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfusu	73
2.1.7. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	74
2.1.8. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu	75
2.2. 23 Ekim 1955 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	76
2.2.1. 1955 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	78
2.2.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	80
2.2.3. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu	82
2.2.4. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	83
2.2.5. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	84
2.2.6. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	85
2.2.7. Meslek Kolları ve Çalışan Nüfus İtibarıyla Ağrı Nüfusu	87
2.2.8. Engellilik (Sakatlık) Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	88
2.3. 23 Ekim 1960 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	89
2.3.1. 1960 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	89
2.3.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	93
2.3.3. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu	94
2.3.4. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	95
2.3.5. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	96
2.3.6. Dini Gruplar Bakımından Ağrı Nüfusu	96
2.3.7. Okuryazarlık ve Tahsil Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	97
2.4. 24 Ekim 1965 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	99

2.4.1. 1965 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	100
2.4.2. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu	102
2.4.3. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu	103
2.4.4. Medeni Durum Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu	105
2.4.5. Okuryazarlık Durumu Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu	106
2.4.6. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu	107
2.5. 25 Ekim 1970 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	108
2.5.1. 1970 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	109
2.5.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	112
2.5.3. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu	113
2.5.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu	114
2.5.5. Okuryazar Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu	115
2.5.6. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu	115
2.6. 26 Ekim 1975 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	116
2.6.1. Ağrı'da İlçe, Nahiye ve Köylerin Nüfusları ve Nüfus Yoğunlukları	117
2.6.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	120
2.6.3. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu	121
2.6.4. Medeni Bakımından Ağrı Nüfusu	122
2.6.5. Okuryazarlık Durumu Bakımından Nüfusu	123
2.6.6. Engellilik Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu	124
2.6.7. Meslek Kolları Bakımından Nüfusu	125
2.7. 12 Ekim 1980 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu	126
2.7.1. 1980 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	127

2.7.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu	130
2.7.3. Medeni Bakımından Ağrı Nüfusu	131
2.7.4. Okuryazarlık Durumu Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu	131
SONUÇ	133
KAYNAKLAR	139
EKLER	150
ÖZGEÇMİŞ	165

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ömer DEMİR
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bilal TUNÇ
2019, Sayfa: XII+164
Jüri: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Bilal TUNÇ
Doç. Dr. Figen ATABEY

“Cumhuriyet Dönemi Ağrı Vilâyeti Nüfus Sayımları ve Nüfus Yapısı (1927-1980)” adlı yüksek lisans çalışmasının hazırlanmasındaki amaç, Ağrı ilinin, demografik ve tarihî gelişimine dair ilgili verilerin tespit edilerek söz konusu verilerin sayısal bilgilerle ortaya çıkarılmasıdır. Milli Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesinde incelenen yerel ve ulusal gazeteler, Türkiye İstatistik Kurumu ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen bilgi ve belgeler kapsamında vilayet nüfusunun ve nüfus bileşenlerinin ülkedeki sosyo - kültürel, ekonomik ve askerî şartlar gereği oluşan gelişmeler, bunlarla etkileşimi tarih disiplininin ilkeleri ve araştırma metotları çerçevesinde değerlendirilerek ortaya çıkarılması bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu yolla Cumhuriyet’in ilanından 1980 yılına kadar Ağrı nüfusunda ne gibi değişme ve gelişmelerin olduğu ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarılmıştır.

Bilindiği üzere, nüfus sayımlarında her vilâyetin durumu ayrı olarak değerlendirilmektedir. Nüfus sayımları neticesi Ağrı nüfusu, gösterdiği değişiklikler bakımından dikkat çekmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 yılından 1980’e kadar Ağrı’da nüfus artış hızı 1960’tan sonra göçlerin etkisiyle azalmasına rağmen; daima Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Böylece Ağrı nüfusu sürekli olarak artmıştır. Malum olduğu üzere, Ağrı’da nüfus alanındaki gelişmelere bağlı olarak hem kent merkezleri hem de kırsal alan nüfus oranlarında önemli değişiklikler olmuştur.

Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde Ağrı nüfusundaki değişim ve gelişimler ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Bu kapsamda, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927’den başlamak üzere sırasıyla 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 ve 1980 genel nüfus sayımlarında her beş yıl boyunca vilayetin

nüfusundaki artış ya da azalmalar ve bunların vilâyet nüfusunun potansiyel durumuna etkisi incelenmektedir.

Ağrı nüfusu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda konuyla ilgili bilgilerin genel olarak verildiği görülmektedir. Tarafımızdan hazırlanan bu tezde ise, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak her nüfus sayımındaki veriler dikkatli bir biçimde incelenerek Ağrı nüfusundaki değişim ve gelişimler yıl yıl olarak kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Ayrıca 1927 yılından 1980'e kadar yapılan 11 adet nüfus sayımında bütün bilgiler bir bütün olarak değerlendirilmekte olup; her nüfus sayımında elde edilen verilerin önceki nüfus sayımlarındaki farklılıkları da değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bunlar yapılırken hem yerel ve ulusal basından hem de arşivlerden elde edilen bilgiler detaylı bir biçimde kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Ağrı, Bayazıd, Nüfus sayımı, Vilayet.

ABSTRACT
MASTER THESIS
“Population Census and Population Structure of the Republic Period in
Agri Province (1927-1980)”
Ömer DEMİR
Advisor: Asoc. Prof. Dr. Bilal TUNÇ
2019, Page: XII+164
Jury: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Asoc. Dr. Figen ATABEY
Asoc. Dr. Bilal TUNÇ

Population is important in terms of knowing everything about individuals who make up a society, understanding and organizing society and human behavior. Moreover since it is one of the methods of obtaining important information about the social and economic situation of a country, population censuses have been carried out with various purposes and methods for a long time. Therefore, after the proclamation of the Republic, population censuses are conducted periodically in order to learn about the economic and social situation of the Republic of Turkey. The first census in the Republic of Turkey was held in 1927. After the second census in 1935, a census was conducted every five years until 1990.

The census conducted in the Republic of Turkey shows that each province is examined separately. Population censuses of the province of Ağrı between 1927 and 1980, there are available important information about population number of headquarters, districts and villages, facial measurements and population densities, average age of population, literacy and educational status, languages spoken, marital status, places of birth, number of persons with disabilities and disability status, religious beliefs, professions and fields of work. The aim of this study is to examine the population of the province of Ağrı from 1927, which was the first census in Turkey, to 1980, with information obtained from Turkish Statistical Institute and Presidential Republic Archive and to reveal realistic data about the census, realistic data on the local history of the province, together with data from newspapers published by the local and National Press. As a result of the examination, it is determined that there were some changes in the population structure between these dates.

Keyword: Republic of Turkey, Ağrı, Bayazıd, Census, Province.

ÖNSÖZ

Nüfus sayımları ülkelerin potansiyel enerjilerini görmek, geleceğe yönelik gerçekçi hedefler çizmek amacıyla milattan önceki dönemlerden itibaren yapılmaktadır. İlk başlarda tahmini ve düzensiz bir şekilde bir ilerleme kaydetmişken 18. yüzyılla modern bir hüviyete kavuşarak günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı Devleti de nüfus bileşenlerini (erkek, kadın, yaş grupları, okuryazar, meslek grupları, medeni hal, dini tabiiyet, engelli) görmek amacıyla ilki 1831 yılında olmak üzere nüfus sayımları yapmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti de nüfus sayımlarına büyük önem vermiş 1927 yılından itibaren düzenli olarak nüfus sayımlarında bulunmuştur.

“Cumhuriyet Dönemi Ağrı Vilâyeti Nüfus Sayımları ve Nüfus Yapısı (1927-1980)” adlı tezde Ağrı ilinin, demografik ve tarihî gelişimine dair veriler tespit edilerek ortaya çıkarılmıştır. Milli Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesinde incelenen yerel ve ulusal gazeteler, Türkiye İstatistik Kurumu ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen bilgi ve belgeler kapsamında Ağrı nüfusunun ve nüfus bileşenlerinin dünya ve ülkedeki sosyo - kültürel, ekonomik ve askerî şartlar gereği oluşan gelişmeler, bunlarla etkileşimi tarih disiplininin ilkeleri ve araştırma metotları çerçevesinde değerlendirilerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İki bölüm halinde hazırlanan ve elde edilen veriler bağlamında, Cumhuriyet’in ilanından 1980 yılına kadar Ağrı nüfusunda ne gibi değişme ve gelişmelerin olduğu ayrıntılı bir biçimde irdelenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmam boyunca benden hiçbir yardımını esirgemeyen, çalışmamın bölümlerinin oluşturulmasında ve incelenmesinde her türlü katkıyı sağlayan, tezin araştırma ve yazım bölümünde ciddi çalışmalar yapan tez danışmanım olan Sayın Doç. Dr. Bilal TUNÇ’a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı şekilde tezimin hazırlanması sırasında sürekli olarak yanımda bulunan aileme de teşekkür ederim.

Ömer DEMİR

28.02.2020

TABLÖLAR DİZİNİ

- Tablo 1.** 1927 Yılında Cinsiyete Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 2.** 1927 Yılında Yaş Gruplarına Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 3.** 1927 Yılında Medeni Duruma Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 4.** 1927 Yılında Okuma Yazma Bilenlerin Sayısına Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 5.** 1927 Yılında Doğum Yerlerine Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 6.** 1927 Yılında İş Alanlarına Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 7.** 1927 Yılında Konuşulan Dillere Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 8.** 1927 Yılında Sakatların Sayısı ve Sakatlıkların Türüne Göre Bayazıt Nüfusu
- Tablo 9.** 1935 Yılında Ağrı’da Şehir Merkezi, İlçe ve Köy Nüfusu
- Tablo 10.** 1935 Yılında Ağrı’da Bulunan Okuryazar Sayıları
- Tablo 11.** 1935 Yılında Yaş Gruplarına Göre Ağrı Nüfusu
- Tablo 12.** 1935 Yılında Medeni Duruma Göre Ağrı Nüfusu
- Tablo 13.** 1935 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 14.** 1935 Yılında Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu
- Tablo 15.** 1935 Yılında Ağrı’da Çalışabilen Faal Nüfus Sayısı
- Tablo 16.** 1935 Yılında Ağrı’daki İş Kolları ve Meslekler
- Tablo 17.** 1935 Yılında Ağrı Nüfusunda Görünür Sakatlıkları Olanların Sayısı
- Tablo 18.** 1940 Yılında Ağrı’da Kaza, Nahiye ve Köylerin Nüfusu
- Tablo 19.** 1945 Yılında Ağrı’nın Yüzölçümü, Kaza, Nahiye ve Köy Nüfusu
- Tablo 20.** 1945 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 21.** 1945 Yılında Ağrı Nüfusu İçinde Engelli Kişi Sayısı
- Tablo 22.** 1945 Yılında Ağrı’da Medeni Durum
- Tablo 23.** 1945 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 24.** 1945 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

- Tablo 25.** 1945 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı
- Tablo 26.** 1945 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 27.** 1950 Yılında Cinsiyete ve Nüfus Yoğunluğa Göre Ağrı Nüfusu
- Tablo 28.** 1950 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 29.** 1950 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 30.** 1950 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 31.** 1950 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 32.** 1950 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 33.** 1950 Yılı Nüfus Sayımlarına Göre Ağrı’daki Okuryazar Sayısı
- Tablo 34.** 1950 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 35.** 1955 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 36.** 1955 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 37.** 1955 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 38.** 1955 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 39.** 1955 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 40.** 1955 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı
- Tablo 41.** 1955 Yılında Ağrı’da Çalışan Nüfus Sayısı
- Tablo 42.** 1955 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 43.** 1955 Yılında Ağrı’da Sakat (Engelli) Sayısı
- Tablo 44.** 1960 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 45.** 1960 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 46.** 1960 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 47.** 1960 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 48.** 1960 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 49.** 1960 Yılında Ağrı’da Mevcut Olan Dini Gruplar
- Tablo 50.** 1960 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı
- Tablo 51.** 1960 Yılında Ağrı’da Okuryazar Olanların Tahsil Dereceleri

- Tablo 52.** 1965 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 53.** 1965 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 54.** 1965 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller
- Tablo 55.** 1965 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 56.** 1965 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı
- Tablo 57.** 1965 Yılında Ağrı’da Okuryazar Olanların Tahsil Dereceleri
- Tablo 58.** 1965 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 59.** 1970 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 60.** 1970 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 61.** 1970 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 62.** 1970 Yılında Ağrı’da Tabiiyet(Uyruğa) Göre Nüfus Sayısı
- Tablo 63.** 1970 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 64.** 1970 Yılında Ağrı’daki Okuryazar Sayısı
- Tablo 65.** 1970 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 66.** 1975 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 67.** 1975 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 68.** 1975 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu
- Tablo 69.** 1970 Yılında Tabiiyete Göre Ağrı’daki Nüfus Sayısı
- Tablo 70.** 1975 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 71.** 1975 Yılında Ağrı’daki Okuryazar Sayısı
- Tablo 72.** 1975 Tahsil Derecelerine Göre Ağrı Nüfusu
- Tablo 73.** 1975 Yılında Ağrı Nüfusundaki Engelli Sayısı
- Tablo 74.** 1975 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları
- Tablo 75.** 1980 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu
- Tablo 76.** 1980 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları
- Tablo 77.** 1980 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum
- Tablo 78.** 1980 Yılında Ağrı’daki Okuryazar Sayısı

GİRİŞ

Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan sınır vilâyetlerinden birisidir¹. Doğu Anadolu Bölgesi olarak tanımlanan yer, sosyo-kültürel ve ekonomik yapı yönünden oldukça benzerlik gösteren Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsamaktadır². Bilindiği üzere, Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin kalkınma bakımından uzun yıllar ihmal edilmiş bölgelerinden birisidir³. Bu çerçevede Ağrı da söz konusu kalkınma bakımından pek gelişmemiş olan ve Nermin Erdentuğ'un ifadesiyle ihmal edilmiş bir bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan vilâyetlerden birisidir.

Ağrı'nın içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde yüksek dağlar arasında geniş platolar dağlar arasına sokulmuş platolar bulunmakta olup, burada yüksek dağlardan kopup gelen akarsular önemli bir durum arz etmektedir⁴. Ağrı vilâyeti de adı geçen coğrafi özellikleri taşıyan bir vilâyet olarak bilinmektedir. Zira yüksek dağ ve ovaların yer aldığı Ağrı'da çok sayıda ırmak bulunmaktadır.

Günümüzde 11.066 km² alana sahip bahsi geçen vilâyet, Türkiye'nin alanı büyük vilâyetlerinden birisidir. Doğubeyazıt, Diyadin, Taşlıçay, Karaköse, Eleşkirt, Hamur, Tutak ve Patnos olmak üzere toplamda 8 adet kazası bulunan Ağrı vilâyetinin Merkez kazası Karaköse'dir. Ağrı toprakları Türkiye'nin en yüksek yörelerini oluşturmaktadır. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı da burada yer almaktadır. Türkiye'nin en büyük nehirlerinden birisi olan Fırat'ın en büyük kollarından olan Murat Irmağı, Ağrı ili sınırlarında doğmaktadır.

Ağrı'da ekonomik geçimin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır⁵. Her ne kadar Ağrı'da tarım ve hayvancılık yaygın olarak yapılsa da, Ağrı Türkiye'nin ekonomik yönden geri kalmış vilâyetlerinden birisidir. Ağrı'da köylerin tamamında kentin de bir bölümünde tarım ve bilhassa hayvancılık yoğun olarak yapılmaktadır. Bu

¹Yurt Ansiklopedisi, İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını, c.I. , Anadolu Yayınları, İstanbul, 1981, s.339

² E. Semih Yalçın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 26.

³ Nermin Erdentuğ, " Kalkınma Problemleri ve Doğu Anadolumuz", *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, Sayı: 9, (1980), s. 13.

⁴ Sait Aşgın, *Atatürk'ten Günümüze Doğu Anadolu*, İmaj Yayınevi, Ankara 2002, s. 3.

⁵ Yurt Ansiklopedisi, İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını, c.I. , s.339.

iki ekonomik kol dışında Ağrı'da başta sanayi olmak üzere diğer iktisadi alanlarda pek fazla gelişme bir görülmemektedir⁶.

Günümüzde Ağrı'nın Merkezi Karaköse ilçesidir, ancak Karaköse'den önce merkez olan ilçe Doğubeyazıt'tır. Karaköse diye tanınan Ağrı, Trabzon-İran yolu üzerinde, deniz düzeyinden 1.640 m² yükseklikte kurulmuştur. Kentin kurulduğu yer, doğudan batıya hafifçe yükselen bir düzlük halindedir. Ağaçsız çıplak bir çevrede kurulan kent, akasya ve söğüt ağaçları dikilerek yeşillendirilmiştir. Buranın tarihi kent olarak çok fazla eski değildir. Burada 19. Yüzyılda "Şorbulak" adlı bir köy bulunduğu bilinmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında ilçe merkezi olan yerleşme, ancak Cumhuriyet döneminin başlarında 1927 yılında Doğubeyazıt yerine ilçe merkezi haline getirilmiştir. Böylece Beyazıt olan vilâyetin merkezinin buraya taşınmasıyla birlikte Beyazıt'ın adı da Ağrı olarak değiştirilmiştir⁷.

1927 yılında Beyazıt yerine Karaköse merkezli yeni adı Ağrı olarak değiştirilen vilâyetin Merkez kazasının nüfusu uzunca bir süre 10.000 kişinin altında kalmıştır. Burası günümüzde doğu sınır kesiminin en önemli garnizon kentlerinden birisidir, ayrıca İran'dan Anadolu'ya gelen bütün taşıtların uğrak yeridir. Yakın yıllara kadar ekonomik bakımından sadece hayvan ticaret merkezi olan Ağrı, bugün Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli konaklama merkezlerinden birisidir. Türkiye'yi Gürbulak sınır kapısından terk ederek Avrupa'yı İran'a bağlayan çok önemli bir ticaret yolu buradan geçtiği gibi bu yoldan Ağrı'dan ayrılan bir yol da güney doğrultusunda ilerleyerek Erzurum'u Van'a bağlar.

Yukarıda izah edildiği gibi önceleri adı Bayazıt olan vilâyetin adı 1927 yılında Ağrı olarak değiştirilmiş ve Merkez kaza da Doğubeyazıt'tan Karaköse'ye nakledilmiştir. Bu nedenle Ağrı nüfusunun ele alındığı bu çalışmada, 1927 yılı nüfus sayımı için Bayazıt adı kullanılmış iken; 1927'den sonra yapılan bütün nüfus sayımlarında Ağrı ismi kullanılmıştır. Bunun temel sebebi de idari düzenlemeler kapsamında vilâyetin adının değiştirilmiş olmasıdır⁸.

Tarih boyunca nüfus denilen dinamik yapı, toplumların değişiminde etkin bir role sahip olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca nüfus alanında yaşanan değişimler ve

⁶ İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Tutıbay Yayınları, Ankara 1995, s. 153.

⁷ Milliyet Gazetesi, *İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi, (Ağrı Maddesi)*, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1990, s. 112.

⁸ Milliyet Gazetesi, *İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, s. 112.

gelişmeler; toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlara birçok yönden etkileri olmuştur⁹. Bu sebepten nüfus şu şekilde tanımlanabilir: Nüfus, dünya, kıta, ülke, bölge, idarî ünite(il, ilçe, bucak gibi) veya bir yerleşme (köy, kasaba, şehir) gibi coğrafi sınırları kesin olarak çizilmiş bir yerleşkede, belirli bir zaman içerisinde yaşayan insan sayısına denilmektedir. Nüfus, her zaman değişen, dinamik bir yapıya sahiptir. Bir taraftan doğumlar, diğer taraftan ölümler yaşanmaktadır, göçler ve insanların yapısı zamanla değişime uğramaktadır, en önemlisi nüfusun miktarı ve yapısında değişiklikler yaşanmaktadır¹⁰. Bu sebepten nüfus ile ilgili çalışmalar sadece demografi veya coğrafi bilimlerinin değil; tarih de dâhil olmak üzere birçok bilim dalının konuları içerisinde yerini alır ve disiplinler arası bir konu olarak da değerlendirilir.

Nüfus sayımları ülkelerin potansiyel yapılarını görmek, geleceğe yönelik ülke için bir yol çizebilmek ve planlar yapabilmek için milattan önceki dönemlerden itibaren yapılmaktadır. İlk dönemlerde tahmini ve düzensiz bir şekilde yapılırken, 18. Yüzyıldan itibaren daha modernize bir kimliğe kavuşarak günümüze kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti de nüfus sayısını ve yapısını (erkek, kadın, yaş grupları, okur – yazar, meslek grupları, medeni hal, dini tabiiyet, engelli) görebilmek için ilki Sultan II. Mahmut Dönemi olan 1831 yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde de nüfus sayımlarına dikkat edilmiş ve 1927 yılından itibaren düzenli aralıklarla nüfus sayımları yapılmıştır¹¹. Bundan dolayı Türkiye’nin vilâyetlerinden birisi olan Ağrı’da da 1927 tarihten günümüze kadar nüfus sayımları yapılmaktadır. Bu sayede vilâyetin nüfus yapısıyla ilgili doğru bilgilere ulaşabilmektedir.

Yerleşme alanları tıpkı canlı bir varlık gibi uygun koşullarda doğar, şartların uygunluğunu bağlı olarak, kısa ya da uzun sürede gelişir ve yine şartların kötüleştiği zamanlarda, ya yeni bir yapıya dönüşür ya da ortadan kalkar. Bu genel ilkeye bağlı olarak yerleşmelerin nasıl bir süreçten geçtiklerini takip etmek mümkündür. Sosyal, siyasal, ekonomik vb. sebeplerden dolayı sürekli değişen nüfus, şehirlerin en önemli gelişmişlik düzeyini gösteren biri olmakla beraber değişken bir olgudur. İnsanlar değişen yaşam şartlarına uyum sağlayabilmek için yaşadıkları yerleri terk edip yeni

⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 40.

¹⁰ Murat M. Özgür, *Nüfus Coğrafyası*. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001, s. 5.

¹¹ Atilla Acar, *Isparta Nüfusunun Genel Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta 2012, s. 4.

bölgelere yerleşmekte ve bu durum nüfus hareketliğine yol açmaktadır¹². Yani göç denilen olgu vilâyetlerin nüfusları üzerinde çok ciddi bir etkiye sahiptir. Bilhassa 1970'ten itibaren Ağrı'dan büyük kentlere göçün artması, nüfus oranını da ciddi bir biçimde etkilemiştir. Bu bağlamda göç denilen olgu, Ağrı nüfusu ile ilgili çalışmalarda mutlak surette ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de basın çok önemli bir duruma gelmiştir. Ulusal ve yerel gazeteler, toplumu bilgilendirme ve yönlendirmede son derece önemli görevler üstlenmektedir. Gazeteler, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk nüfus sayımı olan 1927 Nüfus Sayımı olmak üzere, bugüne kadar yapılan bütün sayımlarda etkin rol almışlar ve bu konuda halkı bilinçlendirmişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gazete ve dergilerde nüfusun nicelik ve niteliğini bilmenin gerekliliği üzerine yazılara rastlanırken, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından nüfus sayımının önemi ve gerekliliği konusunda makale ve köşe yazıları artmakta, sayımın yaklaştığı günlerde hem sayım görevlilerinin hem de vatandaşların konuya daha titiz yaklaşımlarına yardımcı olacak yazılara yer verilmektedir. Sayım öncesinde ve sonrasında yayınlanan yazılarda hem tüm coğrafyayı, hem de tüm etnik gruplardan kadın ve erkekleri kapsayacak bu ilk genel nüfus sayımının Türkiye'nin modern dünyada yerinin bir göstergesi olarak önemi üzerinde durulmuştur¹³.

Türkiye nüfusunun gelişimini ve bu gelişimin gösterdiği bölgesel farklılıkları ortaya koyabilmek için iller itibarıyla nüfus artış miktarı ve hızlarının incelenmesi gerekmektedir¹⁴. Bu çalışmada, Ağrı vilâyetinin Türkiye'de ilk nüfus sayımı olan 1927'den 1980'e kadar detaylı bir biçimde incelenmesi ve nüfus sayımlarıyla ilgili gerçekçi verilerin ortaya çıkarılması vilâyetin yerel tarihi ile ilgili gerçekçi verilerin yerel ve ulusal basın tarafından yayımlanan gazetelerden elde edilen veriler, Türkiye İstatistik Kurumu ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden elde edilen bilgiler kapsamında ortaya çıkarılması bağlamında büyük önem taşımaktadır.

İki bölüm halinde hazırlanan bu çalışmada yöntem olarak şöyle bir yol takip edilmiştir. Birinci bölümde Tek Parti İktidarında (1923-1950) Ağrı Nüfusu ele alınmış

¹² Süleyman Yılmaz, “ Van İlinde Nüfus Hareketleri”, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Urfa, 2014, s. 5.

¹³ Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi*, sayı: 26, (2004), s. 77.

¹⁴ Rüya Kasarcı, “Türkiye'de Nüfus Gelişimi”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 5, 1996, s. 248.

iken; ikinci bölümde ise Çok Partili Döneme geçildikten sonra 1950’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin yerine Demokrat Parti’nin gelmesiyle oluşan dönemden sonraki süreçte Ağrı nüfusundaki değişim ve gelişimler irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE AĞRI NÜFUSU VE NÜFUS YAPISI

(1927-1945)

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile iktidara gelen CHP'nin 1950 yılına kadar iktidarda kaldığı döneme Tek Parti İktidarı denilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 yılına kadar tek siyasi parti olan CHP ve onun hükümetleri işbaşında olmuştur. Bu nedenle bu süreç “Tek Parti Dönemi” olarak nitelendirilmektedir¹⁵. Her ne kadar 1946 yılından itibaren Çok Partili Hayata geçilmiş olsa da, CHP'nin iktidarı 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir. Tek Parti iktidarında 1927, 1935, 1940 ve 1945 nüfus sayımları yapılmıştır.

1.1. 28 Ekim 1927 Tarihli Nüfus Sayımı ve Bayazıt Nüfusu

1927 yılında nüfus sayımı yapılmadan önce ülke genelinde ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle sayımda görev alacak olan kamu görevlilerinin eğitim ve öğretim işleri ile alakalı birtakım çalışmalar yapılmıştır¹⁶. Akabinde ise, sayım sırasında ihtiyaç duyulabilecek olan malzemelerden başta makineler olmak üzere çok sayıda malzeme temin edilmiştir¹⁷. 28 Ekim 1928 tarihine kadar sayımda kullanılacak malzemeler temin edilmiş ve bütün vilâyetlere de ihtiyaç oranında gönderilmiştir. Ayrıca nüfus sayımında kullanılmak üzere 1928 yılı Ziraat Bakanlığı bütçesinden bir kısım para ayrılmıştır¹⁸. Devrin basınının verdiği bilgilere göre, hazırlıklar tamamlandıktan sonra sayıma geçilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen verilere göre, bütün sayım işlemleri tamamlandıktan sonra konularla alakalı iki adet kitap bastırılmıştır¹⁹. Bu kitaplardan birincisi 16 Haziran 1928 tarihinde Türkçe olarak basılmıştır. İkinci kitap da aynı şekilde 24 Temmuz 1928'de devrin en etkili dili olan Fransızca olarak neşredilmiştir²⁰. Yukarıda izah edilen hazırlıklar ve sayım sonucunda bütün sayısal verileri ihtiva eden bilgilerin hem

¹⁵ Yüksel Kaştan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:8, sayı:1, (2006),s. 123.

¹⁶ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:25.145.5.

¹⁷ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 26.55.20.

¹⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 27.75.17.

¹⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 26.146.9

²⁰ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.146.12.

Türkçe hem de Fransızca olarak yayınlanması, dönem itibarıyla 1927 nüfus sayımına ne derecede hassasiyet gösterildiğini ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır.

Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre, 1927 Nüfus Sayımı 28 Ekim 1927 günü sabah 08.00’de başlamış ve akşama doğru yapılan top atışı ile nüfus sayımı sona ermiştir. Bu süre içerisinde vatandaşlar sokağa çıkma yasağına karşı uyarılmıştır. Bahsi geçen sayımdan bir gün evvel Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında “Sakin Unutmayınız” başlığı ile sayım süresince sokağa çıkma yasağı olduğu ve bu süre içinde her tarafın kapalı olacağı; bundan dolayı da ihtiyaçların önceden karşılanmasının zorunlu olduğu vatandaşlara hatırlatılmıştır²¹.

Gazetelerde sayım hazırlıklarına ve sayım memurlarının görevlerine yer verilmiştir. Sayımda görev alan 52. 276 memura yalnızca yol parası verilmiştir. Türkçe bilmeyenlerin nasıl sayılacağı konusunda özel bir talimat yayınlanmamış ancak sayım memurlarının çoğunlukla sayım bölgelerinde yaşayan kişiler olmalarının memurla vatandaş arasında bir iletişim sorunu çıkmamasını sağlayacağına gazete yazılarında değinilmiştir. Sayım öncesinde, görevli memurlar için bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya ilişkin İkdam gazetesinde yer alan haber şu şekildedir: *“Tahrir memurları hemen her semte tayin edildi. Vilayet tarafından davet edilen görevli memurlar eğer toplantıya katılmazlarsa 50 lira ceza ödeyeceklerdir. Eğer onları göndermeyen mensup oldukları kurum ise bu cezayı kurumu ödeyecektir”*²².

Gazetelerdeki yazılarda sayım işinin tam olarak nasıl yapılacağı, hangi soruların sorulacağı ayrıntılı olarak anlatılmış hatta sayım cetvelinin bir kopyası yayınlanmıştır. Sayım memurlarının, kontrol memurlarının ve icra heyetinin görevlerini ve sayım sonucunun hızla saptanabilmesi için yapılması gerekenleri anlatan Tahrir İcra Heyeti’nce yapılan açıklamalar da gazetelerde yer almıştır Sayımın eksiksiz biçimde tamamlanması için kontrol memurlarına düşen görev de açıklanmış; halk, memurlarla tam bir iş birliğine davet edilmiştir. Daha önce nüfus kaydı olmayanlara yönelik bir cezalandırma olmayacağı ancak sayım dışında kalanların cezalandırılacağı konusunda halk uyarılmıştır. Tecrübe sayımlarında olduğu gibi, gerçek sayımın öncesinde de başkent İstanbul’daki hazırlıklara özel olarak

²¹ Cumhuriyet, 27 Ekim 1927, Sayı: 1345, s. 1.

²² Tamer ve Bozbeyoğlu, s. 77.

değinilmiştir²³. Bu iki kentin son yıllarda hem nüfus hem de konutlar açısından geçirdiği değişiklik büyüktür. Ancak daha önemli nokta bu iki kentin sayım sonuçlarının farklı bir hassasiyetle bekleniyor olmasıdır. Ankara nüfusunun büyüklüğü bir başkent olarak gücünün göstergesi olarak önem taşıırken, İstanbul’un yüzyıllardır sahip olduğu çok-kültürlü yapısının ne kadar devam ettiği, nüfus hareketlerinin ardından ne ölçüde bir Türk-Müslüman kenti olduğu hem siyasi hem de iktisadi açılardan önemliydi. Bu konu yalnızca resmi makamlarda değil, halkta da bir merak yaratmaktaydı. Hatta Akşam bu ilgiye dayanarak İstanbul nüfusunu tahmin yarışması düzenlemiştir²⁴.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanıyla beraber kabul edilmiş olunan Cumhuriyet rejiminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında birçok soru hazırlanmış ve sorulara cevap bulunmaya çalışılarak ülke nüfusunun potansiyel gücü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1927 nüfusu sayımı için hazırlanan soru cetvelinin on dördüncü ve on beşinci kısımlarında şu sorular yer almaktadır²⁵: ““Evvelce nüfusa kayıt edilmiş miydi ve edilmişse nerede kayıt edilmiştir?” “Yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?”²⁶”

Türkiye’de nüfus sayımı yapılmadan önce çeşitli ön hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda, ilk olarak İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş başına da dönemin Devletlerarası İstatistik Enstitüsü üyelerinden birisi olan Camille Jacquart isimli kişi getirilmiştir. 1926 yılının haziran ayında “İlk Nüfus Sayımı Kanunu” komisyondan geçirilip, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle 28 Ekim 1927 tarihinde ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Nüfus Sayımı ile Türkiye’deki bütün vilâyetlerin demografik yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu nüfus sayımı ile diğer vilayetlerde olduğu gibi Bayazıt’ın da nüfus değerleri sayısal verilerle gösterilmeye çalışılmıştır.

1927 yılı nüfus sayımı verilerinden Türkiye nüfusunun 13.648.270 kişi olduğu bu nüfusun %23,5’inin şehirlerde %76,5’inin de köylerde yaşadığına ulaşılmaktadır. Bu tarihlerde Bayazıt’ın Merkez, Diyadin, Eleşkirt, Iğdır, Karaköse, Tutak ve Tuzluca

²³ Mehmet Halit Bayrı, “Tarih Boyunca İstanbul’da Nüfus Sayımları”, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:1, sayı: 14, (1954), 661.

²⁴ Tamer ve Bozbeyoğlu, s. 77.

²⁵ Fevzi Çakmak, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”, *ÇTTAD*, , cilt:18-19, sayı: 8, (2009), s. 94.

²⁶ Milliyet, 27 Ekim 1927, s. 1.

olmak üzere 7 ilçesinde toplamda 57.177'si erkek ve 47.409 kadın ile 104.586 kişinin yaşadığı görülmektedir. 1927 yılında Bayazıt'ın 13.250 km² olan coğrafi arazisinde km²'de mevcut insan sayısı % 7,2'dir. Söz konusu veriler, 1927 yılı itibarıyla Bayazıt'ta nüfus yoğunluğunun fazla olmadığı açıkça görülebilmektedir²⁷.

Tablo1. 1927 Yılında Ağrı'da Cinsiyete Göre Bayazıt Nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Coğrafi alan	Yoğunluk	Mevaki (Kayıp)
Bayazıt	11.027	9.463	20.490	3.205 km ²	6,4	174
Diyadin	6.173	5.678	11.851	1.810 km ²	6,5	113
Eleşkirt	4.621	4.308	8.929	1.090 km ²	8,2	86
Iğdır	13.384	11.825	25.209	2.105 km ²	12,0	88
Karaköse	13.382	7.946	21.328	2.310 km ²	9,2	133
Tutak	3.241	3.011	6.252	1.890 km ²	3,3	92
Tuzluca	5.349	5.178	10.527	840 km ²	12,5	97
Toplam	57.177	47.409	104.586	13.250	7,9	783

Bir vilayetin nüfusundaki kadın ve erkek sayıları değişiklik gösterebileceği gibi ilçelerde de farklılıklar olabilmektedir²⁸. Yukardaki tablonun verilerinde görüleceği gibi bu durum Bayazıt'da da vardır. Bu verilere göre Bayazıt'ın ilçeleri arasında nüfusu en fazla olan yer 13.382 ile Karaköse iken, en az olan da 3.241 ile Tutak'tır²⁹. Bütün ilçelerde erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olduğu Bayazıt'ta nüfus yoğunluğu da son derece düşük olup 7,9'dur. Bu durum, Bayazıt nüfus yoğunluğunun da Türkiye ortalamasının son derece altında olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kadın ve erkek açısından Bayazıt nüfusu karşılaştırıldığında kadın nüfusunun en çok olduğu ilçe 3.011 ile Tutak'tır ve en fazla olan da 11.825 ile Iğdır'dır. Iğdır ilçesinden sonra Bayazıt, Karaköse, Diyadin, Tuzluca ve Eleşkirt kazaları gelmektedir. Erkek nüfusu en az olan ilçe 3,241 ile Tutak iken; en fazla olan da 13.382 ile Karaköse'dir. Karaköse kazasını takiben Iğdır, Bayazıt, Diyadin, Tuzluca ve Eleşkirt ilçeleri gelmektedir. Tablo verilerinde dikkat çeken bir olayda il genelinde 783 kayıp yani mevaki durumda

²⁷ Bilal Tunç, “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, cilt: 4, sayı:7, (2018), s. 3022; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü,(TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I. İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929, s. IV; Faruk Kaya, “Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri, ” *TheJournal of Academic SocialScience Studies Dergisi*, sayı: 6, cilt:4 (2013) s. 576.

²⁸ Mustafa Murat Yüceşahin, “Türkiye’de İllere Göre Cinsiyet Oranları”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 5, (1996), s. 267

²⁹ Tunç, “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3012.

olmasıdır. Bu dönemde kayıp kişi sayısının 174 kişi ile merkez kasabasıdır. En az olanda 86 kişi ile Eleşkirt ilçesidir.

1.1.1. Yaş Grupları Bakımından Bayazıt Nüfusu

Türkiye nüfusunun yaş yapısı incelendiğinde kendine has özellikler göstererek, zaman içerisinde değişimler geçirdiği görülmektedir. Nüfus yaş, değişim ve farklılıkları Bayazıt'ta ciddi bir şekilde görülebilmektedir. 1927 nüfus sayımı daha önce yapılan nüfus sayımlarından daha ayrıntılı bilgi vermekte ve daha önce ki sayımlarda verilmeyen ayrıntılar bu sayımda elde edilebilmektedir. Yapılan bu sayım sayesinde, diğer yerlerde olduğu gibi Bayazıt ilinin de yaş grupları detaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır³⁰.

Nüfus yoğunluğu, belirli bir alandaki insan sayısının o alanın ölçümüne km² bölünmesinden elde edilen neticedir.³¹ Bir bölgedeki nüfusun yaş grupları, o yerin nüfus yoğunluğu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bayazıt'ın yaş grupları ile ilgili bilgiler bu ilin kültürel, toplumsal ve ekonomik durumunu ortaya çıkarabilir. Bayazıt nüfus yapısına bakıldığında; buranın genç nüfus oranının çok daha fazla olduğu görülmekte. Vilayet 'in yaş grupları arasında yoğun olan grup 20 ile 45 yaş grubudur. Yaş grubunda 42.329 kişi yer almaktadır³². Aşağıdaki tabloda vilayetin yaş grupları verilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü üzere en az yaş grubu 71 yaş ve üstüne aittir.

Tablo 2. 1927 Yılında Yaş Gruplarına Göre Bayazıt Nüfusu

Cins.	0/1	1/2	3/6	7/12	13/19	20/45	46/60	61/70	71+	Belirsiz
Erkek	2.225	4.641	8.276	7.295	5.077	22.893	4.053	1.904	754	59
Kadın	1.902	3.993	6.907	4.898	4.401	19.436	3.776	1.328	727	41
Toplam	4.127	8.634	15.193	12.193	9.478	42.329	7.829	3.232	1.481	100

Tablodan görülebileceği üzere, 1927 yılında Bayazıt nüfusunda genç nüfus kesimi önemli çoğunluğu oluşturmaktadır. Her ne kadar vilâyet nüfusu içinde 46-60 yaş grubu da nispetten fazla olsa da 71 üstü yaş grubu son derece azdır ve sadece

³⁰ Ertuğrul Murat Özgür, "Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 7, (1999), s. 161

³¹ Tunç, " 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetin Nüfusu", s. 3012; Levent Aksu, "Dünyada ve Türkiye'de Nüfus Analizleri", *Sosyoloji Konferansları*, 25. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998 s. 231.

³² 1927 Genel Nüfus Sayımı, s. XXIII.

1.481 kişidir. Diğer taraftan 61-70 grubunda ise 3.232 kişi yer almaktadır. 46-60 grubunda ise 7.829 kişi mevcuttur. Bu veriler, 20-45 grubun 42.329 kişinin sayı olarak diğer yaş gruplarının sayılarının iki katından fazla olduğunu açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

1.1.2. Medeni Durum Bakımından Bayazıt Nüfusu

Bir bölgenin medeni hali o bölgenin nüfusu ile alakalı politikaların belirlenmesinde önemli rol oynar. Yaşın, medeni durumun, aile yapısının ve evli kadınlar için eşin eğitim düzeyinin katılım kararının verilmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir³³. Bu nedenle nüfus araştırmalarında medeni yapı ile ilgili bilgiler hem ülke geneli hem de illerle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Ülke genelinde olduğu gibi Ağrı ilinin de medeni durumunun sayısal verilerle ortaya çıkarılması toplum yapısının öğrenilmesine fayda sağlamaktadır. Esasında 1927 nüfus sayımına kadar diğer yapılan sayımlarda sadece erkek nüfusu sayılmış ve kadın nüfus sayımı yapılmamıştır. Bundan dolayı 1927 yılında yapılan nüfus sayımında bu dikkate alınmış ve bunun yanında yapılan bu nüfus sayımında vilayetin medeni durumu hakkında sayısal bilgilere ulaşabilmektedir³⁴. Söz konusu durum ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda sayısal bilgiler verilmiştir.

Tablo 3. 1927 Yılında Medeni Duruma Göre Bayazıt Nüfusu

	Cinsiyet	Bekârlar	Evliler	Dullar	Boşanmış	Bilinmeyenler
Bayazıt Vilayeti	Erkek	57.177	31.401	24.838	963	52
	Kadın	47.409	24.883	21.497	3.928	63
	Toplam	104.596	53.284	46.325	4.791	115

Yukarıdaki tabloda da sayısal veriler bağlamında gösterildiği üzere Ağrı ili içerisinde bekâr nüfusun en çok yer kapladığını görmekteyiz. Tablo da bekârlar içinde erkeklerin, kadınlardan daha fazla olduğuna ulaşmaktayız. Bu tabloda genç nüfus sayısına aynı zamanda bekâr olan insan sayısına ve medeni durumlarına ulaşmaktayız. Vilayette dönem itibari ile 4.791 kişinin boşanmış olduğu ve boşanmış kişiler arasında

³³ Tekin Akgeyik, “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı: 70, (2017), s. 37.

³⁴ Cumhuriyet, 27 Ekim 1927, Sayı: 1345, s. 1; Tunç, “1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3014.

kadınların sayıca fazla olduğu ve erkeklerin 4 katı olduğu görülmekte. Bu verilerden de elde ettiğimiz üzere 963 boşanmış erkek olduğu Ağrı'da 3.928 de boşanmış kadın sayısına ulaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayette boşanmış kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu durum Cumhuriyet toplum yapısının özelliklerini de orta çıkarmaktadır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türk toplum yapısının önemli bir kısmını ihtiva eden aile yapısı içinde de birtakım değişimlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır³⁵. Bu değişimin en önemli göstergeleri arasında boşanmış çift sayısına göre artış göstermesidir. Bayazıt'ta 1927 yılında 4.791 kişinin olması bu duruma örnektir. Aynı zamanda bu verilerden elde ettiğimiz sonuçlarla gördüğümüz üzere dul sayısının da fazla olduğunu ve neredeyse evli çift sayısına yakın olduğu grafikten çok açık bir biçimde görülebilmektedir.

1.1.3. Okuryazar Sayısı Bakımında Bayazıt Nüfusu

Okuma ve yazma insan becerilerinden en önemlisidir ve bir bölgedeki nüfus yapısının medeniyet durumu hakkında önemli bilgi verir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından itibaren okuryazarlığı arttırmak amacıyla ülke genelinde 1928 yılından başlamak üzere büyük bir kampanya başlatılmış ve halkın okuma yazma bilen sayısının artırılması için gerekli ciddi önlemler alınmıştır³⁶. Bu nedenle 1927 nüfus sayımında ülke genelinde okuma yazma oranının ne derecede olduğunu öğrenilmesi büyük bir önem taşımaktadır. 1927 yılında yapılan sayımda Cumhuriyet döneminde yapılan diğer araştırmalarda farklı olarak 6 yaş grubu dikkate alınmamıştır. Bu sebepten dolayı vilayetin okuryazar durumuna net bir şekilde ulaşılmamaktadır. Buna rağmen okuryazarlık kişi sayısı ile alakalı bilgiler ilk defa 1927 nüfus sayımında yer almaktadır. Bu sayım neticesinde hem ülke genelinde hem de Ağrı'daki nüfusun eğitim düzeyi hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Bu kapsamda, 4 numaralı tabloda 1927 yılı itibarıyla vilâyet genelindeki okuryazar sayısı verilmektedir³⁷.

³⁵ Tunç, “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetine Nüfusu”, s. 3014.

³⁶ Nagihan Gökçe ve Ahmet Yıldız, “Türkiye’de Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınlar ve Okuma-Yazma Kurslarına Katılmama Nedenleri: “Ne Edeyim Okumayı, Hayatım mı Değişecek?” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, cilt: 6, sayı:26, (2018), s. 2152.

³⁷ 1927 Genel Nüfus Sayımı s. XXXV.

Tablo 4. 1927 Yılında Okuma Yazma Bilenlerin Sayısına Göre Bayazıt Nüfusu

Bayazıt	Cinsiyet	Okuma Yazma Bilenler	Okuma Yazma Bilmeyenler
	Erkekler	2.584	54.593
	Kadınlar	81	47.328
	Toplam	2.665	101.921

Bayazıt vilayetinde olduğu gibi ülke genelinde cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi okuma yazma oranının düşük seviyelerde olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke insanının %90'nın okuma yazma bilmediğini görmekteyiz. Ülke nüfusunun üçte biri dokuz yaşın altındadır ve okuma yazma bildikleri halde okula gidememektedir. Osmanlıdan devralınan okulların durumu da iç açıcı durumda değildir³⁸. Ancak yukarıda izah edildiği üzere Cumhuriyet'in ilanından sonra ülke genelinde okuma yazma oranında ciddi bir artış olmuştur. Bu da sayısal verilerle açık olarak görülebilmektedir³⁹.

Tablodaki verilerden ülke genelinde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı %90 olmasına rağmen; bu seviyenin Bayazıt'ta daha düşük seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Vilayette 101.921 kişi olmasına rağmen okuma yazma bilen sayısı sadece 2.665 kişidir. Bu da nüfusun sadece %3'ne tekabül etmektedir. Ayrıca okuma yazma sayısı bakımından erkeklere göre kadınlar son derece aşağı sıralarda bulunmaktadır. Bu kapsamda, vilayet genelinde 2.584 erkek okuma yazma bilirken; okuma yazma bilen kadın sayısı sadece 81'dir⁴⁰. Bu da, kadınların eğitiminin ne derecede ihmal edildiğini göstermesi bakımından son derece önemli bir durum arz etmektedir şeklinde analiz edilebilir.

1927 yılında il genelinde okuma yazma bilenlerin sayıları ilçelerde şu şekildedir: Merkez ilçesinde okuma yazma bilenler 603, bilmeyenler 19.987'dir. Bunlar içinde okuma yazma bilen kadın sayısı sadece 38 kişidir. Diyardin ilçesinde okuma yazma bilenler 206, bilmeyenler 11.545 kişidir. Işin üzücü yanı ise okuma yazma bilen kadın sayısı sadece 3 kişidir. Eleşkirt'te 120 erkek okuma yazma bilmekte

³⁸ Tunç, " 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu", s. 3015; TCBIUM, 1927 Genel Nüfus Sayımı s. XXXV.

³⁹ Meral Taner ve Handan Asude Başal, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'de İlköğretimde ve İlköğretime Öğretmen Yetiştirmede Niceliksel ve Niteliksel Gelişmeler", *e-Journal of New World Sciences Academy*, , cilt:4, sayı: 1 (2009), s. 139.

⁴⁰ 1927 Genel Nüfus Sayımı, s. XXXV.

iken; kadın sayısı sadece 1 kişidir. İlçe genelinde okuma yazma bilmeyen nüfus sayısının toplamı 8.808'dir. Iğdır ilçesinde okuma yazma bilen kadın sayısı diğer ilçelere oranla azda olsa fazla olup okuma yazma bilen kadın sayısı 17'dir. Iğdır ilçesinde okuma yazma bilmeyen nüfus sayısı oldukça fazladır, toplam sayı 24.836 olduğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen kadın nüfusunun fazla olduğu ilçelerden biride Tuzluca ilçesidir, bu ilçede okuma yazma bilen kadın sayısı 2, erkek sayısı 107'dir. Okuma yazma ortalaması en kötü olan ilçelerden birde Tutak'tır. Tutak'ta okuma yazma bilen kişi sayısı 181, bilmeyen kişi sayısı da 6.071 kişidir⁴¹. Tablodaki veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ülke genelinde olduğu gibi Ağrı vilâyetinde de okuma yazma bilen sayısı son derece azdır. Bu durumun dikkate alınarak Cumhuriyet'in ilanından itibaren okuma yazma oranını yükseltmeye yönelik planlar son derece önemlidir. Zira bu planlardan sonra zamanla ülkede okuma ve yazma bilenlerin sayısında ciddi artışlar görülmeye başlanmıştır. Bunun başarılı neticeler verdiği diğer nüfus sayımlarında açıkça görülmektedir. Bu nedenle yeri geldikçe bu konuya bir daha değinilecektir.

1.1.4. Doğum Yerleri Bakımından Bayazıt Nüfusu

Bir vilayetin gelişmeleri içerisinde, doğum oranının dışında başka il ya da ülkeden gelip yerleşen insanlar da önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla yeni gelenlerle birlikte vilayet nüfusunda değişim ve bir takım farklılıklar olmaktadır. Nüfustaki gelişmeler doğum yerine göre, bölgelere göre farklılık göstermektedir. Söz konusu durumun nedeni aşağıda gösterildiği gibidir.

Esasında nüfusla alakalı bilgiler ve elde edilen veriler, ülkelerin insanlara hizmet götürmesi sırasında gereksinim duyduğu esas unsurlardan birisi durumundadır. Bu bağlamda, insanın doğumundan ölümüne kadar yaşamındaki değişimleri en mantıklı yoldan kayıt altına alınması gerekmektedir. Çünkü insanın devletle bütün münasebetleri nüfus bilgileri doğrultusunda oluşmaktadır. Ayrıca devletin ilerleme ve gelişmesinde niteliklerine göre sahip olduğu nüfus sayısı büyük bir önem taşımaktadır⁴². Bu nedenle 1927 yılından itibaren ülke nüfusunun gerçek potansiyel

⁴¹ Tunç, "1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayeti'nin Nüfusu", s. 3015.

⁴² Mustafa Yakar, "21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye Nüfusunda Ne Değişti?", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:5, (2012), sayı: 21, s. 384.

durumunu ortaya çıkarmak ve bu konuda daha gerçekçi bilgileri elde etmek amacıyla nüfus sayımlarında kişilerin doğdukları yerler de dikkate alınmıştır.

1927 yılı nüfus sayımı verilerine bakıldığı zaman Bayazıt vilayetinde başka Vilayet ve ülkeden olan insan sayısının az olduğunu ve nüfusun çoğunluğunun burada doğan insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda çok açık bir biçimde İzah edilen durum aşağıda gösterilen beş numaralı tablo içerisinde detaylı bir şekilde ve sayısal veriler bağlamında incelenmiştir⁴³.

Tablo 5: 1927 Yılında Doğum Yerlerine Göre Bayazıt Nüfusu

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	55.445	46.349	101.794
Irak	4	0	4
İran	396	287	683
Fransa	2	0	2
Yunanistan	5	1	6
Rusya	1.299	728	2.027
Bilinmeyen	17	43	60

Beş numaralı tabloda görüldüğü üzere 1927 nüfus sayımında Bayazıt'taki nüfusun büyük çoğunluğu Türkiye doğumlu kişiler oluşturmaktadır. Türkiye dışında doğumlu insan sayısının azda olsa var olduğunu, Bu ülkeler arasında Irak, İran, Fransa, Yunanistan ve Rusya doğumlu insanların olduğu da görülmektedir. Bunun sebebi, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusya'sına yenilmesiyle birlikte çok sayıda Rusya doğumlu kişilerin Anadolu'ya göç etmesidir. Göç eden insan sayısının özellikle Bayazıt Vilayetine yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu durumdan dolayı da Rusya bölgesinden Bayazıt 'a Göç eden insan sayısının 1.299'u erkek; 728'nin ise kadın olmak üzere toplamda 2.027 insanın Bayazıt'a yerleşmişlerdir⁴⁴. Söz konusu durum, Bayazıt nüfusu içinde çok fazla olmasa da vilâyet dışında doğan kişilerin de olduğunu ve

⁴³ Tunç, “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3016.

⁴⁴Şürettin Memmedli ve Gülnara Goca Memedova, “Gürcistan'dan Türk Göçleri”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2011, s.15.

bunun da bahsi geçen vilâyet nüfusunun birçok alanda değişmesine, gelişmesine ve etkilenmesine yol açtığı şeklinde değerlendirilebilir.

1.1.5. İş Alanları ve İş Kolları Bakımından Bayazıt Nüfusu

Yerleşim yerlerinin iktisadi ve sosyal yapıları ile ilgili bilgilere ulaşılması oranın ekonomik durumunun nasıl olduğu hakkında önemli bilgilere ulaşmamız açısından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan nüfus sayımlarında olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan nüfus sayımlarında da iş kolları hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilir. Nüfus sayımı yapılan dönemde ele alınan yaşam alanlarında insanların sahip bulundukları çalışma alanlarını, iş kollarını ve nüfus sayımı yapılan alanın toplumsal ve iktisadi durumunu ve gelişmişlik düzeyini ortaya çıkarması bakımından önemli veriler elde edilebilmektedir⁴⁵. Bu sebepten bir vilayetin iş kolları ve bu iş kollarının vilayet ekonomisine katkısına ulaşılması için nüfus verilerinin incelenmesi gereklidir. Her yerleşim yeri bazı iktisadi faaliyetler sonucu fonksiyonel bir kimlik elde etmiştir. Bunu içinde yerleşim alanları yan yana gelen ekonomik yapı içerisinde gruplandırma, yerleşim alanlarının nüfus bilgileri hakkında önemli bilgiler elde edilmesini sağlamaktadır⁴⁶.

Söz konusu bilgiler bağlamında 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Bayazıt nüfusuyla alakalı olarak çok sayıda alanda bilgi elde edilebildiği gibi; halkın hangi iş alanlarıyla ilgilendiği konusunda da önemli bilgiler sağlanabilmektedir. Esasında Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 Nüfus Sayımı, birçok bakımdan Osmanlılar döneminde yapılan sayımlardan daha ileri durumda bulunmaktadır. Çok sayıda alanda nüfusla alakalı bilgiler temin edilebildiği için, Bayazıt'ın yani Ağrı'nın potansiyel nüfusunun durumu da açık bir biçimde ortaya çıkabilmektedir. Diğer dört tabloda sayısal verilerle vilâyetin potansiyel gücü açık bir biçimde gösterilmişti. Aşağıda verilen altı numaralı tabloda da aynı şekilde Bayazıt'ta yaşayan insanların dönem itibarıyla hangi alanlarda çalıştıkları, hangi işlerin daha yoğun olarak tercih edildiği net bir biçimde görülebilmektedir. Bu kapsamda, vilâyetin iş potansiyel gücü de görülebilmektedir.

⁴⁵ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış Dergisi*, cilt:8, sayı: 15, (2014), s. 237.

⁴⁶ 1927 Genel Nüfus Sayımı, s. XCIII.

Tablo 6. 1927 Yılında İş Alanlarına ve İş Kollarına Göre Bayazıt Nüfusu

Cinsiyet	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Adliye	Ordu	PTT	Başka	İşsiz
Erkek	15.504	597	575	108	259	820	6.602	307	7.285	25.121
Kadın	6.058	165	44	1	0	0	0	0	33	41.118
Toplam	21.562	762	619	109	259	820	6.602	307	7.318	66.238

Tablodaki bilgilerden anlaşılabileceği üzere Bayazıt'ta toplamda 9 adet iş alanı mevcuttur. 1927 yılı itibarıyla 15.504'ü erkek ve 6.058'i de kadın olmak üzere toplamda 21.562 kişinin çalıştığı görülmektedir. Bu meslek kolları sırasıyla; tarım, sanayi, ticaret, serbest meslek, memur, hâkim sınıfı, ordu mensubu, PTT çalışanı, başka iş alanlarında çalışanlar ve son olarak da işsizlerdir. Söz konusu verilerden Bayazıt nüfusunun büyük bölümü tarımla uğraştığı anlaşılmaktadır. Bayazıt'da en az ilgilenilen iş sahası ise 109 kişi ile serbest çalışanların ihtiva ettiği anlaşılmaktadır⁴⁷.

Bayazıt nüfusu içerisinde en az çalışan kesimin kadın nüfusu olduğunu görülmektedir. Bir iki iş kolu haricinde kadınların genel olarak iş hayatında yer almadıkları anlaşılmaktadır. Sadece tarım ve sanayi alanlarında çalışan kadınların, diğer iş kolları olan ticaret, memurluk, adliye, ordu, PTT ve serbest çalışma alanlarının hiçbirinde yer almadığı; bu alanlarının tamamında sadece erkeklerin istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun biraz da Osmanlı toplum yapısından süre geldiği düşünülebilir.

Cumhuriyetin ilanından sonra kadınların birçok alanda olduğu gibi ekonomide de etkili bir konuma geldiğini bilinen bir gerçektir. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra kadınlarında toplumsal alanda statü sahibi olabilmeleri için erkeklerle eşit seviyede eğitim görme olanağı sağlanarak her alanda meslek sahibi olmalarına imkân sağlanmıştır.⁴⁸ 1927 yılında nüfus verilerinde kadınların sayıları az olsa da, sonraki zamanlarda kadınlarında iş alanlarında aktif olduklarını görülmektedir. 1927 yılı nüfus sayımında da elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla iş sahibi olmayan mesleksiz çok sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Vilâyet nüfusunda 25.121'i erkek ve 41.118'i kadın olmak üzere toplamda 66.238 işsiz bulunmaktadır. Bu sayının büyük

⁴⁷ Tunç, “1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3016.

⁴⁸ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt:2, sayı:1, (1999), s. 19.

çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Netice olarak şu sonuca varılabilir: 1927 yılı itibarıyla Ağrı'da çalışan kesimin çok büyük bir kısmını ülke genelinde de olduğu gibi erkekler oluşturmaktadır. Kadınlar çalışanların içerisinde son derece az bir yer kaplamaktadır. Ayrıca kadınların çalıştığı alanlar ise sadece ziraat sektörüyle sınırlı kalmıştır. Hem ağır hem de bürokratik işlerde erkekler çalışmaktadır; bu işlerde hemen hemen kadınların hiçbirisi görev almamıştır. Esasında bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra kurulan Türkiye'deki genel bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Ancak Cumhuriyet'in ilerleyen dönemlerinde kadınlar toplumsal hayatta daha etkili hale gelmişler ve birçok saha da çalışma imkanına sahip olabilmişlerdir.

1.1.6. Konuşulan Diller Bakımından Bayazıt Nüfusu

Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı sonuçlarından elde edilebilen Türkiye nüfusunun özelliklerinden biride ana dile göre nüfusun sayısıdır. Yani burada kimlerin hangi dilleri konuştukları ve ne kadar kişinin Türkçe ya da kaç kişinin Türkçe dışında konuştuğu dilleri öğrenmek mümkündür. Bundan dolayı nüfus sayımı yapılan alanlarda ikamet eden kişilerin bu konudaki durumunu yani konuştuğu diller hakkındaki bilgiler çok rahat bir biçimde elde edilebilmektedir⁴⁹. Bu kapsamda Bayazıt'ta Türkçe dışında hangi dillerin konuşulduğu ya da hangi dillerin mevcut olduğu sayısal verilerle ortaya çıkarılabilmektedir.

Aşağıda gösterilen beş numaralı tablodan 1927 yılı itibarıyla Bayazıt genelinde Türkçe dışında hangi dillerin konuşulduğu sayısal verilerle ortaya konulmuştur. Bayazıt vilâyeti Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer aldığından dolayı burada Kürtçe konuşan kişiler yoğunluktadır. Bu da tablodaki verilerden çok açık bir biçimde görülebilmektedir. Bu bağlamda, Bayazıt'ta yaşayan insanların Türkçe ve Kürtçe bilenlerin sayısı ve bunlar içerisinde hangi dilin daha çok konuşulduğuna dair bilgiler aşağıdaki verilen 7 numaralı tabloda gösterildiği şekildedir⁵⁰:

⁴⁹ Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:19, sayı: 1, (2009), s. 250.

⁵⁰ TCBIUM, *1927 Genel Nüfus Sayımı*, s. LXIII.

Tablo 7: 1927 Yılında Konuşulan Dillere Göre Bayazıt Nüfusu

Konuşulan Diller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	25.764	17.806	43.570
Ermenice	0	1	1
Acemce	3	0	1
Çerkezce	15	0	15
Kürtçe	31.325	29.601	60.926
Konuşulan Diğer Diller	70	1	71

Tabloda bilgilerden görülebileceği üzere 1927 yılında Bayazıt vilayetinde en fazla konuşulan dil Kürtçedir. 60.926 kişinin Kürtçe konuştuğu Bayazıt'ta 31.325 erkek ve 29.601 kadın Kürtçe konuşmaktadır. Vilayette Kürtçe birinci dil iken, Türkçe ikinci sıradadır. Buna göre, 43.570 kişinin Türkçe konuştuğu vilâyette 25.764 erkek ve 17.806 kadın Türkçe bilmektedir ve Türkçe konuşmaktadır⁵¹.

Bayazıt'ta Kürtçe ve Türkçe dilleri arasında azda olsa başka dillerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu diller arasında Ermenice, Acemce ve Çerkezce dilleri yer almaktadır. Ayrıca bu diller dışında 1927 yılı itibarıyla herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmayan, ancak lehçe olduğu değerlendirilen başka diller de bulunmaktadır. Sayısı dönemin şartlarına göre azımsanacak değil 71 kişidir. Bunun dışında Bayazıt'ta İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi Avrupa ülkelerinden insanların bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1.1.7. Sakatlık (Engellilik) Bakımından Bayazıt Nüfusu

Günümüzde nüfus sayımlarının yapılmasındaki amaçlardan biri de istatistiksel verilere ulaşılmasıdır. Bir toplumda okuryazar nüfusun tespiti, öğrenim çağındaki çocukların ve gençlerden öğrenim görenlerin oranı, doğum ve ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, ortalama yaş, kadın-erkek oranı, özürlü nüfusun oranı, meslekler, bina sayıları, kirada oturanların oranları gibi konular istatistiğin belli başlı konularını oluşturur. Bu verilerin bilinmesi, hükümetlerin halkın ihtiyaçlarına çözüm üretmesine yardımcı olurlar⁵². 1927 Nüfus sayımı, bu amaca yönelik tarihimizdeki modern

⁵¹ Tunç, “1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3016.

⁵² Mustafa Köse, 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, s. 44.

usullerle yapılan ilk sayım olması bu açıdan önem taşımaktadır. Söz konusu nüfus sayımında bilhassa herhangi bir sakatlığı ya da özrü olan kişilerle ilgili verilerin olması son derece önemlidir. Zira bu konuda bilgilerin olması, hem konulara yaklaşılmasını hem de hükümetlerin mevcut durumları bilerek bunlara karşı çeşitli önlemler alınmasını kolaylaştırır. Bu bağlamda, 1927 yılında yapılan nüfus sayımlarında sakatlık (engellilik ya da özürlülük) konusuna başlık açılması ve ülke genelinde sakat kişilerin ve bu kişilerin de sakatlıklarının ne olduğunun bildirilmesi yukarıda izah edildiği üzere önemli bir durum arz etmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken başka bir konu ise şudur: 1927 nüfus sayımına göre bedeninde doğuştan olarak ya da sonrasında vücudunun bir bölümünde oluşan herhangi bir şekil bozukluğu, organ eksikliği, en az bir organının görevini yapamayan vatandaşların sakat kategorisine alınmalarıdır⁵³. Yukarıda izah edildiği üzere, anlatılan söz konusu durum da üzerinde durulması gereken ve izah edilmesi lazım gelen bir başka durumdur.

Netice itibarıyla, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında ülke genelinde olduğu gibi Bayazıt'ta da sakatlık durumu ile ilgili araştırma yapılmış ve Ağrı genelinde kaç kişinin sakatlığı olduğu ve söz konusu sakatların ne tür sakatlığa sahip olduğu sayısal veriler ışığında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki 8 numaralı tabloda bu durum sayısal olarak verilmiştir⁵⁴.

Tablo 8. 1927 Yılında Sakatların Sayısı ve Sakatlıkların Türüne Göre Bayazıt Nüfusu

Cinsiyet	Sağlamlar	Kör	Sağır ve Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Diğerleri
Erkek	56.525	105	47	65	38	9	388
Kadın	47.270	51	9	9	4	0	66
Toplam	103.795	156	56	74	42	9	454

8 numaralı tablo verilerinde görülebileceği üzere Bayazıt genelinde yani merkez ve bağlı ilçelerde toplam nüfus içerisinde herhangi bir sakatlığı ya da engeli olan kişi sayısı oldukça azdır. Bu kapsamda, 56.525'i erkek ve 47.270'i kadın olmak üzere il nüfusu içinde toplamda 103.795 kişinin herhangi bir engeli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında 791 kişinin çeşitli sebeplerden dolayı engelli insanlar

⁵³Şahin Yedek ve Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Mardin Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:11, sayı: 55, (2018), s. 306.

⁵⁴ 1927 Genel Nüfus Sayımı, s. 208.

yaşamaktadır. Engelli vatandaşlar içerisinde en fazla engeli olanların körler olduğu görülmektedir. En az engelle sahip olanlar ise 9 kişiyle kamburlardır. Bu tabloda görüldüğü üzere engelli erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda verilenler dışında 1927 yılı sayımlarında herhangi bir sınıflandırılmaya tabi tutulmayan başka hastalıklar da bulunmaktadır. Bu sayı ise, 388'i erkek ve 66'sı kadın olmak üzere toplamda 454'tür.

1.1.8. Dini İnanışlar ve Gruplar Bakımından Bayazıt Nüfusu

Toplumların kültürel yapılarını oluşturan temel esaslardan birisi de şüphesiz ki din kurumudur. Din denilen kavramın sosyal yaşamla birlikte başladığı bilinen bir gerçektir. Din, insanların düşünce, hayat biçimi, tavır ve hareketlerini etkileyen en eski ve en ciddi örgütlenme biçimlerinden birisi olarak görülür. Lisan, din ve etnik kimlik denilen olgular zamana ve mekana en çok dirençte bulunan, değişmesi en zor kavramların başında gelse de sosyalleşme ve küreselleşmeden etkilenen yapılarıdır⁵⁵. Bu nedenle son dönemlerde din ile ilgili çalışmalar büyük bir önem arz etmektedir. Doğal olarak nüfus sayımlarında hakkında bilgi edinilmesi gereken konulardan birisi de din kavramıdır.

1927 yılında Türkiye'de yapılan nüfus sayımında da insanların dini bilgileri ile ilgilide sorular bulunmaktadır. Bu kısmın oluşturulmasının en önemli sebebi ülkede yaşayan azınlık sayısına ulaşabilmektir. Sayımlar sonucu ülke genelinde Müslüman, Musevi, Hristiyanlık ve diğer dinlere mensup kişilerin sayıları elde edilmektedir. Bu bağlamda Bayazıt vilayetindeki Müslim ve Gayrı Müslümlerin sayılarını 1927 nüfus sayımında elde etmekteyiz. Bayazıt nüfusunda dini inanışlar ile alakalı olarak çok ilginç bir durum, karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma göre, Bayazıt genelinde 57.177'si erkek ve 47.408'i kadın olmak üzere toplamda 104.585 Müslüman bulunmaktadır. Bunca Müslüman nüfusa rağmen vilâyette sadece 1 Hristiyan yaşamaktadır⁵⁶. Bu kişi de Iğdır ilçesinde yaşayan bir Ermeni kadındır. Bunun dışında halkın tamamı Müslüman'dır ve diğer dinlere mensup kişiler bulunmamaktadır. Bu durum ilginç bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bayazıt'ta çok sayıda Hristiyan ve Ermeni'nin yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde yok denecek kadar az

⁵⁵ Fügen Berktaş ve Emin Atasoy, "Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:18, sayı:10, (2007), s. 19.

⁵⁶ 1927 Genel Nüfus Sayımı, s. 208.

olan Ermeni nüfusunun hem Ermeni tehciri sırasında göç etmeleri ve Cumhuriyet'in ilanından sonra birçok ermenin buradan kendi istekleri ile göç etmeleri bu göçler sonucunda bu nüfusun burada yok denecek kadar az olduğu verilerle ortaya çıkabilmektedir⁵⁷.

1.2. 20 Ekim 1935 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

Nüfus sayımları denilen çalışmalar insanlık tarihi kadar son derece kadim bir uygulama olduğu bilinmektedir. Bir alanda ikamet eden insanların sayısını sayısal veriler bağlamında ortaya çıkarmak her dönem yöneticiler için yararlı bilgiler vermiştir. Bilhassa modern devlet olan kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte nüfus sayımlarına yüklenen görevler değişmeye başlamış, sayımlar sonucunda elde edinilen verilerden hareketle ülkeler siyasi ve iktisadi alanlarda birtakım politikalar geliştirmişlerdir. Türkiye'de de yukarıda açıklanan nedenlerle yapılmaya başlanan nüfus sayımları, cumhuriyet döneminde içeriği değişmiş ve düzenli olarak yapılmıştır. Bu bağlamda 20 Ekim 1935 tarihinde yapılan sayım, Cumhuriyetin ilanından yapılan ikinci nüfus sayımıdır. 1935 Nüfus Sayımı, diğer ülkelere Türkiye'nin genç ve sayıca bir nüfusunun mevcudiyetini göstermenin dışında, sayımlar sonucunda elde edilen sayısal verilerle ülkenin nüfusunun potansiyel durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır⁵⁸.

Söz konusu bu sebeplerden nedeniyle ülke nüfusunu arttırmak için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu nedenle dönemin CHP Hükümetleri, bu durumu Hükümet programlarında sürekli olarak yer vermeye çalışmışlardır. CHP'nin dördüncü olağan kurultayında zamanın İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya, nüfusu arttırmanın önemine vurgulayarak “ en büyük felaket nüfus kıtlığına uğramaktır” demiştir. İçişleri Bakanı'nın sözlerinden de anlaşılacağı üzere ülkede nüfusu artmasının önemi ve gereği anlaşılmaktadır. Bütün ülke de 1927 yılından itibaren nüfus artışını yükseltmek için bazı yasal çalışmalar yapılmıştır ve artan nüfus dikkatli bir şekilde kaydı tutulmuştur. Özellikle çocukların ve yaşlı nüfusun ölüm oranlarını en aza indirmek için ülke genelinde sağlık alanında çalışmalar arttırılmıştır.

⁵⁷ Tunç, “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, s. 3020.

⁵⁸ Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:25, sayı: 12, (2012), s. 55.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgere göre, Nüfus sayımı öncesinde Türkiye genelinde önemli nüfusu sayımı yapabilmek için Mart ayından itibaren bir takım düzenlemeler ve hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır⁵⁹. Söz konusu çalışmaların başında 17 Nisan 1935 tarihinde sayımlarla alakalı olarak bir yönetmeliğin hazırlanması gelmektedir⁶⁰. Daha sonraki süreçte 1935 Nüfus Sayımı ile ilgili yapılan yönetmelik, Nüfus Sayımı Umumi Yönetmeliği adıyla 8 Mayıs 1935 tarihinde yürürlüğe konulmuştur⁶¹.

Bu arada her ne kadar 1927 yılında yapılan sayım için bir takım kanun ve talimatlar çıkarılmış olsa da değişen dünya düzeni ve teknolojik yenilikler doğrultusunda yeni bir takım ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak umumi nüfus sayımı hakkında 29 Mayıs 1934'te 10 maddelik bir kanun yayımlanmıştır. Bu kanunda 1935 yılında umumî nüfus sayımı yapılacağı, nüfus sayımının memleketin ziraî, sınaî ve ticari faaliyeti hakkında malûmat vereceği, nüfus sayımı tahsisatı ve tecrübe sayımları icrasından İstatistik Umum Müdürlüğünün sorumlu olduğu ifade edilmekteydi. Halkın cevap vereceği sorular ve sayım sonuçları konusunda her türlü tedbiri alma göreviyle İstatistik Umum Müdürlüğü ile Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) görevlendirilmekle beraber bu kurumlar tarafından tespit edilecek talimatnameler de uygulanacaktı. Nüfus sayımı işinde memleketteki her okuryazar vatandaş, vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından verilecek sayım memurluğu vazifesini kabule ve gösterilecek usuller dairesinde bu işi yapmaya mecburdular. Sayım memurluğunu geçerli bir mazereti olmadan reddedecekler için 5-25 lira arasında, bu vazifeyi kabul edeceklere engel olanlara ise 10-50 lira para cezası uygulanacaktı. Bu cezalar sayım yerindeki en büyük mülkî amir tarafından tertip edilecekti. Para cezasına uymayanlar savcılık soruşturmasıyla her bir lira için bir gün hapsedilecekti. Hapis cezası bir ayı geçmeyecekti. Kanun ilan edildiği tarihten itibaren geçerli olup, kanunun yürütülmesi Bakanlar Kurulu uhdesine verilmiştir⁶².

Sayım gününden önce polis memurlarına yapacakları vazifelerin esasları nüfus bürosu tarafından hazırlanan belgelerle verilmiştir. Polis memurları gibi zabıta memurlarına da görevler verilmiş ve sayım günü bu görevlerini eksiksiz olarak

⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:24.137.3.

⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.148.3.

⁶¹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:54.36.7.

⁶² Ufuk Erdem, "Cumhuriyet Türkiye'sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)", *Karadeniz Dergisi*, cilt: 30, sayı: 8, (2016), s.

yapmaları gerektiği tebliğ edilmiştir. Bilhassa polisin sayım günü yapacağı vazifeler çok önemli görüldüğünden her ilçede bulunan kaymakamlar, polis memurlarına yapmaları gereken görevleri bir daha hatırlatmışlardır⁶³.

Sayım işleri için yapılan hazırlıklar sırasında her kazadaki sayım memurları belirli bir yerde toplanılarak kaymakamlar ve nahiye müdürleri tarafından icap eden izahatlar verilmiştir. Ağrı vilâyetinde olduğu İstanbul ve diğer yerlerde aynı yöntem uygulanmıştır. Örneğin İstanbul'da Taksim bahçesinde Taksim nahiyesi ve Asri isimli sinemada Şişli nahiyesi memurları toplanmışlar ve kendilerine icap eden talimatlar verilmiştir. Aynı şekilde Ağrı ve diğer vilayetlerde bu tür uygulamalar yapılmıştır⁶⁴. Söz konusu önlem ve çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci nüfus sayımı olan 1935 Nüfus Sayımına ne derecede önem verildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Nüfus sayımına iki gün kala 17 Ekim 1935 tarihinde İstatistik Genel Direktörü dönemin en önemli iletişim araçlarından birisi olan radyoda bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında hem sayımda görev alacak alan memurlara hem de vatandaşlara sayım konusunda önemli bilgiler vermiştir. Sayım öncesinde başta İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler olmak üzere Ağrı ve diğer illerde toplamda 120.000 kişi görev almıştır⁶⁵. Sayım öncesinde hem görevlilerin bilgilendirilmesi hem de halkın bilinçlendirilmesi bakımından sayımdan asıl sorumlu olan İstatistik Genel Direktörünün bilgi vermesi son derece büyük önem arz etmektedir.

20 Ekim 1935 tarihinde sabah 08.00'de başlamış ve 17.40'ta sona ermiştir. Ülke genelinde çok büyük bir sorun yaşanmadan nüfus sayımı yapılmıştır⁶⁶. 1935 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'nin toplam nüfusunun 16.188.767 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayımda 16.188.767 kişilik nüfusun içinde Ağrı nüfusu 107.206 olduğu görülmektedir. 1927 nüfus sayımında toplam 13.648.280 olan Türkiye nüfusu aradan geçen 7 yılda artarak 16.188.767 kişiye çıkmıştır⁶⁷. Bu arada nüfus sayımından sonra elde edilen sayısal veriler bağlamında başka çalışmalar yapılmış ve sonuçlar yeniden değerlendirilmiştir⁶⁸. Aşağıdaki kısımda 1935 yılında yapılan nüfus sayımı

⁶³ Akşam, 14 Ekim 1935, Sayı: 6102, s. 1-3.

⁶⁴ Akşam, 15 Ekim 1935, Sayı: 6103, s. 1-3.

⁶⁵ Cumhuriyet, 18 Ekim 1935, Sayı: 4105, s. 1.

⁶⁶ Akşam, 21 Ekim 1935, Sayı: 6109, s. 1-3.

⁶⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.148.1; Cumhuriyet, 23 Ekim 1935, Sayı: 6111, s. 1.

⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0; Yer No:17.88.5.

sonucunda Ağrı nüfusuyla alakalı elde edilen veriler tablolar halinde izah edilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. 1935 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1935 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda ülkede 57 adet vilâyet, 356 adet kaza, 809 adet nahiye ve 34.067 adet de köy olduğu anlaşılmıştır. Adı geçen nüfus sayımında Türkiye nüfusunun 7.936.770'i erkek ve 8.2221.248'i kadın olmak üzere toplamda 16.158.018'dir. Söz konusu sayım içerisinde Ağrı nüfusunun da kısmen de olsa önemli bir yer tuttuğu Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden açıkça görülebilmektedir. 1935 yılı itibarıyla Ağrı ilinde Merkez kaza olan Karaköse, Bayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Malazgirt ve Tutak olmak üzere toplamda 6 adet kaza ve bu kazalarda 13 adet de nahiye bulunmaktadır. 1935 yılında Ağrı'nın 13.320 km² coğrafi alana ve söz konusu coğrafi alanda km²'ye 8 düştüğü görülmektedir. İlçeler içerisinde coğrafi alanı en az olan yer 1.090 km² ile Eleşkirt ilçesi iken; en fazla olan da 3.205 km² ile Bayazıt ilçesidir⁶⁹.

20 Ekim 1935 tarihinde yapılan nüfus sayımı neticesinde Ağrı nüfusuyla alakalı olarak birçok alanda bilgiler elde edilmiş ve bu bilgiler sayesinde de 1935 yılı itibarıyla Ağrı'nın nasıl bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Aşağıda 9 numaralı tabloda bilhassa Merkez ilçe başta olmak üzere vilayetin bütün ilçelerinde (Bayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Malazgirt ve Tutak) ve nahiyelerinde hem kadın erkek nüfusu hem de vilâyetin bütün nüfus bilgileri elde edilmiştir. Tablo ile alakalı olarak aşağıda yapılacak olan değerlendirmede belirtileceği üzere vilâyetin erkek ve kadın nüfusu arasında görece bir oran vardır ve her iki cinsin de sayıları birbirine son derece yakındır. Her ne kadar söz konusu durum ilçeler bazında birtakım farklılıklar arz etse de; genel durum bozulmamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu bilgiler dokuz numaralı tabloda gösterilmiştir.

⁶⁹ Bilal Tunç, “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, cilt:8, (2019), s. 2445.

Tablo 9. 1935 Yılında Ağrı’da Şehir Merkezi, İlçe ve Köy Nüfusu

İlçeler	Şehir Merkezi			Bucak ve Köyler			Toplam Nüfus			Coğrafi Alan	Nüfus Yoğunluk
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		
Merkez	3.802	2.469	6.271	11.812	11.749	23.561	15.614	14.218	29.832	2.310	13
Bayazıt	977	883	1.860	9.765	8.400	18.165	10.742	9.823	20.025	3.205	6
Diyadin	495	398	893	6.853	6.679	13.532	7.348	7.077	14.425	1.810	8
Eleşkirt	903	601	1.504	8.104	7.754	15.532	7.348	7.077	14.425	1.810	8
Malazgirt	669	508	1.197	6.402	5.937	12.339	7.091	6.445	13.536	3.015	4
Tutak	423	356	779	5.742	5.505	11.247	6.165	5.861	12.026	1.890	6
Toplam	7.289	5.215	12.504	48.678	46.024	97.702	55.967	51.239	107.206	13.320	8

1935 yılında Ağrı ilinin Merkez kaza (Karaköse), Bayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Malazgirt ve Tutak olmak üzere toplamda 6 adet kaza ve bu kazaların 13 adet de nahiyesi bulunmaktadır. 1935 yılında Ağrı’nın 13.320 km² coğrafi alana ve bu coğrafi alana km²’ye 8 kişi düşmektedir. İlçeler arasında coğrafi alan bakımından en küçük olan 1.090 km² ile Eleşkirt ilçesi iken; en büyük olan ilçe de 3.205 km² ile Bayazıt ilçesidir⁷⁰.

Yukarıdaki tabloda verilerde de görüldüğü üzere 1935 yılı nüfus verilerine göre Ağrı ilinin nüfusunun 55.967’si erkek ve 51.239’u kadın olmak üzere toplam 107.206’dır. 13.320 km²’lik coğrafik alanı olan ilin km²’ye 8 insan düşmektedir. Bu veriden de ulaşılabacağı üzere il nüfusunun fazla yoğun olmadığı anlaşılmaktadır. Ağrı’nın ilçeleri arasında nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ilçe Merkez (Karaköse) iken; nüfusun en az olduğu ilçesi de Tutak’tır⁷¹.

1927 yılı nüfus sayımlarına bakıldığında Ağrı ilinde 47.176’sı kadın ve 57.386’sı erkek olmak üzere toplamda 104.568 kişinin yaşadığı çok açık bir biçimde görülebilmektedir⁷². 1927 yılı nüfusu ile karşılaştırıldığı zaman 1935 nüfus sayımında Ağrı nüfusunun geçen yedi yıl içerisinde ortalama bir düzeyde artmıştır. Vilayetin artış miktarı ise 3.444 kişi olmuştur.

⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (TCBİGD), *1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti*, Devlet Basımevi Yayınları, İstanbul 1936, s. 5; Tunç, “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2445.

⁷¹ *1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti*, s.5.

⁷² Tunç, “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2446; *1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti*, s.5.

Dönem itibarıyla Ağrı'nın Merkez ilçesinin Merkez, Cumaçay ve Hamur olmak üzere 3 adet nahiyesi bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin ise 52 adet köyü yani yerleşim yeri bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin nüfusu 5.348'i erkek ve 5.351'i kadın olmak üzere toplamda 11.699'dur. Nahiye nüfusu en yüksek olan köy 352'si erkek ve 316'sı kadın olmak üzere toplam 658 ile Aşkale köyüdür. Nahiyesinin nüfusu en az olan köyü ise 44 kişilik nüfusu ile Hizyan'dır. Başka bir nahiyesi ise Cumaçay'dır. Cumaçay'da 34 adet yerleşim yeri bulunmaktadır ve nüfus ise 1.818'i erkek, 1859'u kadın olmak üzere toplamda 3.677'dir. Bu nahiye nüfusu en yüksek olan köy 113'ü erkek ve 112'si erkek toplamda 225 kişi ile Çemişeto köyüdür. Nüfusu en az olan köy ise 37 kişi ile Doavan köyüdür. Merkez ilçenin üçüncü nahiyesi de Hamur'dur. Merkez'in nahiye içlerinde en fazla yerleşim yeri bulunan nahiye, 57 adet köy bulunmaktadır. Nahiye nüfusu 4.146'sı erkek ve 4.039'u kadın olmak üzere toplamda 8.185 kişidir. Nahiye nüfusu en yüksek olan köy 203'ü erkek ve 204'ü kadın nüfusu olmak üzere toplamda 407 ile Hıdırdadık köyüdür. Nüfusu en az olan köyü ise 17 kişi ile Ganigemidir⁷³.

Merkez ilçe dışında Ağrı'nın coğrafi alan olarak en büyük ilçe Doğubayazıt'tır. Doğubayazıt ilçesinin Merkez ve Muson olmak üzere iki adet nahiyesi bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin ise toplam 67 adet köyü vardır. 1935 nüfus sayımında elde edilen veriler itibarıyla Merkez nahiyesinin nüfusu en yüksek olduğu köyü 1.191'i erkek ve 368'i kadın olmak üzere toplamda 1.559 kişilik nüfusu ile Surbehanisüfla'dır. Buranın nüfusu en az olan köyü ise 14'ü erkek ve 15'i kadın olmak üzere toplamda 29 kişilik nüfusuyla Akçukur köyüdür. Doğubayazıt'ın diğer nahiyesi olan Muson'un toplamda 33 adet köyü bulunmaktadır. Muson'un nüfusu en yüksek olan köyü 227'si erkek ve 223'ü kadın olmak üzere 450 ile Tutak köyüdür. Nüfusu en az olan köy ise 8'i erkek ve 7'si kadın olmak üzere toplamda 15 ile Şahhislik köyüdür⁷⁴.

Diyadin ilçesi de coğrafik alanı bakımından Ağrı ilinin büyük kazalarından birisidir. Diyadin'in Merkez ve Taşlıçay olmak üzere iki tane nahiyesi bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin 50 adet köyü vardır. Nüfusu bakımından en yüksek olan köy 237'si erkek ve 208'i erkek olmak üzere toplamda 445 ile Tophaç köyünün olduğunu görmekteyiz. Nüfus bakımından az olan ise 16'sı erkek ve 14'ü kadın olmak üzere 30 ile Vizekan köyü olduğu görülmektedir. Diğer nahiye olan Taşlıçay'ın ise 28 adet köy

⁷³ 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s. 7-8.

⁷⁴ Yurt Ansiklopedisi, İl İl Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını, c.I. s.361

bulunmaktadır. 1935 yılı verilerinden ulaştıklarımıza göre Taşlıçay'ın nüfusu en yüksek olan köyü 422'si erkek ve 408'i kadın olmak üzere toplamda 830 kişi ile Aşağı Taşlıçay köyüdür. Nüfusu en az olan köy ise 27'si erkek ve 31'i kadın olmak üzere 58 kişi ile Çarhiyan köyüdür⁷⁵.

Ağrı'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Eleşkirt ilçesinin sadece Merkez adında bir nahiyesi vardır⁷⁶. Eleşkirt'te 83 tane köy vardır. Bu ilçede nüfusu en yüksek olan köy 472'si erkek ve 433'u kadın olmak üzere toplamda 905 kişi ile Hazır'dır. Nüfus bakımından sayıca az olan köy ise 21'i erkek ve 15'i kadın olmak üzere 36 kişi ile Milan'dır⁷⁷.

1935 yılında Ağrı'nın iline bağlı olan günümüzde ise Muş ilinin kazası olan Malazgirt'in Merkez, Nurettin, Patnos ve Sultanmut olmak üzere 4 adet nahiyesi vardır⁷⁸. Nahiye sayısının en fazla olduğu ilçe Malazgirt'tir. Merkez nahiyesinin 29 adet köy vardır. Merkez nahiyesinin 29 adet köy bulunmakta. Bunlar içerisinde nüfus bakımında en yüksek olan 159'u erkek ve 142'si kadın olmak üzere 301 kişi ile Tendürek köyüdür. Nüfus bakımından en düşük olan köy ise 23'ü erkek ve 14'ü kadın olmak üzere 37 kişi ile Kızılyusuf köyüdür. Nurettin nahiyesinin 41, Patnos nahiyesinin 17 ve Sultan mut nahiyesinin ise 21 adet köy bulunmaktadır⁷⁹.

Tablodaki veriler göre incelenmesi gereken son ilçe ise Tutak'tır. Ağrı merkeze bağlı Tutak ilçesi, coğrafi konum bakımından önemli bir yere sahiptir. 1935 yılında Tutak ilçesinde 101 tane köy vardı. Tutak ilçesinde nüfus bakımından en yüksek olan köy 186'sı erkek ve 177'si kadın olmak üzere toplamda 363 kişi Musik köyüdür. Nüfus bakımından en düşük olan köy ise 13'ü erkek ve 10'u kadın olmak üzere 23 kişi Honi köyüdür.

⁷⁵ 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s. 11

⁷⁶ Bilal Tunç- Harun Aydın, “ Cumhuriyet Döneminde Eleşkirt İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu.”, *Türk İdare Dergisi*, sayı: 485, 2018, s. 816.

⁷⁷ 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s. 12.

⁷⁸ Bilal Tunç, Ağrı Halkevi (1934-1951), Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s.8-9

⁷⁹ 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s.13.

1.2.2. Okuryazar Sayısı Bakımında Ağrı Nüfusu

Nüfus sayımlarında okuma ve yazma ile ilgili bilgilerin elde edilmesi çok önemlidir. Nüfus sayımlarında elde edilen bilgilere göre Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan ülkelerde okuma yazma oranı genellikle düşüktür. Bu arada kadın nüfusun okur-yazarlık oranı erkek nüfusa göre oldukça düşük değerler göstermektedir. Bölgede okuma-yazma bilen kadın nüfus oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Bölgede okuma-yazma bilen kadın nüfusun dağılışında üç tane yoğunluk alanı görülmektedir. Erzurum-Kars ile Yukarı Fırat Bölümleri en fazla yoğunluğun olduğu alanlardır. Buna karşılık Hakkâri Bölümü okuma-yazma bilen kadın nüfus oranı bakımından çok düşük değerlere sahiptir. Bölgenin tamamen kuzey ve batısında okuma-yazma bilen kadın nüfus oranının fazla olduğu alanlarda orta ve dengi okul mezunlarının oranı diğerlerinden yüksektir. Okuma-yazma bilen kadın nüfus oranının az olduğu alanlarda ise bir okul bitirmeyenlerin payı ön plandadır⁸⁰. Hem bu bilgilerden hem de aşağıda verilen makalede de görülebileceği üzere Ağrı'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin çoğu vilâyetinde olduğu gibi son derece düşüktür.

Aşağıdaki verilen 10 numaralı tabloda da açıkça görülebileceği 1935 yılı nüfus sayımı verilerinde ülke bütününde olduğu gibi Ağrı ilinde de okuma yazma bilenlerin ya da bilmeyenlerin sayısal verilerle belirlenerek sınıflandırılmıştır. Bu sayısal verilerden anlaşılabileceği üzere Ağrı ilin de okuma yazma bilen erkek sayısının 4.185 ve kadın sayısının da sadece 526 kişi okuma ve yazma bildiğini ve Bunun yanında erkek nüfusunun 51.736 ve kadın nüfusunun da 50.701'i okuma ve yazma bilmediğini ortaya çıkarmaktadır. Netice itibarıyla 1935 yılı itibarıyla Ağrı'da halkın % 95'nden fazlası okuma yazma bilmemektedir⁸¹.

⁸⁰ Döndü Üçeçam Karagel, "Doğu Anadolu Bölgesi Kırsalında Kadın Nüfusun Okur-Yazarlığı (2000)", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, (2009), s. 14.

⁸¹ 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s. 33; Bilal Tunç, " 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu", s. 2448.

Tablo 10: 1935 Yılında Ağrı’da Bulunan Okuryazar Sayıları

ERKEKLER						KADINLAR					
Yaş Grupları	Bilenler	Bilmeyenler	Toplam	Oran %		Yaş Grupları	Bilenler	Bilmeyenler	Toplam	%Oran %	
				Bilen	Bilmeyen					Bilen	Bilmeyen
07-7	48	296	344	14.0	86.0	17	11	202	213	5.2	94.8
18	74	826	903	8.5	91.5	18	25	834	859	2.9	97.1
19	54	337	391	13.8	86.2	19	8	248	256	3.1	96.9
20-24	1.033	3.397	4.439	25.3	76.5	20-24	76	2.718	2.796	2.3	97.7
25-29	783	2.232	3.022	26.1	73.9	25-29	53	3.338	3.393	1.6	98.4
30-34	357	2.182	2.541	14.2	85.8	30-34	42	4.346	4.390	1.0	99.0
35-39	274	2.530	2.812	10.0	90.0	35-39	26	2.738	2.764	0.9	99.1
40-44	210	2.685	2.897	7.3	92.7	40-44	14	3.784	3.799	0.4	99.6
45-49	121	1.822	1.946	6.4	93.6	45-49	2	1.267	1.269	0.2	99.8
50-54	79	1.963	2.048	3.9	96.1	50-54	2	2.343	2.345	0.1	99.1
55-59	49	963	1.013	4.9	95.1	55-59	3	535	538	0.7	99.3
60-64	28	1.696	1.725	1.7	98.3	60-64	1	1.387	1388	0.1	99.1
65-69	8	521	529	1.5	98.5	65-69	1	217	218	0.1	99.5
70-74	5	788	794	0.8	99.2	70-74	0	757	757	0.5	100.0
75-79	3	162	165	1.8	98.2	75-79	0	90	90	0	100.0
80-84	2	381	383	0.7	99.3	80-84	0	954	356	0	100.0
85-90	0	37	37	0	100.0	85-90	0	22	22	0	100.0
90-94	0	108	108	0	100.0	90-94	0	139	139	0	100.0
95+	1	72	73	1.4	98.6	95+	0	62	62	0	100.0
Meçhu	4	31	35	11.4	88.6	Meçhu	1	24	25	4.0	96.0

Yukarıdaki tabloda da açık bir biçimde görülebileceği üzere, Ağrı ilinde okuma yazma bilen nüfusun son derece azdır. Hem kadın nüfusunun hem de erkek nüfusunun sayısal olarak verilere bakıldığında halkın % 95’in üzerinde okuma yazma bilmediği sayısal verilerle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca okuma yazma oranının son derece az olduğu gerçeği dikkate alındığında 1935 yılında Ağrı’da eğitim ve kültür seviyesinin son derece düşük olduğu açık bir biçimde görülebilmektedir⁸².

Tablodaki verilerden Ağrı’da genç nüfusunun okuma yazma bilen kişi sayısının daha yüksek olduğu ve ileri yaş grubunun ise büyük bir çoğunluğunun okuma yazma bilmedikleri anlaşılmaktadır. Kadın nüfusu ve erkek nüfusu arasında 20-50 yaş grubunda okuma yazma bilen nüfusun fazla olduğunu, 50 ve üstü yaş nüfusun da ise bahsedilen oranın son derece düşük olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Cumhuriyet’in ilanından sonraki süreçte 1927 ile 1935 nüfus sayımı sayısal verileri karşılaştırıldığında ülke genelinde okuma yazma oranını artırmaya yönelik yapılan

⁸² 1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti, s. 33; Bilal Tunç, “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2448.

Çalışmaların sonuç verdiğini ve okuma yazma oranının 1927 yılına oranla az da olsa gelişme gösterdiği şeklinde değerdendirilebilir.

Tablo 10'un verileri esasında Ağrı nüfusunun eğitim ve kültür seviyesi bakımından çok sayıda bilgi edinilmesini kolaylaştırmaktadır. Burada elde edilen en önemli bilgi şüphesiz ki Cumhuriyet dönemi çocukları arasında okuma yazma oranının fazlalığı ve daha st yaşlarda ise okuma yazma oranının son derece düşük olmasıdır. Burada üzerinde durulması gereken şey ise Atatürk dönemi Türkiye'sinde okuma yazma oranının arttırılmasına yönelik olarak ciddi çalışmaların yapılmasıdır. Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin gelişimini sağlamak ve Türkiye'yi modern ülkeler düzeyine çıkarmak için okuma ve yazmanın ne kadar önemli olduğunu çok iyi bilmekteydi⁸³. Bu nedenle eğitim seferberliği başlatarak okuma yazma oranının yükselmesi için ciddi adımlar atılmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çalışmaları sonuç vermeye başlamış ve ülke genelinde olduğu gibi Ağrı'da okuma yazma oranında okul çağındaki çocuklarda artış gözlemlenmiştir. Esasında tabloda da görüleceği üzere 1935 yılında okul çağındaki çocuklarda okuma yazma oranı % 95'lerin üstünde iken; ileri yaşlarda bu oran son derece düşük kalmıştır. Bunu da Cumhuriyet döneminde uygulanan eğitim politikalarına bağlamak mümkündür şeklinde analiz edilebilir.

1.2.3. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

Nüfusun yaş özelliklerini saptayıp, yorumlayabilmek için, aşığıdaki tablonun verileri olan ana yaş gruplarından faydalanılacaktır. Böylece Ağrı'nın 1935 yılı itibarıyla nasıl bir nüfus yapısına sahip olduğu da ortaya çıkılmış olacaktır. Aşığıdaki tabloda 1935 yılında 0-4'ten başlamak üzere 95 ve üstü yaş grupları detaylı olarak sayısal verilerle gösterilmiştir.

⁸³ Erol Kapluhan, “ Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı:26, (2012), s.190.

Tablo 11. 1935 Yılında Yaş Gruplarına Göre Ağrı Nüfusu

Yaş Gurupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	12.414	10.378	22.792
5-9	9.835	8.780	18.615
10-14	5.930	4.968	10.898
15-19	3.221	2.758	5.979
20-24	4.439	2.796	7.235
25-29	3.022	3.393	6.415
30-34	2.541	4.390	6.931
35-39	2.812	2.764	5.576
40-44	2.897	3.799	6.696
45-49	1.946	1.269	3.215
50-54	2.048	2.345	4.393
55-59	1.013	542	1.555
60-64	1.725	1.388	3.113
65-69	529	218	747
70-74	794	757	1.551
75-79	165	90	255
80-84	383	356	739
85-89	37	22	59
90-94	108	139	247
95+	73	62	135
Bilinmeyen	35	25	60

Tablo incelendiğinde 0-14 çocuk nüfusun toplamda 52.305 kişi olduğunu ve çalışan faal nüfus 15-65 yaş aralığının ise toplamda 51.108 kişi olduğuna ulaşılmaktadır. Ayrıca yaşlı nüfus gurubuna giren 65-95 ve üstü nüfusunda toplamda 3.733 kişi olduğuna ulaşılmaktadır.⁸⁴ Söz konusu durum, Ağrı'nın diğer yıllarda olduğu gibi son derece genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğunu ve yaşlı nüfusun da sayı bakımından son derece az olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1.2.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

1935 nüfus sayımlarında Ağrı'daki medeni durumu aşağıdaki tabloda sayısal olarak verilmektedir. Bu bilgilerden 1935 yılı itibarıyla Ağrı genelinde kaç kişinin bekâr, kaç kişinin evli, kaç kişinin dul ve kaç kişinin de boşanmış olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Ayrıca, evli ve bekârlar dışında medeni durumu bilinmeyen kişiler de bulunmaktadır. Söz konusu durum da 12 numaralı tabloda gösterilmiştir.

⁸⁴ Genel Nüfus Sayımı 20 Ekim 1935, s.80-85.

Tablo 12. 1935 Yılında Medeni Duruma Göre Ağrı Nüfusu

Cinsiyet	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen
Erkek	34.601	20.597	597	23	149
Kadın	27.085	20.546	3.394	42	172
Toplam	61.686	41.143	3.991	65	321

Yukarıdaki tablo incelendiğinde bekâr nüfusun toplamda 61.686 kişi olduğu, evli nüfusun ise toplamda 41.143 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Evliler içerisinde erkeklerin sayısı 20.597 iken; kadınların sayısı ise 20.546’dır. Yani evli erkek sayısı kadınlardan daha fazladır. Aynı şekilde bekâr erkek sayısı 34.601 kişi iken; bekar kadın sayısı 27.085 kişidir⁸⁵. Dönem itibarıyla Ağrı’da kadınlar genellikle erken yaşlarda evlendirildiği için, bekâr kadın sayısının erkeklerden daha az olması normal bir durum olarak değerlendirilmelidir. Tablodan anlaşılabileceği üzere, Ağrı’da dul erkek sayısı kadınlara göre çok daha azdır. Buna göre 597 dul erkeğin bulunduğu Ağrı’da dul kadın sayısı ise 3.394 kişidir. Dul kadınların sayısı, erkek olan dul sayısının neredeyse 7 katı kadardır. Son olarak her dönemde olduğu gibi 1935 yılında da Ağrı’da boşanmış olan çift sayısının son derece az olmasıdır. Bu bağlamda, 23’ü erkek ve 42’si kadın olmak üzere 65 kişinin boşanmış kişiler arasında yer almaktadır. Bunun da sebebi, Ağrı’da boşanma olayına olumlu bakılmaması olarak gösterilebilir.

1.2.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

1935 Ağrı’da konuşulan diller aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmektedir. Burada Ağrı genelinde hangi dillerin konuşulduğu sayısal verilerle ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu verilerden Ağrı’da anadil olan Türkçe dışında hangi dillerin yoğun olarak konuşulduğu, bu diller arasında Kürtçenin sayısal olarak en çok tercih edilen dil olduğu ortaya çıkarılmaktadır.

Tablo 13. 1935 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Konuşulan Dil	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	16.396	13.254	29.650
Abazaca	3	3	6
Acemce	54	71	125
Arapça	4	0	4
Arnavutça	5	5	10
Ermenice	9	0	9
Gürcüce	1	1	2
Kürtçe	39.428	37.843	77.271
Lazca	54	62	116
Rumca	4	0	4
Rusça	2	0	2
Yahudice	7	0	7

⁸⁵ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.122.

13 Numaralı tabloya göre, 1935 yılında Ağrı genelinde Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan diller arasında şunlar yer almaktadır: Abazaca, Acemce, Arapça, Arnavutça, Ermenice, Gürcüce, Lazca, Rumca, Rusça Yahudice dilleridir. Ağrı’da en çok konuşulan dil 39.428’i erkek ve 37.843’ü kadın olmak üzere toplamda 77.271 ile Kürtçe’dir. Kürtçe dışında diğer en çok konuşulan dil ise 16.396’ı erkek ve 13.254’ü kadın olmak üzere toplamda 29.650 ile Türkçedir. Yabancı dillerde en çok konuşulan 54 erkek ve 71’i kadın olmak üzere toplamda 125 kişi ile Acemce iken; en az konuşulan diller de 2 şer kişi ile Rusça ve Gürcücedir⁸⁶.

1.2.6. Doğum Yerleri Bakımında Ağrı Nüfusu

Nüfusun hem geçmişteki hem de gelecekteki yapısına dair fikir edinmek için doğum ve ölüm oranlarına bakılması gerekir. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de izlenen nüfus politikaları nüfus yapısı üzerinde etkili olmuştur. Bu politikalar 1927-1965 arası pronatalist dönem, 1965-2014 arası antinatalist dönem ve 2014 sonrası II. Pronatalist dönem olarak incelenebilir. İlk dönem olarak nitelenebilecek 1927- 1965 arası dönemde aileler çocuk sahibi olmaya teşvik edilmiştir. 1926’da çıkarılan Türk Ceza Kanunu’na bilerek çocuk düşürme ve düşürtmenin yasaklığı konusunda maddeler eklenerek 1936’da Türk Ceza Kanunu’nda bu maddeler ırkın sağlığı ve devamlılığı tehlikeye düşürücü suçlar kapsamına alınmıştır. Doğum teşvikleri ve sağlık koruyucu tedbirlerle bu dönemde nüfus artışı sağlanmıştır. İlk dönemde meydana gelen hızlı artışın sonrasında 1965- 2014 yıllarında nüfus artış hızını düşürmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır⁸⁷. Yani nüfusla ilgili önemli çalışmalar yapılmasına dikkat edilmiştir.

Nüfusta meydana gelen veya oluşması beklenen değişimler demografik geçiş kuramı adı verilen bir model üzerinden aşamalar halinde açıklanmaktadır. Demografik geçiş her ülkenin sosyal, politik, ekonomik koşullarına göre farklılık göstermektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası verilen şehitler nedeniyle nüfusta azalma meydana gelmiş, sonraki dönemde aile hayatının yeniden oluşturulması ve özellikle tarım alanında işgücü ihtiyacı nedeniyle hem aileler

⁸⁶ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 136-140

⁸⁷ Emine Ünal, *Çayeli’nde Nüfusun Gelişimi ve Mekânsal Dağılımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 43-44.

hem de devlet politikaları yüksek doğurganlığın gerekliliğini düşünmüştür. Savaşın bitip barış ortamının sağlanması yeni ailelerin kurulmasını evlilik yaşının da düşmesini sağlamıştır. Böylelikle demografik geçişin birinci aşaması olan 1923-1950 yılları arasında yaşam koşullarının iyileşmesine bağlı olarak ölümlülük azalmaya başlamış doğum oranlarında artış gözlenmiştir.

Söz konusu gelişmeleri Ağrı nüfusunda da görmek son derece mümkündür. 1927 yılında olduğu gibi 1935 nüfusunda da elde edilen verilere bakıldığında genç nüfus oranı fazladır. Yani Ağrı potansiyel olarak bir genç nüfusa sahiptir. Söz konusu nüfusun doğum yerlerini tespit etmek ve bunların ne kadarının Ağrı doğumlu olduğunu bulmak da, şüphesiz ki nüfusu hakkında daha fazla bilgi edinilmesini sağlar. Aşağıda gösterilen 14 numaralı tabloda 1935 yılı itibarıyla Ağrı Merkez ilçesinde yaşayan insanların doğum yerleri sayısal verilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 14. 1935 Yılında Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu

Doğum Yerleri	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	54.295	49.875	104.170
Amavutluk	3	3	6
Bulgaristan	26	24	50
Rusya	1.267	1.008	2.275
Yugoslavya	3	0	3
Yunanistan	20	19	39
Filistin	6	7	13
Hicaz	14	18	32
İran	322	267	589
Irak	9	4	13
Suriye	1	3	4
Sair(Bilinmeyen)	1	11	12

Yukarıdaki tabloda da anlaşılaacağı üzere 1935 yılı nüfus verilerinde Ağrı’da yaşayanların en büyük kısmını Türkiye doğumlu olan nüfus oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Ağrı’da yaşayanların 54.295’i erkek nüfusu ve 49.875’i kadın nüfusu olmak üzere toplamda 104.170’i Türkiye’de doğan kişilerdir. Bu sayının yüzde olarak oranına bakıldığında ise 1935 yılında Ağrı ilinde yaşayan toplam nüfusun %95,7’si Türkiye’de doğan kişilerdir. Bu durum, Ağrı nüfusunun yüksek oranda Ağrı doğumlu insanların varlığını çok açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır⁸⁸.

1935 yılında ki nüfus sayımı verilerine bakıldığında Ağrı’da yaşayıp da başka ülke doğumlu olan kişi sayısının 1.672’si erkek ve 1.364’ü kadın olmak üzere

⁸⁸ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 180-185.

toplamda 3.036 kişidir. Bu da toplam Ağrı nüfusu içinde yabancı ülke doğumlu olup da Ağrı da yaşayan nüfus oranının % 4,3 olduğunu göstermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi dönem itibarıyla toplam Ağrı nüfusunun % 95,7' si Türkiye doğumlu insanlar yaşamaktadır. Bunun yanında Ağrı ilinde yaşayan insanlar arasında yabancı ülkelerde doğanlar ise % 4,3' tür. Günümüzle kıyaslandığında Ağrı nüfusu içinde en çok yabancı ülkelere doğan insanların yaşadığı dönem 1930'lu yıllardır. Günümüzde ise, bu oranın oldukça az olduğunu vurgulamak gerekir.

Ağrı da yaşayan nüfusta, Başka ülkelere doğanların içerisinde en yüksek 1.267' si erkek ve 1.008' i kadın olmak üzere toplamda 2.275 kişi ile Rusya'ya doğumlu kişiler oluşturmaktadır. Bu durum ilin nüfusunu oluşturan yabancı ülke doğumlu insan oranının % 27,8'nin Rusya'ya doğumlu kişiler oluşturduğunu ortaya çıkarmaktadır. Rusya haricinde yabancı ülkede doğumlu olup da Ağrı da yaşayan en yüksek yerlerden birisi de 322'si erkek ve 267' si kadın olmak üzere toplamda 589 kişi ile İran'dır. Bu da başka ülke doğumlu olup yaşayan nüfusun içerisinde toplam nüfusun %20,9' unu oluşturmaktadır. Ağrı nüfusu içinde başka ülke doğumlu olup yaşayanlar arasında en az kişi sayısına sahip ülkeler ise 6 kişi ile Arnavutluk, 3 kişi Yugoslavya ve 4 kişi ile Suriye oluşturmaktadır⁸⁹.

1.2.7. İş Alanları ve Meslek Grupları Bakımından Nüfusu

1935 nüfus sayımlarına göre aşağıdaki tablolarda faal nüfus ile iş alanları ve meslekler detaylı aşağıdaki tablolarda olarak verilmiştir. Bu kapsamda 15 numaralı tabloda çalışabilen faal nüfus sayısı üzerinde durulmuş iken; tablo 16'da ise Ağrı genelindeki iş kolları ve bu kolları yer alan meslekler belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu tablolarda kadınların hangi iş kollarında etkin oldukları da gösterilmiştir.

Tablo 15. 1935 Yılında Ağrı'da Çalışabilen Faal Nüfus Sayısı

Cinsiyet	Faal Nüfus	Gayri Faal Nüfus
Erkek	30.508	25.459
Kadın	16.496	34.743
Toplam	47.004	60.202

Yukarıda tabloda görülebileceği üzere faal nüfus toplamda 47.004 kişi iken; gayri Faal nüfus da toplamda 60.202 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Faal nüfusun

⁸⁹ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 180-185.

30.508'i erkek iken; 16.496'sı kadındır. Gayri faal nüfusun ise 25.459'u erkek iken; 34.743'u kadındır⁹⁰. Söz konusu veriler, iş alanlarında erkeklerin kadınlardan daha aktif olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 16. 1935 Yılında Ağrı'daki İş Kolları ve Meslekler

Meslekler	Erkek	Kadın	Toplam
Toprak Mahsulleri	25.635	16.076	41.711
Sanayi, Küçük Sanatkârlar	997	296	1.293
Ticaret	543	15	558
Nakliye ve Muvasala	194	1	195
Umumi İdari ve Hizmetler, Serbest Meslekler	2.916	18	2.934
Ev İktisadiye Şahsi Hizmetler	223	90	313
Mesleksiz, Mesleği Meçhul ve Garı Muayyen	25.459	34.743	60.202

Tablo 16'nın verdiği bilgilere göre 1935 yılında Ağrı'da yaygın olan meslek ve iş kolları şunlardır: Toprak Mahsulleri, Sanayi, Küçük Sanatkârlar, Ticaret, Nakliye ve Muvasala, Umumi İdari ve Hizmetler, Serbest Meslekler, Ev İktisadiye Şahsi Hizmetler, Mesleksiz, Mesleği Meçhul ve Garı Muayyen İşlerdir. Bu işler içerisinde en yaygın olanı 25.635'i erkek ve 16.076 kadın olmak üzere toplamda 41.711 kişi ile Toprak Mahsulleri mesleğidir. Bu iş alanında kadınlarda erkekler kadar aktif olduğu görülmektedir. Ağrı'da istihdamın en az olduğu alanlar ise Nakliye ve Muvasala iş koludur. Burada sadece 195 kişi çalışmaktadır. Ayrıca bu iş alanında kadınların sayısı sadece 1 kişidir⁹¹.

1.2.8. Sakat Kişi Sayısı (Engellilik) Bakımından Ağrı Nüfusu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan nüfus sayımlarında Türkiye'de yaşayan nüfus hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. Özellikle yeni kurulmuş ve ülke yapısını yeniden şekillendirmeye çalışan Türkiye, ulus devlet yapısını oluşturmak amacıyla Anadolu nüfusunu modern yöntemler kullanarak, ülke yapısını belirlemek için önemli çabalar içinde olmuştur. Bu bağlamda, ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımından başlayarak 1935 nüfus sayımı da dâhil olmak üzere nüfus alanın da araştırmalar yapılarak ve nüfus verileri de bu araştırmaların sonucunda elde edilmiştir. Bu sebepten, bahsedilen nüfus sayımlarında ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralanabilir.

⁹⁰ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 340-341.

⁹¹ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 336-337.

İnsanların medeni durumu, nüfusun okur-yazarlık durumu, iktisadi durum ve ülkede yaşayan insanların sakatlıklar ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır⁹².

1927 yılında olduğu gibi 1935 nüfus sayımında da ülke genelinde olduğu gibi Ağrı’da yaşayan insanlar içinde sakat yani engelli olanların sayılarına yer verilmiştir. 1935 yılı nüfus sayımı verilerinde Ağrı’da çeşitli sayı ve türlerde yaşayan engelli vatandaşlar bulunmaktadır. Bu dönemin engelli vatandaşların engellilikleri arasında şunlar yer almaktadır: Körlük, bir kolu çolak, iki çolak, bir ayağı topal, iki ayağı topal, sağır ve dilsiz, kambur, kötürüm ve bunlar dışında az sayıda olsa da başka türlü engellilikler. Aşağıda verilen 17 numaralı tabloda söz konusu alanlarda sakat olan kişilerin sayısal verilerle verilmiştir.

Tablo 17: 1935 Yılında Ağrı Nüfusunda Görünür Sakatlıkları Olanların Sayısı

Kızalar	Sağlam Nüfus	Sakatlığı (Engeli) Olanlar										
		Kör	Bir Kolu Çolak	İki Kolu Çolak	Bir ayağı topal	İki ayağı topal	Sağır-Dilsiz	Kambur	Kötürüm	Miltardit	Sair Sakatlıklar	Toplam
Merkez	23.138	161	60	9	87	15	34	16	8	21	18	423
Doğubayazıt	19.157	80	76	10	116	27	18	4	12	21	2	368
Dişiyadin	14.478	89	33	6	48	12	18	3	5	7	6	233
Eleşkirt	16.985	40	33	6	66	7	15	8	3	11	4	247
Malazgirt	13.435	69	32	4	62	6	14	1	4	1	2	197
Tutak	11.901	27	3	2	3	4	1	2	4	4	4	118
Toplam	99.338	527	259	37	380	70	116	27	33	71	37	1.597

Tablo 17’nin verilerinde görüldüğü üzere Ağrı’da sakat olan insan sayısının nüfus içerisinde çok fazla yer kaplamadığı ve sakatlık durumu olmayan insan sayısının nüfusun % 97’ sinden fazladır. 1935 yılı itibarıyla 100.935 olan Ağrı nüfusu içerisinde sakatlığı olan insan sayısının 1.597 kişidir. Ağrı’nın bütün ilçelerdeki engeli kişiler

İbrahim Öztürk, “1927 Nüfus Sayımına Göre Aksaray Vilayetinin Nüfus Özellikleri.” *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 16, sayı: 3, (2018), s. 581; Bilal Tunç, “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2450.

içinde en fazla engelli insanın yaşadığı yer 423 kişi ile Merkez kazasıdır. Diğer ilçelerde sakatlığı olan kişi sayısı Merkez ilçeye oranla daha azdır⁹³.

1935 yılı nüfus verilerinden ulaştığımız bilgilere göre Ağrı'da çeşitli engeli olan insanlar yaşamaktadır. Engellilik türleri içinde en fazla olan 527 ile körlüktür (görme engelli). 2. Sırada ise 380 ile bir ayağı topal olan engelli kişiler oluşturmaktadır. Bu engellilikler haricinde bir kolu çolak, iki kolu çolak, iki ayağı topal, sağır, dilsiz, kambur ve kötürüm engeli olan insanlarda bulunmaktadır. Engellilik durumu olan kişiler içerisinde sayıca en az olanı 27 ile kambur engelliliği olan insanlardır⁹⁴.

Yukarıda bahsedildiği gibi Ağrı ili içerisinde en fazla engelli insanın bulunduğu yer Merkez ilçesiyken; en az engellinin yaşadığı yer de 118 kişiyle Tutak ilçesidir. İkinci olarak da en çok engellinin yaşadığı kazalardan biri de 368 kişi ile Doğubayazıt iken; en az engeli insanın yaşadığı yerlerden birisi de 197 engelli insanla Malazgirt ilçesidir. Söz konusu engelli nüfus verilerine bakıldığı zaman, ilçelerde yaşayan insan sayılarıyla orantılıdır. Yani nüfusu yüksek olan ilçelerde engelli insan sayısı nispetten fazlayken; nüfusu az olan ilçelerde de daha azdır. Bu durumu, nüfusun orantısı bağlamında normal değerlendirilmesi gerekir.

1.3. 20 Ekim 1940 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

1940 nüfus sayımından önce ülke genelinde çok ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda nüfus sayımında görev alacak memurlara radyo yoluyla konferanslar verilmiş ve eğitim alan kişiler bilgilendirilmiştir. Ayrıca sayım günü herhangi bir aksaklığın yaşanmaması için sadece nüfus memurları değil; aynı zamanda çok sayıda polis ve sağlık personelleri görevlendirilmiştir⁹⁵. Bu durum, Türkiye'de 1927 ve 1935'ten sonra yapılan üçüncü nüfus sayımına ne derecede önem verildiğini göstermektedir.

Yapılan sayımlar kapsamında 21 Haziran 1940 tarihinde bir yönetmelik yayınlanmış ve bu yönetmelikte vali, kaymakam, nahiye müdürleri ile sayım kontrol

⁹³ Bilal Tunç, “1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2452; *1935 Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti*, s. 30.

⁹⁴ Bilal Tunç, “1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, s. 2452.

⁹⁵ Son Telgraf, 10 Ekim 1940, Sayı: 1293, s. 1.

memurlarının sayımda neler yapacakları belirtilmiştir⁹⁶. 30 Haziran 1940 tarihinde ise önceden hazırlanmış olan ve nüfus sayımının için son derece önemli bir durum arz eden “ *Vali, Kaymakam ve Nahiye Müdürlerine Mahsus Yönetmelikle Sayın ve Kontrol Memurlarına Ait Yönetmelik*”, yürürlüğe konulmuştur⁹⁷. 10 Ağustos 1940 tarihinde bu yönetmeliğe bir madde daha eklenmiştir. Eklenen madde ile nüfus sayımını kolaylaştırmak ve memurların daha rahat çalışmalarını sağlamak amacıyla bütün sokaklara numaralar verilmiş ve bütün hanelere de numara eklenmiştir⁹⁸. Bunun gibi Ağrı Merkez ve diğer ilçelerde yer alan sokaklara numaralar verilmiş ve hanelerin geneli numaralandırılmıştır.

1940 yılında yapılan nüfus sayımı 20 Ekim Pazar günü başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere ülke genelinde ciddi bir hazırlık neticesi yapılmış ve sayım sonuçları titizlikle kayıt altına alınmıştır. Nüfus sayımı dolayısıyla ülke genelinde sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Ancak vatandaşların ihtiyaç duyduğu fırınlar, polis merkezleri ve hastaneler açık bırakılmıştır. Bunun dışında bütün kamu kurum ve kuruluşları kapalı tutulmuş ve dışarı çıkma yasağı uygulanmıştır⁹⁹. Ülke genelinde olduğu gibi Ağrı’da nüfus sayımı dolayısıyla sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Sabah 07.30’da başlayan sayım 17.00’de sona ermiştir. Burada yukarıda belirtilen kurumlar dışındaki her yer kapalı tutulmuş ve kolluk kuvvetleri sayesinde sayımların sorunsuz olarak yapılması sağlanmıştır.

Son Telgraf gazetesinin verdiği bilgilere göre birçok vilâyetin nüfus verileri elde edilmiştir. Ancak bu sayısal verilerde sadece belediye sınırları dâhilinde yer alan vilâyetlerin nüfus sayımları verilmiştir. Buna göre, İzmir’de 184.362, Adana’da 89.990, Antakya’da, 28.127, Sivas’ta 41.247, Kastamonu’da 13.760, Konya’da 56.580, Eskişehir’de 60.614, Balıkesir’de 29.059, Mersin’de 30.193 ve Gaziantep’te 57.314 kişi bulunmaktadır¹⁰⁰. Ayrıca İstanbul nüfusu 789.346 iken; Ankara nüfusu da 155.544 kişidir¹⁰¹. Aynı şekilde Ağrı nüfusunun içinde de belediye sınırları içinde yaşayan kişi sayısı 15.000 civarındadır. Yukarıda izah edildiği üzere, belirtilen sayımlara sadece belediye sınırları dâhil edilmiş ve Özel İdare Müdürlükleri yani köy ve bazı mahallelerde yaşayan kişiler eklenmemiştir.

⁹⁶ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 26.148.13.

⁹⁷ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 91.62.19.

⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 92.78.14.

⁹⁹ Son Telgraf, 21 Ekim 1940, Sayı: 1304, s. 1-5.

¹⁰⁰ Son Telgraf, 24 Ekim 1940, Sayı: 1307, s. 1-5.

¹⁰¹ Son Telgraf, 26 Ekim 1940, Sayı: 1309, s. 5.

1940 nüfus sayımı verilerine göre Ağrı nüfusunu vermeden önce genel olarak Türkiye'nin nüfusu üzerinde kısaca durmak gerekir. 1940 yılında hem yeni doğan bebek ölümlerinin fazla olması ve Sovyet Rusya'yla yaşanan sıkıntılar yüzünden erkeklerin silahaltına alınması ile doğum oranının azalması gibi sebeplerden dolayı nüfus artışının 1927 ile 1935 yıllarına kıyaslandığında düşüş olduğu görülmektedir¹⁰². İkinci genel sayım olan 1935 nüfus sayımında ülke nüfusu 16.158.018 ve nüfus artış oranının %22 olduğu görülmektedir. 1940 yılında ise Türkiye nüfusu 8.898.912'i erkek, 8.922.038 kadın olmak üzere toplam 17.820.950'dir. Nüfus artış hızı da % 18'dir¹⁰³. 1935 ve 1940 verilerinden açık bir biçimde görülebileceği üzere Türkiye'nin nüfus artış hızında görece bir azalma olmuştur. 1927 ve 1935 arasındaki dönemde Türkiye'nin nüfus artış hızında yükseliş var iken; 1940'ta görece düşüş vardır.

Her ne kadar Türkiye genelinde nüfus artış oranında bir azalma varsa da, Doğu Anadolu Bölgesinde artış vardır. 1927 nüfus sayımlarında Doğu Anadolu Bölgesinin nüfusu 1.535.880 iken, 1935 nüfus sayımında 2.003.322'dir. Burada artış hızı ise % 38'dir. Ancak 1940 yılının nüfus sayımlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusu 2.240.410 ve artış hızı da %23,6'dır. Bu da arada geçen süre içinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve doğal olarak da Ağrı nüfusunda artış bulunmaktadır¹⁰⁴. Söz konusu bilgiler ve 1940 nüfusu verileri bağlamında Ağrı nüfusundaki gelişim ve değişimleri ortaya çıkarmak için tablolardan istifade edilmiştir.

1.3. 1. 1940 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

Türkiye de yapılan üçüncü nüfus sayımı olan 1940 nüfus sayımı verilerinden 1927 ve 1935 nüfus sayımlarından farklı olarak nahiye ve köy nüfusları ile yerleşim alanlarındaki nüfus yoğunluklarına daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bilindiği üzere Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde nahiyeler çok önemli yerleşim alanları arasında yer

¹⁰² Sevil Cerit, *Türkiye'de Nüfus Doğurganlık Ölümlülük*, Yeniçağ Yayınevi, Ankara 1989, s.71; Selçuk Ural- İlyas Topçu, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kars'ın Nüfusu", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 12, (2017), s.390.

¹⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1941, s.3.

almaktadır¹⁰⁵. Bu bağlamda, söz konusu 1940 nüfus sayımında Ağrı ilinin kadın ve erkek toplam nüfusu ve bu nüfusun km²'ye düşen insan sayısı, nüfus yoğunluğu ve nahiyeler hakkında ciddi bilgiler elde edilmiştir. Özellikle nahiye ve nahiyelere bağlı olan köyler hakkındaki bilgilere bakıldığında Ağrı'da 1940 yılı itibarıyla 538 adet köy bulunmaktadır. Bu da yerleşim yerlerinin sayı bakımından fazla olmasına bağlı nüfusun fazla olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilerden görülebileceği üzere 1940 yılı itibarıyla Ağrı'nın Merkez ilçesinin toplam nüfusu 64.093'ü erkek ve 57.384'i kadın olmak üzere toplamda 121.477'dir. Bu dönemde Ağrı'nın toplam yüzölçümü 11.269'dir. Ancak vilâyetin sahip olduğu alan fazla iken; km²'ye düşen kişi sayısı görece azdır. Burada nüfusun yoğunluğu ise % 11'dir. Ancak 1940 Türkiye'sinin nüfus artış hızı temel alındığında; Ağrı nüfusunun artışı ve nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasının üstündedir¹⁰⁶. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer şey ise 1940'tan önce Ağrı'da idari alanda yapılan düzenleme sonucu Ağrı nüfusunda düşüşün yaşanmasıdır. 1936'da yapılan bir düzenlemeyle birlikte Ağrı'ya bağlı olan Malazgirt ilçesi Muş vilâyetinin sınırlarına dâhil edilmiştir¹⁰⁷. Böylece Ağrı'nın hem sahip olduğu coğrafi alan hem de sahip olduğu nüfus miktarı düşmüştür.

Yukarıda izah edildiği üzere idari alanda yapılan düzenlemeler yerleşim birimlerinde hem coğrafi alan hem de nüfus bakımından ciddi değişikliklere yol açabilmektedir. 1935 yılından önce Iğdır ve Tuzluca da Ağrı'ya bağlı birer yerleşim yeri durumundaydılar. Ancak 1934 yılında yapılan düzenleme ile bahsi geçen her iki ilçe Kars vilâyetinin sınırlarına dâhil edilmişlerdir¹⁰⁸. Hem Iğdır ve Tuzluca ilçeleri ile hem de Malazgirt'in Ağrı'dan alınıp Kars ve Muş ilçelerine bağlanması, Ağrı vilâyeti için olumsuz bir sonuç doğurmuştur şeklinde analiz edilebilir. Zira her iki düzenleme de vilâyetin hem alan bakımından daralmasına hem de nüfus bakımından küçülmesine sebep olmuştur.

¹⁰⁵ Hülya Özçağlar, "Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2014, s. 286.

¹⁰⁶ *Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940*, s. 3.

¹⁰⁷ Bilal Tunç ve Fatih Özçelik, "Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 7, ayı: 3, (2017), s. 464.

¹⁰⁸ Bilal Tunç, "Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı:3, (2017), s. 2135.

1940'tan sonra da Ağrı'da ilçe, nahiye ve köylerin de yapılarında zaman içerisinde birtakım yenilikler yapılmıştır. Bunların yapılmasındaki temel amaç, zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçlardır. Bu bağlamda, Ağrı'ya bağlı olan bazı birimler başka vilâyetlere bağlanmış iken; başka vilâyetlerin de sınırlarında yer alan bazı birimler Ağrı hudutlarına dâhil edilmiştir. Bu düzenlemeler bazen Ağrı'nın hudut ve nüfus açısından küçülmesine yol açmış iken; bazen de büyümesine yol açmıştır. Söz konusu durumlar yeri geldikçe ele alınacak ve Ağrı nüfusundaki gelişmeler, bu kapsamda değerlendirilecektir.

1.3.2. İlçelerde Nüfus, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

Yukarıda izah edildiği üzere 1940 yılında yapılan nüfus sayımında çok kapsamlı bilgiler elde edilmiştir¹⁰⁹. Bu kapsamda, başta Türkiye olmak üzere Ağrı nüfusu ile alakalı olarak son derece kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilerden biri de 1940 yılı itibarıyla Ağrı ili Merkez ve diğer ilçelerde yaşayan toplam nüfus içinde erkek ve kadın sayılarıdır. Kadın ve erkek nüfusu bakımından elde edilen bilgilerden nüfusun yoğunluğu bilgilerine ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda 18 numaralı tabloda 1940 yılı nüfusu içinde yaşayan erkek ve kadın sayıları ile nüfus yoğunluğu verilmiştir.

Tablo 18. 1940 Yılında Ağrı'da Kaza, Nahiye ve Köylerin Nüfusu

Kazalar	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Y.ölçümü	Yoğunluk
Karaköse	5.054	2.863	7.917	13.692	13.096	27.288	18.746	16.459	35.205	3.205	11
Doğubayazıt	4.663	920	5.483	10.102	9 683	19.785	14.665	10.603	25.268	2.310	11
Diyadin	568	542	1.110	7.693	7 710	15.403	8.261	8.252	16.513	1.810	9
Eleşkirt	771	771	1.542	8.481	8 554	17.035	9 252	9.325	18.577	1.090	17
Patnos	479	372	851	6.237	5 977	12.214	6.716	6.349	13.065	964	14
Tutak	882	346	728	6.071	6 050	12.121	6 453	6.396	12.849	1.890	7
Toplam	11.817	5.814	17.631	52.276	51.570	103.846	64 093	57.384	121.477	11.269	11

¹⁰⁹ Nurettin Çakıcı, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trabzon’un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, cilt:4, sayı:6, (2018), s. 332.

Tabloda görülebileceği üzere Ağrı'nın merkez dâhil olmak üzere altı ilçesi bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 11 kişi düşmektedir. Ayrıca yeni kurulmuş devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik şartları düşünülünce sanayinin gelişmemiş olması ve temel geçim kaynağının çiftçilik olduğu ülkede köylerdeki nüfusun yoğun olduğunu çok açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır. Tablodaki verilerden açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı'da da köylerde yaşayan nüfus, şehir nüfusundan çok daha fazladır¹¹⁰.

İlçelerin nüfusları şu şekildedir: Merkez ilçesi şehir merkezinde 5.054 erkek ve 2.863 kadın olmak üzere toplam nüfus 7.917 kişidir. Buranın Merkez(Karaköse),Cumaçay ve Hamur olmak üzere üç nahiyesi bulunmaktadır. Merkez(Karaköse) nahiyesinde toplamda 55 adet köy mevcut olup; 6.611 erkek ve 6.643 kadın olmak üzere toplamda 13.254 kişi yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı olan köylerde en yüksek nüfusa sahip olan 263'ü erkek ve 262'i kadın olmak üzere toplam 525 kişi ile Mengeser köyü iken; en az nüfuslu köy ise 21 erkek, 21 kadın olmak üzere toplam 42 kişi ile Yukarıbobi köyüdür. Dönem itibarıyla Cumaçay nahiyesinde 30 adet köy bulunmaktadır. Bu nahiyede 2.111 erkek ve 2.128 kadın olmak üzere toplamda 4.239 kişi yaşamaktadır. Bu nahiye'nin nüfus bakımından en büyük köyü 165'i erkek ve 176'sı kadın olmak üzere toplam 341 kişi ile Mollaoşman köyüdür. En az nüfuslu olan yer ise 17'si erkek ve 18'i kadın olmak üzere toplam 35 kişi ile Doavan köyüdür¹¹¹.

Hamur nahiyesinde de 56 adet köy adet köy bulunmaktadır. Günümüzde bağımsız bir ilçe olan Hamur, 1940 yılı itibarıyla Merkez kazaya bağlı bir nahiyedir. Yukarı Murat Van bölümünde yer alan Hamur nüfus bakımından çok da büyük bir değildir¹¹². Hamur'da 4.970'si erkek ve 4.825'si kadın olmak üzere 9.795 kişi yaşamaktadır. Bu nahiyede en fazla nüfusa sahip köy 251'i erkek ve 234'ü kadın olmak üzere toplamda 485 kişi ile Gelutan köyüdür. En az nüfusa yer ise 15'i erkek ve 23'ü kadın olmak üzere toplamda 38 kişi ile Köşk köyüdür¹¹³. Söz konusu durum, 1940 yılında Köşk köyünde nüfusun son derece az olduğunu ve köyde yaşayan hane sayısının son derece yetersiz olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

¹¹⁰ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim1940, s. 3.

¹¹¹ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim1940, s. 3.

¹¹² Tolga Korkusuz ve Cemal Sevindi, "Coğrafi Çevrenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkilerine Tipik Bir Örnek: Hamur (Ağrı)", Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Muş-2016, s. 226.

¹¹³ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim1940, s. 3.

Ağrı ilçelerinden Doğubayazıt'ta Merkez ve Musun olmak üzere iki adet nahiyesi yer almaktadır. Şehir merkezinde 4.563'ü erkek, ve 920'si kadın olmak üzere toplamda 5.483 kişi yaşamaktadır. Merkez nahiyesinde 62 adet köy bulunmaktadır. Buranın nüfusu ise 7.551 erkek ve 7.141 kadın olmak üzere toplamda 14.692'dir. Merkez nahiyesindeki en büyük köy 426'sı erkek ve 376'sı kadın olmak üzere toplamda 802 kişi ile Aşağı Sürbehan köyüdür. Nüfus bakımından en küçük olan köy ise 31'i erkek ve 26'sı kadın olmak üzere toplamda 57 kişi ile Bulakbaşı köyüdür. Doğubayazıt'ın diğer nahiyesi olan Musun'da ise 16 adet köy bulunmaktadır. Söz konusu nahiyede 2.551 erkek ve 2.542 kadın olmak üzere toplam nüfusu 5.093 kişidir. Buradaki köyler arasında nüfusu en fazla olan 227'si erkek ve 239'u kadın olmak üzere toplamda 466 kişi ile Tutak köyüdür. Nüfusu en az olan yer ise 93'u erkek ve 86'sı kadın ile toplam 179 kişi ile Tacdı köyüdür.

Ağrı'nın büyük ilçelerinden birisi de Diyadin'dir¹¹⁴. Adı geçen ilçede Merkez nahiye ve Taşlıçay Nahiyesi olmak üzere iki adet nahiyesi bulunmaktadır. Nahiye merkezinin nüfusu 568'i erkek ve 542'si kadın olmak üzere toplamda 1.110 kişidir. Merkez nahiyesinde toplamda 50 adet köy bulunmaktadır. Burada da 4.376'sı erkek ve 4.420'si kadın olmak üzere toplamda 8.796 yaşamaktadır. Merkez nahiyesindeki en büyük köyün nüfusu 210'u erkek ve 239'u kadın olmak üzere toplam 439 kişi ile Davut köyüdür. Nüfusu en az olan yer ise 21'i erkek ve 28'i kadın olmak üzere toplamda 49 kişi ile Vizekan köyüdür. Diyadin'in ikinci nahiyesi olan Taşlıçay'da ise 30 adet köy bulunmaktadır. Burada yaşayan insan sayısı da 3.317'i erkek ve 3.290'ü kadın olmak üzere toplamda 6.607'dir. Bu nahiye'nin en büyük köyü 195'i erkek ve 179'si kadın olmak üzere toplamda 374 kişidir. En Kumluca köyü ise 22'si erkek ve 20'si kadın olmak üzere toplamda 42 kişi ile Çarhiyan köyüdür.

Ağrı'nın bir diğer ilçesi olan Eleşkirt'te sadece 1 adet nahiye bulunmaktadır. İlçe merkezinin nüfusu 771'i erkek ve 771'i kadın olmak üzere toplamda 1.542 kişidir. Merkez nahiyesinde toplamda 81 adet köy bulunmaktadır. 1940 yılı itibarıyla Merkez nahiyesinin nüfusu 8.481'i erkek ve 8.554'i kadın olmak üzere toplamda 17.035 kişidir. Buradaki en büyük nüfuslu yerleşim yeri 417'si erkek, 468'i kadın olmak

¹¹⁴ Yeliz Akboğa, Kırsal Kalkınmada Seracılığın Ve Jeotermal Kaynakların Rolü: Ağrı İli Diyadin İlçesi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı, 2016, s. 33.

üzere toplamda 885 kişi ile Hanzir köyüdür. Nüfusu en az olan yerleşim yeri ise iken 36 kişiyle Kopal köyüdür¹¹⁵.

Patnos ilçesinde de dört adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar, sırasıyla Merkez, Dedeli, Sarusu ve Sultanmut nahiyesidir. Şehir merkezinde 479 erkek ve 372 kadın olmak üzere toplamda 851 kişi yaşamaktadır. Merkez nahiyesinde 23 adet bulunmaktadır. Buranın toplam nüfusu 1.874'i erkek ve 1.815'i kadın olmak üzere 3.689 kişidir. Adı geçen nahiye'nin en büyük köyü 299 kişi ile Özdemir köyü iken; en küçük köyü de 12 25 kişi ile Kesan köyüdür. Patnos'un ikinci nahiyesi olan Dedeli nahiyesinde de 21 adet köy bulunmakta olup; nahiye nüfusu 1.931'i erkek ve 1.811 kadın olmak üzere toplamda 3.742 kişidir. Dedeli nahiyesindeki en büyük köy 240 kişi ile Ancini Orta köyü iken; en küçük köy de 55 kişi ile Çakcak köyüdür.

Patnos'un üçüncü nahiyesi olan Sarisu nahiyesinde toplamda 21 adet köy bulunmaktadır¹¹⁶. Buranın nüfusu 1.880'i erkek ve 1.820'si kadın olmak üzere toplamda 3.700 kişidir. Bahsi geçen nahiye'nin en büyük yerleşim yeri 298 kişi ile Ali Ömer Köyü iken; en küçük olanı da 47 kişi ile Tazekent köyüdür. Patnos ilçesinin en küçük nahiyesi olan Sultanmut'un köy sayısı 7 olup; tüm köylerde ikamet eden kişi sayısı 552'si erkek ve 531'i kadın olmak üzere toplamda 1.083 kişidir. Bahsi geçen ilçenin en büyük köyü 191 kişi ile Koro köyü iken; en küçük olanı da 50 kişilik nüfusu ile Bostankaya köyüdür¹¹⁷. Söz konusu verilerden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere, Sultanmut adlı nahiye hem yerleşim yeri bakımından hem de nüfus bakımından son derece küçük bir idari birimdir. Bu da, bazen idari birimler oluşturulurken nüfus miktarları çok dikkate alınmadan; bazı yerleşim birimlerine köylerden çok daha büyük olan nahiye statüsü verildiğini göstermektedir. Söz konusu durumu, bahsi Sultanmut'un sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmektedir.

1940 yılı itibarıyla nüfusu en az olan ilçelerden birisi Tutak'tır. Hatta bu tarihlerde Ağrı'nın hem alan hem de nüfus bakımından en küçük ilçesi Tutak'tır. 86 adet yerleşim yerinin bulunduğu Tutak'ta sadece bir adet nahiye bulunmaktadır. Söz konusu nahiye de Merkez nahiyesi adını taşımaktadır. Tutak ilçe merkezinde 1940 yılı itibarıyla 382'si erkek ve 346'sı kadın olmak üzere toplamda 728 kişi yaşamaktadır.

¹¹⁵ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940, s. 80.

¹¹⁶ Tunç ve Özçelik, "Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan ...", s. 462.

¹¹⁷ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940, s. 80.

Bu da bir ilçe merkezi için oldukça azdır. Normalde şehir merkezlerinde ikamet etmesi gereken kişi sayısı daha fazla olması gerekirken; bahsi geçen yerde ikamet eden kişi sayısı olması gerekenden son derece azdır¹¹⁸.

86 adet yerleşim yeri ve bu bağlamda aynı sayıda muhtarlık bulunan Merkez nahiyesinde ikamet eden kişi sayısı 6.071'i erkek ve 6.050'i kadın olmak üzere toplamda 12.121'dir. Merkez nahiyesinin nüfus ve alan bakımından en büyük köyü 177'si erkek ve 202'si kadın olmak üzere toplam 379 kişi ile Musik köyüdür. Buna karşılık nüfus ve coğrafi alan bakımından en küçük olan köy ise sadece 5 erkek ve 7 kadının yaşadığı yer olan Aşağı Arabalı köyüdür. Buradan anlaşılabileceği üzere bir yerleşim yeri olan ve köy statüsünde bulunan bu bağlı olarak da muhtarlığa sahip durumundaki Aşağı Arabalı adlı köyün nüfusu sadece 12 kişidir. Bunlar içinde çocukların da varlığı dikkate alındığında, köyde seçmen sayısının son derece sınırlı olduğu bilgisine ulaşılabılır.

1.3.3. Nüfus Yoğunluğu Bakımından Ağrı Nüfusu

Genel olarak nüfus denilen olgu, hudutları belirli bir sahada belirli bir zaman diliminde yaşayan insanların sayısını gerçek veriler bağlamında tanımlamadır. Ayrıca, Nüfus, hareket halinde her an ve durmadan değişmektedir. Nüfus konusu coğrafyanın temel inceleme konularından birini oluşturmaktadır. Nüfusun yeryüzündeki dağılışı, bu dağılışa neden olan faktörler, nüfusun hareketi (göçler), doğum ve ölümler, nüfusun çeşitli özelliklerinin zaman ve mekâna göre gösterdiği değişiklikler, beşeri coğrafya dalı olan nüfus coğrafyasında ele alınmaktadır. Dünyada bölgeler arasında yapılan göçler ve gerçekleşen doğumlar bir nüfus hareketi meydana getirirler. Yerleşilen bir sahanın sağladığı olumlu ve olumsuz koşullar o sahanın genel anlamda nüfus ve oluşan nüfus hareketini doğrudan etkilemektedir¹¹⁹. Böylesine önemli bir durumu arz eden nüfusla alakalı olarak çok sayıda bilgi kolayca elde edilebilir. Söz konusu bilgileri elde etmek için tasnif ya da sınıflandırma yöntemi kullanılır ve nüfusla ilgili bilgiler daha kolay yoldan elde edilmiş olur. Bu yöntemlerden birisi de nüfus sayısı bakımından gruplandırma yapmaktır.

¹¹⁸ Tunç, "Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980), s. 2145.

¹¹⁹ Özlem Sertkaya Doğan ve Hakan Bostan, "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, yıl:24, sayı:41, (2019), s. 63.

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen bilgilere göre, 1940 nüfus sayımlarında il merkezi, ilçe ve nahiyelerin nüfusları hem gruplandırılmış hem de yerleşim birimlerinin nüfus yoğunlukları maddeler biçiminde sıralanmıştır. Ağrı'ya bağlı yerleşim birimlerinin nüfus yoğunlukları şu şekilde sıralanmıştır: 501-1000 kadar nüfusu olan şehirler ve ilçeler arasında, Tutak ilçesinin merkez nüfusu 728 iken; yine Patnos ilçesinin nüfusu da 851 kişidir. Bu verilerden bahsi geçen her iki ilçenin nüfusunun 501-1000 arasında bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁰.

1001-2000 kadar nüfus olan şehirler grubu arasında da nüfus bilgileri bakımından Ağrı'nın bazı ilçeleri şehir merkezleri bağlamında bu gruba girmektedir. Bu bağlamda, 1.100 nüfusuyla Diyadin ve 1.542 nüfusuyla Eleşkirt adlı ilçeler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bunun dışında Ağrı'nın iki büyük kazası olan ve nüfus bakımından diğer ilçelere göre daha büyük olan Karaköse yani Merkez ile Doğubayazıt ilçeleri 5001-6000'e ve 7001-8000'e kadar nüfusu olan ilçeler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda adı geçen ilçelerden şehir merkezi nüfusu bakımından Doğubayazıt'ın nüfusu 5.483 kişi iken; diğer büyük kaza olan Karaköse ise 7.917 kişilik nüfusu ile 7001-8000'e kadar nüfusu olan ilçeler arasında yer almaktadır¹²¹. Netice olarak Ağrı'ya bağlı ilçeler nüfus sayıları bakımından gruplara dâhil edilmiş ve bu bağlamda şehir merkezi nüfusu bakımından şu sonuca ulaşılmıştır. Ağrı'nın nüfusu en küçük ilçesi Tutak iken; nüfusu en fazla olan ilçe de Karaköse'dir.

1.4. 20 Ekim 1945 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

Türkiye'de dördüncü nüfus sayımı 21 Ekim 1945 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımı yapılırken bu yıllarda ikinci dünya savaşı devam etmekteydi. Dünyada yaşanan savaş, dönemin Türkiye'sini ekonomik ve siyasi alanda kötü etkilemiştir. Bu sıkıntılı dönemde bile kanunlaştırılan beş yılda bir nüfus sayımının yapılması uygulanarak Türkiye'de nüfus sayımı yapılmıştır. Ayrıca bu nüfus sayımında kanunda bazı değişiklikler yapılarak 20 Nisan 1940 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla bu tarihten itibaren Anayasanın 89. maddesinde yer alan vilâyet değişerek il, kaza değişerek ilçe ve nahiye

¹²⁰ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940, s. 29.

¹²¹ Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1940, s. 32.

de bucak olarak isimler değiştirilmiştir. Yapılan bu isim değişiklikleri ile nüfus bu isimler kullanarak yapılmıştır¹²².

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgelere göre, 1945 yılında yapılan nüfus sayımı için çok sayıda hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda, 22 Haziran 1944 tarihli yazıyla vilâyetlerdeki binaların numaralandırılması ve sayılarının tespit edilmesi için belediyelere tebliğ yapılmış ve vilâyetlerde sayımdan sorumlu olan Vali, Kaymakam ve bucak müdürlerine mahsus yönetmelik ile 1945 Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Denetleme Memurlarının Ödevleri hakkındaki iki yönetmeliğin yürürlüğe konulmuştur.¹²³ Buna bağlı olarak hem Ağrı il merkezi hem de ilçelerdeki yetkili kişilere tebliğler yapılmış ve binaların numaralandırılma işlemleri yapılmıştır. Bu kapsamda Ağrı Belediye Başkanlığı ile Diyadin, Eleşkirt ve Tutak Belediye Başkanlıkları ilgili çalışmalar bağlamında hazırlıklarını tamamlamıştır.

Nüfus sayımı ile alakalı olarak 9 Mart 1945 tarihinde bir yönetmelik hazırlanmıştır. 10 Mayıs 1945 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan yazı şu şekildedir¹²⁴: “*Madde 1 1945 yılında Türkiye Cumhuriyetinde genel nüfus sayımı yapılacaktır. Madde 2 Sayımda halkın cevap vermek zorunda kalacakları sorularla yapılara numara konulması, yer yer deneme sayımları yapılması gibi nüfus sayımının sonuçlarını sağlamak için gereken bütün tedbirler ve esaslar istatistik Genel Müdürlüğü ile içişleri Bakanlığınca belirtilir. Madde 3 Nüfus sayımı işini yapmak üzere memlekette okuryazar her kişi, vali, kaymakamı ve bucak müdürleri tarafından kendilerine verilecek sayım ve denetleme memurluğu ödevini kabul ve gösterilecek usullere göre bu işi yapmak zorundadırlar. Sayım işini sağlamak için gereken yerlerde bir haftayı geçmemek üzere öğretim kurumlarının çalışmalarına ara verilir. Memleketin güvenlik ve İnzibat işleriyle, adli güdümün yapılabilmesi ve sağlık ve genel hizmetlerle yüksek ekonomi İşlerinin aksamaması için nüfus sayımı memurluğundan istisnası gereken yargıç, savcı, memur ve sair kişiler, Bakanlar Kurulunun kararlaştıracığı esaslara göre valiler tarafından belirtilir. Madde 4 Sayım memurluğu ödevini makbul bir özre dayanmaksızın kabul etmeyenlerle, sayım işleri hakkındaki yönetmelikler geçerliğine aykırı harekette bulunanlardan 5 liradan 25 liraya kadar ve sayım memurluğuna tayin olunanların bu ödevi kabul etmelerine engel*

¹²² Tahir Kodal, “Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz’da Nüfus(1923-2013)”, *Belgi Dergisi*, cilt:2, sayı:14, (2017), s.510.

¹²³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:108.28.3.

¹²⁴ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:108.28.13.

olanlardan 10 liradan 50 liraya kadar hafif para cezası alınır. Bu cezalar sayım yapılan yerin en büyük mülkiye üstü tarafından verilir. Bu cezalara karşı itiraz ve temyiz olunamaz. Madde 5 — Dördüncü madde gereğince tertip edilen para cezasını vermeyenler hakkında en büyük mülkiye üstü tarafından Cumhuriyet savcılığına yazılacak yazı üzerine sulh yargıçlığınca, ceza görenlerin kendileri getirilmeksizin her bir lira için bir gün hapis edilmelerine karar verilir, Hapis süresi bir ayı geçemez. Bu kararlar temyiz olunamaz. Hapsin yerine getirilmesinde Türk Ceza Kanununun üçüncü maddesi uygulanır. Madde 6 — Oturdıkları belde dışında sayım ve denetleme memurluğu ile ödevlendirilecek olanlara yalnız gerçek yol gideri verilir. İstatistik Genel Müdürlüğü memurlarından sayım hazırlığı ve numaralama denetleme işlerinde çalıştırılacaklara Bakanlar Kurulu kararıyla bir defaya mahsus olmak üzere en çok üç aylık tutarı nispetinde fazla çalışma ücreti ödenebilir. Bu gider ve ücretlerle sayımın sonuçlarını almağı Bağlayacak bütün giderler nüfus sayımı ödeneğinden verilir. Madde 7 Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer Madde 8 Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür”¹²⁵. Böylece bu yönetmelik sayesinde nüfus sayımının nasıl gerçekleştirileceği ve hangi kuralların uygulanacağı açık bir biçimde izah edilmiş olunuyordu.

Yukarıda izah edildiği üzere 1945 yılında yapılan nüfus sayımı için birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Bunlardan birisi de nüfus istatistik memurlarının ülke genelinde beş ay içinde 100.000 km’lik yol kat ederek bütün il ve ilçelerdeki bilgi ve belgeleri ortaya çıkarmalarıdır¹²⁶. Ülke genelinde olduğu gibi Ağrı Valiliğine bağlı olan Nüfus İstatistik Müdürlüğü de hem il merkezi hem de ilçelerde araştırma ve incelemeler yapmış ve gerekli bilgi ve belgeleri ortaya çıkarmışlardır.

Ayrıca bu nüfus sayımında öncekilerden farklı bazı uygulamalar da vardır. Bunlardan birisi de nüfus sayımı için çeşitli soruların hazırlanmasıdır. Gidilen her evde kişilere birtakım sorular sorulmuş ve bu sorular sonucunda alınan cevaplar bağlamında da nüfusun yapısı hakkında bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Nüfus sayımında gidilen evlerde her bireye şu sorular sorulmuştur: Adınız ve soyadınız nedir? Erkek misiniz yoksa kadın mısınız? Bekâr mı, evli mi, dul mu yoksa boşanmış mısınız? Kaç yaşındasınız? Çocuğunuz var mı, varsa bir yaşından küçük olan kaç aylıktır? Yeni harflerle okumayı biliyor musunuz? Yeni harflerle yazmayı biliyor musunuz? Nerede

¹²⁵ Resmi Gazete, 10 Mayıs 1945, Sayı: 6002, s. 8621.

¹²⁶ Ulus, 16 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 4; Ulus, 17 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 5.

doğdunuz? Ecnebi bir memlekette mi doğdunuz? Bu memleket hangisidir? Türkiye de doğmuş iseniz, doğduğunuz il ve ilçe neresidir? Herhangi bir sakatlığınız var mıdır? Varsa nedir ve bu sakatlığınız doğuştan mıdır? Ana diliniz nedir? (Anadilden kasıt evde aile arasında konuşulan dilin ne olduğudur). Anadilden başka hangi dilleri konuşabiliyorsunuz? Hangi dinden siniz? Hristiyan iseniz, mezhebiniz nedir? Hangi devlet tebaasındansınız? Ne iş yapıyorsunuz? (Yani geçiminizi hangi yollardan sağlıyorsunuz? İşinizi bir işletme ya da müessesede de mi yapıyorsunuz? Bu işletme ya da müessesenin mahiyeti nedir? Hane halkı arasında bugün mevcut olanlardan başka kimseler var mıdır? Varsa bu kişiler kimlerdir¹²⁷?

Söz konusu sorular nüfus sayımından önce vilâyetlerdeki nüfus müdürlüklerine yollanmıştır. Bu kapsamda, 21 Ekim 1945 yılında yapılan nüfus sayımında söz konusu sorularla Ağrı genelinde yaşayan insanların meslekleri, dinleri, dilleri, beden sağlıkları vs. olmak üzere birçok alanda bilgi elde edilmiştir. Bunun dışında Cumhuriyet'in ilanından sonra Ağrı'da okuma ve yazma bilenlerin sayılarında herhangi bir artışın olup olmadığı ve il genelinde evli ve bekârların da sayıları sayısal verilerle ortaya çıkarılmış olunuyordu.

Türkiye'de nüfus sayımı 21 Ekim 1945 tarihinde yapılmıştır. Nüfus sayımının sonuçları Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü'nden elde edinilmiştir. Buradan alınan geçici bilgilere göre ülke nüfusunun 18.790.174 kişi olduğu görülmektedir. 1940 yılında 17.820.950 olan Türkiye nüfusu geçen beş yılda 1.050.253 kişi artarak 18.871.203 olmuştur. 1935 ve 1940 sayımları artış oranı yılda bin kişide 18 iken; 1945'te binde 11,8 olmuştur. Söz konusu durumun en büyük sebebi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yurt savunması içinde, evlenecek ve çocuk yapacak çağda olan büyük sayıda yurttaşın uzun yıllar altında silahaltında kalması olmuştur. Askerliğini yapanların evlenmelerinin gecikmesi ve genel olarak evliliklerin verimliliğinin azalması da, sebepler arasında gösterilebilir. Bu dönemde nüfusun artış hızının azalmasına sebep olan bir diğer etken de 1935 ve 1940 yılları arasında Türkiye'ye gelen ve sayısı 120.000'i aşan göçmen sayısının da son beş yılda büyük bir düşüş göstererek 19.000'e düşmesidir. 1945 yılındaki yeni artış oranı, haklarında bilgi edinilen ve nüfus artış hızları yüksek olan yabancı memleketlerin son yıllara ait artış oranlarıyla karşılaştırıldığında; Filistin hariç olmak üzere Almanya, ABD, Bulgaristan, İspanya, İtalya, Macaristan, Mısır, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan daha

¹²⁷ Akşam, 16 Ekim 1945, Sayı: 24, s. 3.

yüksek olmuştur¹²⁸. Bu dönemde Ağrı nüfusunda da artış olmuş ve 121.477'den 133.504'e yükselmiştir. Söz konusu veriler, geçen beş yılda Ağrı'da nüfusun 25.842 arttığını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye genelinde nüfus artış hızı ve genel durum bu şekilde iken; Ağrı nüfusuyla ilgili gerçekçi bilgileri ortaya çıkarmak için bahsi geçen vilâyetin içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakmak gerekir. Adı geçen bölgenin nüfus miktarı ve artış hız oranı, Ağrı ile ilgili de bazı bilgi ve bulguların elde edilmesi için ciddi bir olanak sağlayacağı şeklinde düşünülmektedir. Bu bağlamda, 1945 yılı itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 2.337.798 kişidir. 1940'ta 2.240.410 olan bölge nüfusu, geçen beş yılda yaklaşık olarak 97.388 kişi artmıştır. Bu da nüfus artış hızının % 26,6 olduğunu göstermektedir¹²⁹. Söz konusu sayısal verilerin açıkça gösterdiği gibi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun artışında görece ciddi bir artış bulunmaktadır. Bu artış, 1960'lara kadar devam etmiştir. Ancak 1960'tan sonra Doğu illerinden Batı illerine göçler başladığı için, nüfus artış oranları da azalmaya başlamıştır. Bu durumu, Ağrı nüfusu içinde görmek de olasıdır.

1.4.1. 1945 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1927, 1935 ve 1940 nüfus sayımlarında olduğu gibi 1945 yılında yapılan nüfus sayımında da vilâyetin yüzölçümü bağlamında nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu verileri elde edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilere göre, bu dönemde Ağrı'nın yüzölçümü toplamda 12.659 km²'dir. 1940 yılında 12.269 km² alana sahip vilâyetim geçen beş yıl içinde coğrafi alanı artmış ve 12.659 km²'ye çıkmıştır¹³⁰. Böylece geçen beş yıl içinde Ağrı'nın coğrafi alanının 390 km² arttığı anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen verilere göre; Ağrı yüzölçümünün küçülmesinin temel sebebi, dönem itibarıyla Ağrı ile komşu iller arasında yapılan sınır düzenlemeleridir. 1940 ile 1945 yılları arasında Ağrı'ya komşu olan Muş ve Erzurum arasında çeşitli sebeplerden kaynaklı hudut düzenlemeleri

¹²⁸ Akşam, 25 Ekim 1945, Sayı: 33, s. 2.

¹²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1950, s. 9.

¹³⁰ Akşam, 25 Ekim 1945, Sayı: 33, s. 2; TCBİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, , s. 14.

yapılmış ve bu da Ağrı'ya bağlı bazı yerleşim yerleri bahsi geçen vilâyetlere bağlanmıştır. Bu kapsamda, 23 Mayıs 1942 tarihinde Patnos ilçesine bağlı olan Bostankaya köyü Muş ili Malazgirt ilçesi hudutlarına dâhil edilmiştir¹³¹. Aynı şekilde 4 Eylül 1944 tarihinde Tutak ilçesi sınırlarında yer alan Osinasi, Kolman, Mollaosman, Taşankomu, İsakomu, Mevalinilomu ve Çepni köyleri Erzurum ili Karayazı ilçesi Elmalıdere nahiyesine eklenmiştir¹³².

Söz konusu düzenlemeden sonra 3 Mart 1945'te Ağrı ili Tutak ilçesine bağlı olan Reşan ve Doka köyleri de Erzurum ili Karayazı ilçesi Elmalıdere nahiyesine bağlanmıştır¹³³. İdari alandaki bu düzenlemeler, Ağrı'nın yüzölçümünde ciddi bir daralmaya yol açmıştır. Netice olarak, vilâyetler arasında yapılan bu tür düzenlemeler, bazıları için olumlu neticeler doğurabiliyorken; bazıları için de son derece olumsuz sonuçlar doğurabilir. Yukarıda gösterildiği üzere, 1940 ve 1945 yılları arasında Ağrı ile Erzurum ve Ağrı ile Muş illeri arasında yapılan sınır düzenlemeleri, Ağrı'nın yüzölçümünün de 661 km²'lik bir düşüşe sebep olmuştur. Bu da doğal olarak Ağrı'nın küçülmesine ortam hazırlamış ve bahsi geçen vilâyet için olumsuz olmuştur şeklinde analiz edilebilir.

İdari alanda yapılan sınır düzenlemeleri, sadece vilâyetler arasında değil; aynı zamanda aynı vilâyetin idari birimleri arasında da yapılabilir¹³⁴. Aynı ilçeler arasında yapılan düzenlemeler neticesi ilçelerin sınırlarında birtakım değişimler olmuştur. Aşağıda verilen 19 numaralı tabloda Ağrı ili ve bağlı ilçelerin hem yüzölçümleri hem de cinsiyet bağlamında toplam nüfusları verilmiştir.

¹³¹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 154.16.5.

¹³² BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 170.26.16.

¹³³ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 173.5.17.

¹³⁴ Bilal Tunç, “ Tek Parti İktidarında Burdur'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler”, *Vakanüvis Dergisi*, (Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), cilt: 3, (2018), s. 324.

Tablo 19: 1945 Yılında Ağrı'nın Yüzölçümü, Kaza, Nahiye ve Köy Nüfusu

İlçeler	Şehir Merkezi			Bucak ve Muhtarlıklarda			Toplam			Yüzey ölçüsü	Nüfus yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		
Karaköse	5.459	3.146	8.605	14.880	14.873	29.753	20.339	18.019	38.358	3.067	12
Doğubayazıt	4.652	1.071	5.723	9.752	9.854	19.606	14.404	10.925	25.329	2.660	10
Diyağın	665	570	1.235	8.641	8.623	17.264	9.306	9.193	18.499	1.673	11
Eleşkirt	942	923	1.865	10.245	10.225	20.420	11.187	11.148	22.335	2.151	10
Patnos	716	550	1.266	6.924	7.087	14.011	7.640	7.637	15.277	1.554	10
Tutak	409	400	809	6.385	6.512	12.897	6.794	6.912	13.706	1.554	9
Toplam	12.843	6.660	19.503	56.827	57.174	114.001	69.670	63.834	133.504	12.659	11

19 numaralı tablonun verilerinden anlaşılacağı üzere, 1945 yılı itibarıyla Ağrı'da toplamda 12 adet ilçe bulunmaktadır. Her ne kadar tabloda verilmemiş olsa da bağılı ilçelerde yer alan yerleşim yeri ve muhtarlık sayıları da şu şekildedir: Merkez ilçede 133, Doğubayazıt'ta 79, Diyadin'de 82, Eleşkirt 'te 81, Patnos'ta 79 adet ve son olarak da en küçük ilçe olan Tutak'ta 74 adet yerleşim yeri ve muhtarlık bulunmaktadır. 1945 yılı itibarıyla toplamda 528 adet yerleşim yerine sahip olan Ağrı'nın toplam nüfusu 133.054'tür. Bunun dışında yukarıda yapılan açıklamalar bağlamında, Ağrı yüzölçümünde azalma olduğu ve ilçelerin de yüzölçümlerinde artış ya da azalmaların olduğu görülmektedir. Tablo verilerinden Ağrı'ya bağılı ilçelerin nüfus sayıları da şu şekildedir: Nüfus yoğunluğu sıralamasında birinci olan 38.358 kişi ile Merkez (Karaköse) ilçesidir. Buranın en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ilçesi ise 13.706 nüfusıyla Tutak'tır¹³⁵.

1.4.2. Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Birleşmiş Milletler ölçütlerine göre 0-14 Yaş grubundakiler çocuk, 15-65 yaş grubundakilerde faal yani çalışabilir grup, 65 yaş ve üzerindekiilerde yaşlı nüfus grubu olarak sınıflandırılırken gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde bu ölçüt değişebilmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğu için 0-12 yaş grubu çocuk olarak kabul edilmekte ve 65 yaş üstü çalışan olduğu için bu ölçütler farklılık

¹³⁵ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 14.

gösterebilmektedir¹³⁶. 1945 Nüfus sayımı verilerinden ulaşılan bilgiler ışığında Türkiye'nin yaş potansiyelinin genç ve çocuk grubunun yüksek olduğunu anlaşılmaktadır. 0-14 yaş grubunun 7.421.263 olduğunu ve 15-64 yaş grubunun ise toplamda 10.717.968 olduğunu bu verilerden de ulaşılabileceği gibi genç nüfusun ve faal durumda yani çalışabilir nüfusun yüksek olduğu görülmektedir¹³⁷. Aşağıdaki tabloda verilen bilgilerden anlaşılabileceği üzere, Ağrı ili genç bir nüfusa sahip vilâyettir. Bu kapsamda, Ağrı ilinin nüfus yaş grubu da aşağıdaki tabloda cinsiyete göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 20: 1945 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Cinsiyet	0/14	15/24	25/34	35/44	45/54	55/64	65/74	75/84	85/94	95+	Bilinmeyen	Toplam
Erkek	33.563	12.876	7.581	5.284	4.457	3.421	1.566	618	165	82	57	69.670
Kadın	28.641	10.651	8.791	6.351	4.653	2.848	1.106	499	149	75	70	63.834
Toplam	62.204	23.527	16.372	11.635	9.110	6.269	2.672	1.117	314	157	127	133.504

Ağrı'nın yaş gruplarına bakıldığında 0-14 çocuk yaş grubunun toplamda 62.204 ve 15-64 genç faal grubun ise toplamda 66.913 kişi olduğunu bu da genç ve orta yaş grubun nüfusunun yüksek olduğunu ortaya çıkarmaktadır. 1945 yılında Ağrı'da 55 yaş ve üstü gruplar, diğer yaş gruplarına göre daha azdır. Bu bağlamda, 6.269 kişi 55-64; 2.672 kişi 65-74, 1.117 kişi 75-84; 314 kişi 85-94 ve 157 kişi de 95 yaş ve üstünü oluşturmaktadır. Bu da yaş grupları arasında yaşlı olarak adlandırılan grubun ne kadar az olduğunu çok açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır¹³⁸.

1.4.3. Sakatlık (Engellilik) Bakımından Ağrı Nüfusu

Bir ülkenin ve bir bölgede yaşayan nüfus içerisindeki engellilik durumunun nüfusun potansiyel durumunu faal yani çalışan nüfus potansiyelini ve oranın ekonomik sosyal durumunu ciddi manada etkilemektedir ve ayrıca bu bölgede yaşayan engellilik nüfusunun bilinmesi orada yaşayan engelli insanlar için hayat şartlarının iyileştirilebilmesi için, yani devletin bölgede yaşayan engelli vatandaşlara yardım yapılabilmesi için engelli sayısının ve engel durumlarının bilinmesi ayrı önem arz

¹³⁶ Mustafa Kemal Öztürk, "Nevşehir İli Nüfusu Ve Nüfusun Eğitim Durumu (1935 - 1996)", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:23, (2002), s.255.

¹³⁷ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, , s. 68.

¹³⁸ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.89-97.

etmektedir. 1945 nüfusunda da bu durum göz önüne alınarak engelli insan sayısı ve engellilik durumları belirlenmiş ve kayıtları tutulmuştur.

1945 yılında Türkiye'deki engelli vatandaş sayısına bakıldığında bir kolu çolak, iki kolu çolak, ayağı topal, sağır, dilsiz, kambur, kötürüm, Müteaddit(birçok) engellilik durumu olan ve sair sakatlıklar olmak üzere bakıldığında erkek 77.377 kişi ve kadın 60.749 kişi olmak üzere toplamda 138.126 kişinin çeşitli engellilik durumları olduğunu 1945 nüfus sayımı verilerinde görülmektedir¹³⁹. Bu nüfus sayımlarında iller de de engelli kişi sayılarının belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 1945 yılı içinde Ağrı nüfusu içindeki engelli kişi sayıları ve bu kişilerin ne tür sakatlık yani engelliliğe sahip olduğu açıkça ortaya konulabilir. Yukarıda açıklamalar bölümünde izah edildiği üzere, nüfus sayımı sırasında sorulan sorular arasında herhangi bir sakatlığını var mı, varsa sakatlığınız türü nedir diye sorulmuştu. 21 nolu tablodaki veriler, sorulan sorulardan alınan cevaplar bağlamında hazırlanmıştır.

Tablo 21. 1945 Yılında Ağrı Nüfusu İçinde Engelli Kişi Sayısı

Cinsiyet	Sakatlığı Olmayan	Kör	Bir kolu çolak	İki kolu çolak	Bir Ayağı Topal	İki ayağı topal	Sağır ve Dilsiz	Kambur	Kötürüm	Müteaddit	Sair Sakatlıklar	Toplam	Genel Toplam
Erkek	69.269	200	27	5	70	10	61	16	5	7	-	401	69.670
Kadın	63.511	222	6	-	45	6	26	11	3	4	-	323	63.834
Toplam	132.780	422	33	5	115	16	87	27	8	11	-	724	133.504

Tablo 21'den anlaşılaacağı üzere, Ağrı'da herhangi bir sakatlığı yani engelliliği bulunmayan kişileri sayısı 69.269'u erkek ve 63.511'i kadın olmak üzere toplamda 132.780 kişidir. Ağrı nüfusunda engelli yani sakat olanların sayısı ise son derece azdır. 1945 yılı itibarıyla Ağrı genelinde 401'i erkek ve 323'ü kadın olmak üzere toplam engelli (sakat) sayısı 724'tür¹⁴⁰.

Engelli olan kişilerin sayılarına bakıldığında, bunlar içerisinde 222 kişi en fazla kör olanların olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada olanlar ise 115 kişi ile bir ayağı topal olan kişiler bulunmaktadır. Ağrı'da en az olan sakatlık ise 5 kişi ile iki kolu çolak ve 8 kişi ile kötürümlüktür. Bu arada erkeklerin kadınlara göre daha fazla sakatlıkları olduğu anlaşılmaktadır. Yani cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde sakatlığı en fazla olan cinsiyetin erkekler olduğu tablo verilerinden çok açık bir biçimde görülebilmektedir.

¹³⁹ Akşam, 25 Ekim 1945, Sayı: 33, s. 2; 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.89.

¹⁴⁰ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.78-86.

1.4.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

Bir bölgenin medeni durumu o bölgenin nüfus potansiyeli hakkında önemli bilgiler vermektedir. Nüfus da Evlenme, Boşanma, Bekâr ve Çocuk sayısı o bölgede nüfus politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yapılan nüfus sayımlarında Ağrı nüfusu içerisinde evli ya da bekâr olan kişilerin durumları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu bilgiler bağlamında aşağıdaki tabloda 1945 yılı itibarıyla Ağrı genelindeki evli, bekâr, dul ve boşanmış olan kişi sayıları ortaya çıkarılmıştır¹⁴¹.

Tablo 22. 1945 Yılında Ağrı’da Medeni Durum

Cinsiyet	0-14 Yaş	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Toplam
Erkek	33.563	10.447	24.802	693	36	69.542
Kadın	28.641	5.743	25.205	4.059	63	63.710
Toplam	62.204	16.190	50.007	4.752	99	133.252

Tablo 22’nin verilerinden 1945 yılında Ağrı’da evli nüfusun 50.007 kişi olduğu ve bunlar içinde 24.802 erkek ve 25.205 kadının evli olanlar grubunda oldukları anlaşılmaktadır. Ağrı nüfusunda 0-14 yaş arasının 33.563’ü erkek ve 28.641’i kadın olmak üzere 62.204 kişi ile çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu veriler, Ağrı’nın dönem itibarıyla son derece büyük bir sayıda çocuk nüfusun sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Evlilik çağı grubunda olanlardan 10.447’si erkek ve 5.743’ü kadın olmak üzere 16.190’ı bekârdır. Bunlar dışında Ağrı’da dul olanların sayısı da son derece yüksektir. 693’ü erkek ve 4.059’u kadın olmak üzere 4.752 kişi duldur¹⁴². Bunlar arasında erkeklerin fazla olmasının sebebi, çoğu erkeğin başta birinci dünya savaşı olmak üzere birçok savaşlarda yer alması ve buralarda şehit olmalarına bağlanabilir.

Tablodaki verilerden Ağrı nüfusuyla alakalı çok ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu da, Ağrı’da 36’sı erkek ve 63’ü kadın olmak üzere sadece 99 boşanmış kişinin yer almasıdır¹⁴³. Evli sayısı yüksek olan bir yerde boşanmış kişi sayısının son derece yüksek olması, hem Ağrı’nın hem de Doğu Anadolu Bölgesi’ne has bir durum olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu durum, ayrıca devrin Türkiye’sinin sosyal politikalarıyla da alakalıdır.

¹⁴¹ Akşam, 25 Ekim 1945, Sayı: 33, s. 2; 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.89.

¹⁴² 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.101-103.

¹⁴³ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.104.

Milli Mücadele yıllarında verilen mücadele verilerek tesisi edilen yeni Cumhuriyet yönetimi, nüfus işleri bakımından önceki yönetimden son derece kötü bir durum devir almıştı. Uzun süren savaşlar, savaşlarla birlikte ortaya çıkan imkânsızlıklar, ülke içine ve dışına yapılan göçler, çeşitli nedenlerden kaynaklanan ölümler, doğumlar ve vatandaşların nüfus çalışmalarına karşı olumlu olmayan tavrı, nüfus verilerinin düzgün bir biçimde ortaya çıkarılmasına engel olmuştur. Bu dönemde çok sayıda olan kişinin doğumları kayıt edilmemişken; çok sayıda ölen kişilerin de ölüm raporları tutulmamıştır. Ayrıca çok sayıda evli ve boşanmış kişilerin de sayıları tutulmamıştır. Bu nedenle esasında boşanmış olan kişiler nüfus kayıtlarında evli olarak görülmüyordu. Bu nedenlerden dolayı yeni kurulmuş olan Türkiye'nin ciddi bir biçimde üzerinde durduğu konuların başında nüfus verilerinin dikkatli tutulması gelmektedir¹⁴⁴. Bu durumu Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü nüfusu sayımı olan 1945'te de görmek mümkündür. Ağrı'da bu dönemde boşanmış kişi sayısı çok verilen rakamlardan fazla olabilir; ancak bunların bazıları kayıt altına alınmadığı için ve boşanan kişilerden bazıları da bu durumu ilgili kişilere iletmedikleri için bu durum ortaya çıkmış olabilir.

1.4.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

Bir yerde konuşulan diller söz konusu bölgenin etnik nüfus yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1945 nüfus sayımlarında bu konuyla alakalı olarak ciddi bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma kapsamına nüfus sayımında sorulan sorulardan birisi de anadil dışında evde hangi dilin konuşulduğudur¹⁴⁵. Böylece sayımlar neticesinde ülkenin resmi dili olan Türkçe dışında başka hangi dillerin de konuşulduğu sayısal verilerle ortaya çıkarılmıştır. Aynı durum Ağrı için de geçerlidir. Yapılan nüfus sayımı ve bu sayım sonucunda sorulan sorular neticesinde il genelinde Türkçe dışında başka hangi dillerin konuşulduğu ortaya çıkarılmıştır. Ağrı'da Kürt kökenli kişilerin sayıları fazla olduğu için, bahsi geçen nüfus sayımı neticesinde Ağrı'da Türkçe dışında en çok konuşulan dili Kürtçe olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, aşağıdaki 23 numaralı tabloda gösterilmiştir.

¹⁴⁴ Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet İdaresi'nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması", Turkish Studies Dergisi, cilt:8, sayı:7, (2013), s. 33.

¹⁴⁵ Ulus, 17 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 5.

Tablo 23. 1945 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Diller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	29.931	24.541	54.472
Arapça	25	1	26
Arnavutça	4	-	4
Boşnakça	1	-	1
Bulgarca	1	-	1
Çerkezce	3	-	3
Cekoslavakça	-	2	2
Gürcüce	1	1	2
Lazca	2	-	2
Lehçe	1	-	1
Rumca	1	-	1
Tatarca	1	-	1
Kürtçe	39.699	39.288	78.987
Sırpça	-	1	1

Yukarıda da izah edildiği üzere, Doğu Anadolu Bölgesi’nin ve özelde de Ağrı’da yaşayan kişilerin etnik durumları göz önüne alındığında buralarda yaşayan Kürt kökenli kişilerin sayıları fazladır. Bu nedenle Ağrı nüfusu içinde Kürtçe dili çok daha fazla olmaktadır. Buna göre, toplam nüfusun 78.987’si Kürtçe bilmekte iken; Türkçe bilenlerin sayısı ise 54.472 kişidir. Kürtçe konuşanların 36.699’u erkek iken; Kürtçe konuşan kadınların sayısı da 39.288’dir. Buna karşılık Türkçe bilen erkek sayısı 29.931 kişi iken; Türkçe bilen kadın sayısı 24.541 kişidir¹⁴⁶. Bunun dışında 15 numaralı tablodan görülebileceği üzere, Ağrı’da Kürtçe ve Türkçe dışında başka diller konuşan kişiler de bulunmaktadır. Bu da, Ağrı’nın sahip olduğu kültürel çeşitliliği göstermesi bakımından önem taşımaktadır şeklinde değerlendirilmektedir.

1.4.6. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Bir bölgenin nüfusunun artışıdaki en önemli faktörlerden biride göçtür. Başka ülkelerde veya aynı ülke içerisinde doğup da siyasi, ekonomik, sosyal vb. gibi sebeplerden dolayı göç edilerek gidilen bölgenin nüfusunun artışında önemli etkenlerden biri. 1945 nüfus sayımları incelendiğinde; başka ülke doğumlu olup da

¹⁴⁶ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.146.

Türkiye’de 428.994’u erkek ve 403.622’si kadın olmak üzere 832.616 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Dönem itibarıyla ülke genelinde Türkiye doğumlu olmayıp da; Türkiye’de yaşayanların nüfusa oranı %4,4’tür. Bunun dışında ülke nüfusunun % 95,6’sı Türkiye doğumludur¹⁴⁷. Nüfus verileri içinde özellikle Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan kişilerin büyük çoğunluğu Türkiye doğumludur. Söz konusu durum, Türkiye’ye yapılan göçlerin daha çok batı bölgelerine olduğunu, batı dışındaki bölgelerde ise bu sayının daha az olduğu anlaşılmaktadır.

1945 Nüfus sayımlarında Ağrı ilinde doğanlar ve farklı illerde doğup da Ağrı’da yaşayan kişiler arasında son derece büyük farklar bulunmaktadır. Zira nüfus sayımı için gidilen her evde, kişilere Türkiye’de mi yoksa Türkiye dışında mı doğduğu sorulmuş¹⁴⁸ ve elde edilen veriler bağlamında da gerçekçi verilere ulaşılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen bilgilere göre, Ağrı’da yaşayanların 2.232’sinin Türkiye dışında doğan kişilerdir. Bunun dışında 1945 yılı itibarıyla Ağrı nüfusu içinde Ağrı’da doğanların sayısı 117.609 iken; Türkiye’de başka illerde doğup da Ağrı’da yaşayanların sayısı 13.648’dır¹⁴⁹. Söz konusu veriler, vilâyet nüfusunun büyük ölçüde Türkiye ve Ağrı doğumlular olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Aşağıdaki 24 numaralı tabloda Ağrı’da Türkiye’de dışında doğanların sayısal verileri verilmiştir. Bu verilerden açık bir biçimde görüleceği üzere; Türkiye ‘ye göç ederek Ağrı’da yaşayanlar içinde büyük çoğunluğu Rus doğumlu olanlar oluşturmaktadır. Bunlar da genellikle Ahıska Türkleri olan kişilerdir¹⁵⁰. Söz konusu Türklerin büyük bir bölümü Iğdır’da yaşamakta olup; bunların bir kısmı da Ağrı’ya yerleşmiştir. Bu nedenle Ağrı nüfusunda Rus doğumlu olanlar ciddi bir sayı oluşturmaktadır. Bu durum, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁴⁷ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.150.

¹⁴⁸ Ulus, 17 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 5.

¹⁴⁹ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.152.

¹⁵⁰ Murat Sürmeli, *Iğdır’ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2016, s. 133-134.

Tablo 24. 1945 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Arnavut	2	3	5
Bulgaristan	20	1	21
Fransa	-	1	1
İsviçre	1	-	1
Romanya	30	2	32
Rusya	950	933	1.883
Yugoslavya	16	4	20
Yunanistan	57	53	110
İran	74	60	134
Irak	-	1	1
Suriye	17	7	24
Mısır	1	-	1
Saire	5	7	12

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, Ağrı’da yaşayıp da başka ülkelerde doğanlar da mevcuttur. Söz konusu ülkeler şunlardır: Arnavutluk, Bulgaristan, Fransa, İsviçre, Romanya, Rusya, Yugoslavya, Yunanistan, İran, Irak, Suriye ve Mısır¹⁵¹. Sayıları az olmakla beraber listede sadece sayı olarak verilen başka ülkelerde doğanlar da bulunmaktadır. Ağrı’da yaşayanların içinde Rusya doğumlu olanlar 950’si erkek ve 933’ü kadın olmak üzere 1883 kişi ile en büyük sayıyı oluşturmaktadırlar. Bunun dışında en az olanlar ise sadece 1 kadın ile Irak doğumlular bulunmaktadır. Ruslar dışında İran doğumlular da sayıca fazla olarak yer almaktadır.

1.4.7. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

Bir bölgedeki eğitim seviyesi o bölgenin nüfusun gelişmişlik düzeyi hakkında önemli bilgiler verebilmektedir. Yapılan nüfus sayımlarında bu durum dikkate alınarak okuma yazma bilen kişilerin varlıkları sayısal verilerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sayımda okuryazar sayısı tespit edilirken 6 yaş ve altı dâhil edilmemiştir. 21 Ekim 1945 tarihinde yapılan nüfus sayımı sırasında kişilere okuma

¹⁵¹ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.152.

yazma bilip bilmedikleri sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda da istatistiki veriler tutulmuştur¹⁵².

1945 yılında Ağrı genelinde okuryazar sayısı ile alakalı bilgiler aşağıdaki 17 numaralı tabloda gösterilmiştir. Söz konusu tablodan elde edilen veriler, Ağrı'nın sosyo-kültürel durumu ile alakalı bilgiler de vermektedir. Söz konusu bilgiler, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Ağrı'da okuryazar sayısının son derece az olduğunu göstermektedir. Esasında bu durum Ağrı'ya özgü bir durum olmayıp; Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi geneli ile alakalı bir durumdur. Bu durum, kadınlar açısından daha da vahimdir. Zira bu bölgede kadınlar arasında okuma yazma oranı erkeklere oranla daha azdır¹⁵³.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir vilâyeti olan Ağrı'da aynı durum söz konudur. Burada 1945 yılı itibarıyla okuma ve yazma oranı son derece düşük olup; kadınlar arasında okuryazarlık daha da düşük bir seviyede bulunmaktadır. Kadınlara oranla erkekler arasında okuma yazma oranı daha fazla olup; ancak yine de istenilen seviyede değildir. Bu durum, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir¹⁵⁴:

Tablo 25. 1945 Yılında Ağrı'da Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilenler	Okuma Yazma Bilmeyenler
Erkek	12.074	39.275
Kadın	1.700	45.851
Toplam	13.774	85.126

Ağrı nüfusunda 0-6 yaş grubu hariç tutulduğunda okuma ve yazma oranının şu şekilde olduğu görülmektedir. 12.074 erkek okuma ve yazma bilmekte iken; 39.275 kişi okuryazar değildir. Buna karşılık 1.700 kadın okuma ve yazma bilmekte iken; 45.851 kadın, hiçbir şekilde okuma ve yazma bilmemektedir. Toplam olarak bakıldığında ise, Ağrı'da 13.774 kişi okuryazar iken; 85.126 kişi okur ve yazar değildir¹⁵⁵. Yukarıda izah edildiği üzere, bu durum 1940'lı yıllarındaki Türkiye'nin durumu ile alakalıdır. İlerleyen yıllar içinde ülke genelinde okuma yazma oranı arttığı için; Ağrı'da da başta kadınlar arasında okuryazarlık oranı gittikçe artmıştır. Söz konusu durumu, aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

¹⁵² Ulus, 17 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 5.

¹⁵³ Bahattin Demirtaş, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 41, (2008), s. 68.

¹⁵⁴ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.196.

¹⁵⁵ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.196.

1.4.8. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu

1945 nüfus sayımı verilerinde elde edilen bilgilerden arasında vilâyetlerde yapılan işler ve bu iş alanlarında çalışan nüfus sayıları da yer almaktadır. Bölgedeki iş kollarında çalışan nüfus sayısı ve bu iş kollarının çeşitliliği bölgenin ekonomik ve iktisadi yapısı hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Nüfus sayımı sırasında kişilere hangi iş yaptıkları da sorulmuştur. Bu durum, raporlara da yansıtılmıştır¹⁵⁶.

1945 nüfus sayımının 1935 nüfus sayımı ile kıyaslandığında meslek kollarının önemli oranda azalma olduğu görülmektedir. Bunun sebebi silahlı altına alınan erkeklerin meslek grubuna dâhil edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Meslek gruplarındaki sayımlar çalışanların sanayi gruplarına göre değil, her nüfusun tuttuğu işin türüne göredir. Örnek olarak; bir kişi bir halı fabrikasında marangozluk yapıyorsa ağaç işleme sanayii, kimyagerlik yapıyorsa kimya sanayii grubuna dâhil edilerek sayımlar yapılmıştır.

1945 yılında Ağrı'daki iş kollarına ait bilgiler aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmiştir. 15-65 çalışma çağındaki olan kişiler meslekli ve mesleksiz (mesleği olmayan) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Böylece bu verilerle, Ağrı'da çalışma çağındaki kişilerin kaçının çalışıp çalışmadığı ve çalışan kişilerin hangi alanlarda çalıştıkları ortaya çıkmaktadır¹⁵⁷.

Tablo 26. 1945 Yılında Ağrı'daki Meslek Kolları

İş kolları	Erkek	Kadın	Toplam
Toprak Mahsulleri Hayvancılık	31.143	5.571	36.714
Sanayi	669	38	707
Ticaret	765	28	793
Nakliyat ve Ulaşım	200	1	201
Serbest Meslek	6.658	35	6.693
Ev İktisadiye ve Şahsi Hizmetler	181.34	34	215
Mesleksiz	30.054	58.127	88.181
Genel Toplam	69.670	63.834	133.504

Tablo 26'nın sayısal verilerinden çalışma çağındaki olan kişiler arasında meslek sahibi olanlar 31.580 kişi iken; herhangi bir mesleği olmayan kişiler ise 2.039 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma çağındaki kadınlar arasında iş hayatında olan kişi

¹⁵⁶ Ulus, 17 Ekim 1945, Sayı:4473, s. 5.

¹⁵⁷ TCBİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.231,279.

sayısı 4.403 iken; çalışmayan kadınlar ise 28.891 kişidir. Söz konusu durum, Ağrı genelinde iş hayatında kadınların etkisinin ne kadar az olduğunu ve kadınların genel olarak çalıştırılmadığını ortaya çıkarmaktadır.

1945 yılı itibarıyla Ağrı ekonomisi içindeki mevcut iş kolları arasında şunların yer aldığı görülmektedir: Tarım ve hayvancılık (Toprak Mahsulleri ve Hayvancılık), sanayi, ticaret, nakliyat-ulaşım, serbest meslek kolları ve diğer çalışma alanları. Bunlar içinde sayıca en fazla olan tarım ve hayvancılıktır. Tarım ve hayvancılık dışında Ağrı'da az olsa da ticaret ve sanayinin olduğu da anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE AĞRI NÜFUSU VE NÜFUS YAPISI

(1950-1980)

Birinci bölümde izah edildiği üzere 1923'ten 1945'e kadar Türkiye'de tek partili dönem hâkim olmuştur. Yani CHP, 1945 yılına kadar tek parti olarak iktidarda kalmayı başarmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrası, ülke içinde ve dışında oluşan gelişmeler, çok partili hayata geçişi mecbur kılmış ve Türki siyasi tarihinde önemli bir iz bırakan DP kurulmuştur¹⁵⁸. DP, memleket kalkınmasının köyden başlaması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiş ve bu alanda çeşitli politikalar uygulamıştır¹⁵⁹. Bu bağlamda, DP'nin Türk siyasi hayatında etkinlik göstermeye başladığı 1945'ten sonraki dönemlerde özellikle doğu bölgelerinde kamu harcamalarında ciddi artışlar olmuştur¹⁶⁰. Bu da, doğal olarak nüfusun artış hızını etkilemiştir. Aşağıdaki tablolardan açıkça görülebileceği üzere Ağrı nüfusu, sürekli olarak artış göstermiştir.

Her ne kadar 1946'dan 1950'ye kadar CHP'nin iktidarı devam etmiş olsa da, bu dönemde DP de ülke yönetiminde etkili partilerden birisidir. Bilhassa, 1950'de iktidara gelen DP ile günümüze kadar Türkiye'de çok partili hayat egemen olmuştur. DP'nin iktidara geliş tarihi olan 1950'den çalışma konumuz olan 1980'e kadar yapılan nüfus sayımları sırasıyla şunlardır: 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 ve 1980. Bu bağlamda, ikinci bölümde söz konusu tarihlerde yapılan nüfus sayımları ve bu sayımlarda Ağrı ilinin potansiyel durumu irdelenmiştir.

2.1. 22 Ekim 1950 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

22 Ekim 1950 tarihinde yapılan nüfus sayımından önce bazı hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda, 12 Temmuz 1949'da il idare kurullarına, ilçe, bucak ve köylerin adlarıyla nüfusları ile buraların bağlı olduğu yerleri için cetveller gönderilmiştir¹⁶¹. Ayrıca 1 Ağustos 1950 tarihinde nüfus sayımında vali, kaymakam

¹⁵⁸ Ercan Haytaoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)" Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, (1997), s. 46.

¹⁵⁹ Sevilay Özer, *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 187.

¹⁶⁰ Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 109.

¹⁶¹ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 9.46.13.

ve bucak müdürleriyle sayım komitelerinin çalışmalarına ait yönetmelik ile sayım ve denetleme memurlarının çalışmalarına ait yönetmelik yürürlüğe konulmuştur¹⁶².

22 Ekim 1950 tarihinde yapılan nüfus sayımından önce bazı kararlar alınmış ve uygulanmaya konulmuştur. Bu kararlardan birisi sayım günü 06.30'da sayımlar yapılmaya başlandığı için sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Milliyet gazetesinin söz konusu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Memleketimizin her tarafında nüfus sayımı yapılacaktır. Sayıma sabah 06.30'da başlanacak ve bu saatten itibaren sayımın bittiği topla ilan edilinceye kadar kimse sokağa çıkmayacaktır. Bu arada hiçbir nakil vasıtası da işlemeyecek, ancak vilâyetçe kendilerine özel rozet ve izin kağıdı verilenlerle, üzerlerinde “Gezilebilir” plakası olan motorlu vasıtalar, yasak hükmüne tabi tutulmayacaklardır. Yasağa riayet etmeyenlerden 50 Lira para cezası alınacak ve çocukların hareketlerinden velileri mesul tutulacaktır. Bu cezanın itiraz ve temyiz yolu yoktur. Yarın bütün dükkânların da kapalı kalması münasebetiyle fırın ve yiyecek satan dükkânların normal kapanış saatleri bir saat uzatılmıştır. Hastalık ve doğum gibi hallerde pencereden en yakın inzibat memuruna haber verilecektir. Bu hususta gerekli tedbirler alınmıştır*¹⁶³.

Milliyet gazetesinde izah edildiği üzere sayımlar münasebetiyle ülke genelinde birçok yasak uygulanmıştır. Ülke genelinde birkaç münferit olay dışında nüfus sayımı sorunsuz olarak gerçekleştirilmiştir¹⁶⁴. Nüfus sayım günü ülke genelinde olduğu gibi Ağrı'da sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve izin verilen araçlar dışında diğer motorlu araçların çalışması engellenmiştir. Ayrıca bütün dükkânlar kapalı tutulmuş ve hastaneler açık bırakılmıştır. Bu şartlar altında 22 Ekim 1950'de sayımlar yapılmıştır.

22 Ekim 1950'de yapılan nüfus sayımı sonucunda Türkiye nüfusunun 10.527.085 erkek ve 10.420.103 kadın olmak üzere toplam nüfusunun 20.947.188 kişi olduğu görülmektedir. 1945 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun 18.790.174 kişi olduğu bilindiğinden, 1945 nüfusu ile kıyaslandığında nüfusun 2.157.014 arttığı görülmektedir. Söz konusu veriler, geçen beş yıl içinde ülke nüfusunun % 22,9 arttığını ortaya çıkarmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶² BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.62.5.

¹⁶³ Milliyet, 21 Ekim 1950, Sayı: 169, s. 1.

¹⁶⁴ Milliyet, 23 Ekim 1950, Sayı: 171, s. 5.

¹⁶⁵ Milliyet, 28 Ekim 1950, Sayı: 176, s. 1.

1950 yılı itibarıyla ülke genelinde km²'ye düşen kişi sayısı 27 kişidir. Ağrı'nın da içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde de 1945 yılındaki nüfusa göre son derece büyük bir artış olmuştur. Bu kapsamda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 2.681.474 kişi olup artış hızı %29,4'tür. Söz konusu veriler içinde Ağrı'nın toplam nüfusu ise 155.455'tir.

2.1.1. 1950 Nüfus Sayımında Ağrı Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1950 nüfus sayımlarından Ağrı ilinin nüfus potansiyelinde yükselme olduğunu görülmektedir. 1945 sayımlarında 133.504 kişi olan nüfusu, 1950'de 155.455 kişiye çıkmıştır. 1945'ten 1950'ye kadar geçen beş yıllık süre içerisinde Ağrı'nın coğrafi alanında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1945 yılında 12.659 km² olan yüzölçümün 1950'de aynı olduğu görülmektedir. Burada sadece nüfus artışına bağlı olarak km²'ye düşen kişi sayısı artmış ve 12'ye yükselmiştir¹⁶⁶.

1945 yılından 1950'ye kadar geçen beş yıllık süre içinde Ağrı ile komşu vilâyetler arasında herhangi bir hudut düzenlemesinin olmadığı için; vilâyetin coğrafi alanında herhangi bir değişim olmamıştır. Ancak Ağrı'nın ilçeleri arasında birtakım idari hudut düzenlemeleri yapılmıştır. Bu bağlamda, Eleşkirt ilçesine bağlı olan Yığintepe, Mollaosman, Veretek ve Gevrigejo köyleri 19 Şubat 1947'de Merkez ilçesine bağlanmıştır¹⁶⁷. Aynı şekilde 9 Nisan 1949 tarihinde idari sınır alanında yapılan düzenleme kapsamında Eleşkirt kazası hudutlarında yer alan Amat, Keşiş ve Soğan köyleri de Merkez ilçesine dâhil edilmişlerdir¹⁶⁸. Böylece 1950 nüfus sayımından önce Eleşkirt coğrafi alan bakımından küçülmüş iken; Merkezi ilçesi genişlemiştir. Bu çerçevede, Ağrı'da cinsiyet bazında nüfusu, yüz ölçümü ve nüfus yoğunluğu aşağıdaki 27 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 27. 1950 Yılında Cinsiyete ve Nüfus Yoğunluğa Göre Ağrı Nüfusu

Ağrı	Erkek	Kadın	Toplam	Yüz Ölçümü	Yoğunluk
	80.355	75.100	155.455	12.659 km ²	12

¹⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 22 Ekim 1950 *Umumi Nüfus Sayımı Vilâyet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1951, s.5, 11.

¹⁶⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 189.4.4.

¹⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 204.10.7.

Tablo 27’den anlaşılabacağı üzere 1950 yılı itibarıyla Ağrı’nın toplam nüfusu 80.355’i erkek ve 75.100’ü kadın olmak üzere 155.455’tir. 1955’te 69.670 olan erkek sayısı 80.355’e çıkmış iken; 63.834 olan kadın sayısı da 75.100 olmuştur. Aynı şekilde coğrafi alan bakımından km²’ye düşen kişi sayısı da 11’den 12’ye çıkmıştır. Ayrıca 133.504 olan toplam nüfus da 21.951 kişi artarak 155.455’e yükselmiştir. Burada dikkat çeken en önemli şey ise kadın sayısındaki ciddi artışın varlığıdır¹⁶⁹. 1945’te 63.834 olan kadın sayısı da geçen beş yıllık süre içinde 11.266 kişi artarak 75.100’e çıkmıştır. Söz konusu sayısal veriler, Ağrı’da 1950 yılı itibarıyla mevcut olan nüfus değişimlerini göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.2. İlçelerdeki Bilgiler Bağlamında Ağrı Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu

1950 yılı itibarıyla Ağrı’nın Merkez, Karaköse, Doğubayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Patnos ve Tutak ilçesi olmak üzere altı adet ilçesi bulunmaktadır¹⁷⁰. Nüfusun ilçelere göre şehirde merkezi dâhil olmak üzere, bucak ve köylerde yaşayan nüfusun sayısı, ilçelerin yüz ölçümleri ve nüfus yoğunlukları aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 28. 1950 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Şehirde	Bucak ve Köylerde	Toplam	Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Karaköse	10.013	37.508	47.521	3.067	15
Doğubayazıt	2.849	20.837	23.686	2.660	9
Diyadin	1.490	21.021	22.511	1.673	13
Eleşkirt	3.974	22.409	26.383	2.151	12
Patnos	1.841	17.541	19.382	1.554	12
Tutak	1.044	15.018	16.062	1.554	10
Toplam	21.211	134.334	155.545	12.659	12

1950 yılı itibarıyla Ağrı’nın hem coğrafi alan hem de nüfus bakımından nüfus bakımından en büyük ilçesi merkez olan Karaköse’dir. 3.067 km²’lik alana sahip Karaköse’nin nüfusu 37.508’dir ve nüfus yoğunluğu da 15’tir. Buna karşılık nüfusu en az olan ilçe ise 16.062 kişi ile Tutak’tır. Burada ilginç olan ise Patnos ve Tutak ilçeleri coğrafi alan bakımından 1.554 km² ile aynı olmasına rağmen, Patnos nüfus bakımından Tutak’tan daha büyüktür.

¹⁶⁹ 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 11.

¹⁷⁰ Yurt Ansiklopedisi, “Ağrı Maddesi”, İl İl Türkiye, Dünyü, Bugünü, Yarını. c.I. Anadolu Yayınları, İstanbul 1981, s. 347.

Dönem itibarıyla nüfus kayıtlarında nahiye yerine bucak ismi kullanılmaktadır¹⁷¹. Bu bağlamda, altı ilçesi ve bu ilçelere bağlı bucakları bulunan Ağrı'da 534 adet köy bulunmakta olup; söz konusu köylerde toplamda 534 adet muhtarlık yer almaktadır. Bu veriler bağlamında ilçelerde bulunan bucak ve yerleşim yerlerinin sayıları şu şekildedir¹⁷²: Merkez(Karaköse) ilçesinde toplam da üç bucak bulunmaktadır. Bunlar Merkez, Cumaçay ve Hamur bucağıdır. Merkez bucağında 62 köy bulunmaktadır. Bunların içinde nüfus bakımından en fazla olanı 881 kişi ile Aşkale köyü iken; en az nüfusu olan da 45 kişiyle Abuzer köyüdür.

Cumaçay bucağında 26 köy bulunmakta olup; bu köylerden en kalabalık olan 313 kişi ile Sırdo köyü iken; en az olan da 50 kişi ile Kari köyüdür. Diğer bucak Hamur'da 52 adet köyü vardır. Bunların içerisinde nüfusu en fazla olan 596 kişi ile Gelutan köyü iken; en az nüfuslu olan yer de 51 kişi ile Hınzıra köyüdür. 22.511 nüfusu olan Diyadin ilçesinin iki adet bucağı vardır. Merkez ve Aşağı Taşlıçay bucaklarının her ikisinde toplamda 83 adet muhtarlık yani köy mevcuttur. Bunlardan birisi olan Merkez bucağında 52 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden içerisinde nüfusu en fazla olan 590 kişi ile Davut köyü iken; en az nüfusu olan yer ise 45 kişi ile Kapuzan Köyü'dür. Diğer bucak olan Aşağı Taşlıçay'da 31 adet köyü bulunmaktadır. Bunların içerisinde en kalabalık olan köyü 534 kişi ile Kumluca köyü iken; en az nüfusa sahip yer ise 49 kişi ile Çarkıyan köyüdür.

Doğubayazıt İlçesinin de Merkez ve Musun adında iki adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplam 62 adet köy bulunmakta olan Merkez bucağında nüfusu en fazla 1.111 kişi ile Tahilki köyü iken; en az nüfuslu olan köy de 75 kişi ile Tapyan'dır. Bahsi geçen ilçenin Musun bucağında sadece 17 adet köy bulunmaktadır. Söz konusu bucaklardan nüfusu en fazla olan 572 kişi ile Tatal köyü iken; en az olan 163 kişilik nüfus ile Aruç köyüdür. Alan bakımından Ağrı'nın büyük ilçelerinden birisi olan Eleşkirt'in sadece 1 adet bucağı bulunmaktadır. Söz konusu bucakta 73 adet köy ve muhtarlık bulunmakta olup; buranın nüfus bakımından en büyük yerleşim yeri 1.440 kişi ile Hınzır isimli köydür. Nüfusu en az olan yerleşim alanı ise sadece 32 kişilik nüfusuyla Bekokomu isimli köydür¹⁷³.

¹⁷¹ Hülya Özçağlar, "Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi", *TÜCAUM, VIII. Coğrafya Sempozyumu (23-24 Ekim 2014)*, Ankara 2014, s. 285-296.

¹⁷² 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 62.

¹⁷³ Milliyet, 28 Ekim 1950, Sayı: 176, s. 1; 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 63.

Bucak bakımından en büyük kazalardan birisi Patnos'tur. Bu kapsamda, Patnos'un Merkez, Dedeli, Sarsu ve Sultanmut olmak üzere 4 adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağında 30 adet yerleşim vardır. Bu yerleşim yerlerinden nüfusu en fazla olan 456 kişi ile Çakırbey iken; en az olan da 45 kişiyle Biçare ve Ziyaret isimli köylerdir. Patnos'un en küçük bucağı Sultanmut ise sadece 10 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden nüfusu 424 kişilik nüfusuyla Özdemir köyü iken; en az olan da 46 kişiyle Aşağı Kamışlı'dır. Bir diğer ilçe olan Tutak'ın da sadece 79 adet köy bulunmaktadır. Bunlar içerisinde nüfusu en fazla olan 447 kişi ile Bayındır köyü iken en az nüfuslu köy de 34 kişi ile Aşağı Arabalı köyüdür¹⁷⁴.

2.1.3. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

1950 nüfus sayımlarında Türkiye'de genç nüfus oranının fazla olduğu görülmektedir. Genç nüfus oranının yüksek olması ülkenin çalışan nüfusunun fazla olduğu anlamına gelmektedir. Bu da iş gücü açısından Türkiye'nin potansiyeli yüksek bir ülke olduğunu gösterir. Türkiye nüfusunun çalışan nüfusun yani 15-65 yaş arasının nüfusun yarısından fazla sayıya sahip olması çalışan grubun fazla olduğunu göstermektedir¹⁷⁵. 1950 nüfus sayımlarının verilerinden Ağrı nüfusunun yaş grubu aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 29. 1950 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Cinsiyet	0/4	5/9	10/14	15/19	20/24	25/34	35/44	45/54	55/64	65+	Bilinmeyen	Toplam
Erkek	14.659	12.011	10.852	8.760	6.892	9.928	6.102	4.617	3.572	2.665	297	80.355
Kadın	13.647	11.169	8.445	7.579	6.888	10.515	6.392	5.045	3.150	2.025	245	75.100
Toplam	28.306	23.180	19.297	16.339	13.780	20.443	12.494	9.662	6.722	4.690	542	155.455

1950 yılı itibarıyla Ağrı nüfusu içerisinde 0-4 yaş grubunda en fazla olan grubu 28.306 kişiyle 0-4 yaş grubunda olanlar oluşturmaktadır. Bilinmeyenler dışında nüfusu en az olan grup ise en az olanlar 4.690 kişiyle 65 yaş ve üzerindeki kişileri oluşturan gruptur. Söz konusu veriler, Ağrı nüfusu içinde küçük yaşta olanlar son derece fazla iken; yaşlı grupta olanlar ise son derece azdır.

¹⁷⁴ 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 66.

¹⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961, s.63.

29 numaralı tablonun verilerinden anlaşılabacağı üzere diğer yaş gruplarının dağılımı şu şekildedir: 5 ve 9 yaş grubunda olanlar 23.180; 10 ve 14 yaş grubundakiler 19.297; 15 ve 19 yaş grubunda olanlar 16.339; 20 ve 24 yaş grubunu oluşturanlar 13.780; 25 ve 34 yaş grubunda olanlar 20.443; 35 ve 44 yaş grubunda olanlar ise 9.662 kişidir. Bunun dışında 45 ve 54 yaş grubundakiler 9.662 kişi iken; 55 ve 64 yaş grubunu ihtiva edenler 6.722 kişidir. Verilerden çok açık bir biçimde görüleceği üzere; Ağrı'nın nüfusu içinde en azınlıkta olanlar yaşlılardır. Bu da, Ağrı nüfusu içinde çoğunluğun çocuk ve gençler olduğu görülmektedir.

2.1.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

1950 Nüfus sayımında Türkiye genelinde medeni durum, yani kişilerin evli olup olmadıklarına dair temel alınan yaş sınırı 15'tir. Bilhassa 1950'li yıllarda tarımda üretimin artması, askere alınanların geri dönmesi ve geçim sıkıntısının kalkması ile ilk evlenme yaşı düşmeye başlamıştır¹⁷⁶. Bu da, dönem itibarıyla ülke genelinde erken yaşta hatta çocuk yaşta sayılabilecek evliliklerin olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Dönem itibarıyla Türkiye nüfusu içinde 15 yaş ve üzeri olanlar nüfusun en büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, nüfus içinde 15 yaş ve üstü grubu ihtiva edenler 6.333.433 erkek ve 6.595.276 kadın olmak üzere toplamda 12.928.709 kişidir. Bunlar arasında bekâr olanların sayısı 1.825.673 erkek ve 1.051.454 kadın olmak üzere toplamda 2.877.127 kişidir. Evli olanlar ise sayıca son derece fazladır. Bu kapsamda, Türkiye genelinde 4.271.977 erkek ve 4.436.608 kadın olmak üzere toplamda 8.708.585 kişi evlidir. Bunlar içerisinde 995.323 kişi dul olanlardır. Ayrıca sayı bakımından son derece az olmakla beraber 98.785 kişi de boşanmış olanlar grubunu oluşturmaktadır¹⁷⁷. Söz konusu verilerden anlaşılabacağı üzere 1950'de ülke genelinde boşanmış olanların sayısı son derece azdır. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren kadınlar boşanma hakkını elde etmiş olsalar da, boşananların sayısı yine de azdır¹⁷⁸. Bunun temel sebebi olarak da, dönemin toplumsal dinamikleri olarak görülebilir. Zira bu dönemlerde boşanmış kadınlara toplum nezdinde iyi gözle

¹⁷⁶ Rüstem Erken, Hilal Yıldız ve Naciye Yıldız, *Erken Evliliklerin Toplumsal Meşruiyeti: Nitel Bir Çalışma*, Diyarbakır, 2014, s. 89.

¹⁷⁷ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.150.

¹⁷⁸ Ayşenur Bilge Zafer, "Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:14, sayı:24, 2013, s. 129.

bakılmazdı. Bu nedenle de insanların toplumsal baskılar nedeniyle evlilik olayına pek de olumlu bakamadığı şeklinde düşünülmektedir. Bilhassa Ağrı gibi vilâyetlerde bu durum çok daha zordur. Söz konusu durumu gösteren veriler, aşağıdaki tabloda gösterildiği biçimdedir.

1950’de Ağrı nüfusunun içinde en büyük grubu oluşturanlar 15 yaş ve üzeri olanlardır. Bu bağlamda, Ağrı’da 15 yaş ve üzerinde olanların sayısı 42.833’ü kadın ve 41.839’e erkek olmak üzere 84.672’dir. Söz konusu veriler Ağrı nüfusunun yaklaşık olarak % 80’ne tekabül etmektedir¹⁷⁹. Dolayısıyla da Ağrı’da evli olanların sayısı son derece fazladır. Bu durum, aşağıdaki 30 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 30. 1950 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Bekârlar	Evli	Dullar	Boşanmışlar	Bilinmeyenler
Erkek	11.499	30.032	725	59	518
Kadın	6.347	30.664	4.366	81	381
Toplam	17.846	60.696	5.091	140	899

Tablodaki verilerden açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı’da evli olanların sayısı nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Toplam nüfusun 30.032’si kadın ve 30.664’ü erkek olmak üzere 60.696’sını evli olanlar oluşturmaktadır. Bekâr olanların sayısı 17.846 iken; boşanmış olanların sayısı neredeyse yok denilecek seviyede olup sadece 140 kişidir. Yukarıda belirtildiği üzere, bunun temel sebebinin toplumun bakış açısıyla orantılı olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

2.1.5. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

1950 nüfus sayımlarında Türkiye’de konuşulan diller arasında en başta geleni anadili olan Türkçedir. Bunun yanı sıra konuşulan mahalli ve ecnebi dillerin de oranının fazla olduğu görülmektedir. Söz konusu durum, etnik nüfus bakımından çok çeşitli yapıya sahip Türkiye için doğal karşılanmalıdır. 1950 yılı itibarıyla Türkiye’de konuşulan diller arasında Türkçe, Kürtçe, Rumca, Ermenice, Musevice ve diğer diller

¹⁷⁹ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.104.

yer almaktadır¹⁸⁰. Türkiye’de durum bu şekilde iken; çalışma konumuz olan Ağrı’da durum biraz daha farklıdır. Zira dönem itibarıyla Ağrı’da en çok konuşulan dil Kürtçe ve akabinde de Türkçe gelmektedir. Bahsi geçen iki dil dışında başka dillerden de konuşanlar vardır, ancak söz konusu dilleri konuşanların sayıları son derece azdır. Bu durum, aşağıdaki 31 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 31. 1950Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Diller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	26.162	22.097	48.259
Acemce	1	0	1
Arapça	68	20	88
Boşnakça	1	0	1
Çerkezce	3	6	9
Ermenice	4	5	9
Gürcüce	1	0	1
Kürtçe	54.068	52.041	106.109
Kırdaşça	5	5	10
Lazca	23	20	43
Rumca	1	1	2
Rusça	11	6	17
Diğerleri	2	0	2
Bilinmeyen	5	0	5

Tablo 31’den anlaşılabileceği üzere 1950’de Ağrı’da en fazla konuşulan dil 106. 109 kişiyle Kürtçedir. Kürtçe dışında Ağrı’da ülkenin resmi dili olan Türkçe 48.259 kişiyle diğer en çok kullanılan dildir. Ağrı’da Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan diller şunlardır: Acemce, Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Ermenice, Gürcüce, Kırdaşça, Lazca, Rumca ve Rusça¹⁸¹. Söz konusu veriler, Ağrı’da dönem itibarıyla çok sayıda farklı milletin varlığını göstermektedir. Yani 1950’lerde Ağrı’nın demografik yapısı son derece çeşitlilik arz etmektedir şeklinde değerlendirilmektedir.

2.1.6. Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfusu

1950 yılı nüfus verilerinden Türkiye’de doğanların sayıları her ne kadar fazla olsa da; Türkiye dışında doğanların sayısı da azımsanmayacak orandadır. Bu kapsamda, Avrupa ve Arap ülkelerinde doğup da Türkiye’de yaşayanların sayıları

¹⁸⁰ Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, (2013), s. 69.

¹⁸¹ Milliyet, 28 Ekim 1950, Sayı: 176, s. 1; 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.142-143.

diğer ülkelere göre son derece fazladır. Söz konusu durum Ağrı için de geçerlidir. Her ne kadar Ağrı nüfusunun büyük bir kısmını Ağrı’da yani Türkiye’de doğanlar oluşturmuş olsa da; Balkan ülkeleriyle Avrupa ülkelerin doğumlu olanlar da Ağrı’da yaşayanlar arasında yer almaktadır¹⁸². Söz konusu durumla ilgili bilgiler aşağıda verilen 32 numaralı tabloda gösterilmiştir. Söz konusu tablodan konuyla ilgili olarak detaylı bilgiler elde edilebilmektedir.

Tablo 32. 1950 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Doğum Yerleri	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	79.552	75.050	154.602
Balkan memleketleri	23	13	36
Kuzey Avrupa Ülkeleri	715	31	746
Diğer Batı Avrupa Ülkeleri	1	2	3
Arap memleketleri	59	4	63
Bilinmeyenler	5	0	5

1950 yılı nüfus verilerinden Ağrı nüfusu içinde Türkiye’de doğanların sayısı 79.552’si kadın ve 75.050’si kadın olmak üzere 154.602 kişidir. Ağrı’da bilhassa Kuzey Avrupa ülkelerinde doğanların sayısı 746 kişidir. Buna Balkan ülkeleriyle Avrupa’nın diğer ülkelerinde doğanların da sayıları eklendiğinde; Ağrı’da yaşayanlar arasında Avrupa doğumlu olanların yüksek olduğunu ortaya çıkarmış olacaktır¹⁸³. Bunun dışında Ağrı’da 63 kişilik sayıyla Arap ülkelerde doğmuş kişilerin de olduğu görülmektedir. Söz konusu Arap ülkeleri içinde bilhassa Irak, en başta gelmektedir. Yani Ağrı’da yaşayanlar arasında Irak doğumlu olanlar da mevcuttur.

2.1.7. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

1950’li yıllarda okuma ve yazma kavramı uluslararası düzeyde belirginleşmiştir¹⁸⁴. Bu nedenle 1950’den itibaren nüfus verileri içinde okuryazar kavramı sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de 1950 nüfus sayımlarında 5 yaş ve 25 yaş üzeri nüfus dikkate alınarak okuryazarlık sayımı yapılmıştır. 1950’de Türkiye genelinde 5 yaş ve üzeri nüfusun toplam 17.856.865 kişi ve bunlar içerisinde

¹⁸² 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.181.

¹⁸³ Yurt Ansiklopedisi, “s. 375.

¹⁸⁴ Musa Şenol, “Okuma ve Yazma Öğretiminin Kaynakları (Makaleler - 1938/1998)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:2, sayı:2, (2001), s. 207.

okuma ve yazma bilmeyen kişilerin sayısı 11.997.016 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Okuma ve yazma bilenlerin sayısı ise daha az olup; 4.209.753 kişidir. Okuma ve yazma bilenlerin 1.570.162'si okula giden kişilerdir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 1950'de Ağrı'da okuryazar durumu ile ilgili bilgiler aşağıdaki 33 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 33. 1950 Yılı Nüfus Sayımlarına Göre Ağrı'daki Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilmeyenler	Okuma Yazma Bilenler	Meçhul Olanlar
Erkek	51.560	13.632	504
Kadın	58.875	2.053	525
Toplam	110.435	15.685	1.029

Tablo 33'un verilerinden anlaşılacağı üzere 1950'de Ağrı genelinde okuma ve yazma bilmeyenlerin sayısı son derece fazla olup; okuma ve yazma bilenlerin son derece üzerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Ağrı'da 51.560'ı kadın ve 58.875'i kadın olmak üzere 110.435 kişi okuryazar değildir. Buna karşılık 13.632'si erkek ve 2.053'ü kadın olmak üzere toplamda 15.685 kişi okuma ve yazma bilenleri oluşturmaktadır¹⁸⁵. Söz konusu tabloda dikkat çeken şey ise, okuma ve yazma bilmeyenler arasında kadınların çoğunlukta olmasıdır. Aynı şekilde okuryazarlar arasında da azınlıkta olanlar yine kadınlardır. Bu da, devrin Ağrı'sının sosyo-kültürel durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.8. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu

1950 nüfus sayımından itibaren önem verilen alanlardan birisi de iş alanlarıdır. Kişilerin hangi işlerde istihdam edildiği ve söz konusu işlerin de neler olduğu nüfus sayımı verileriyle ortaya çıkarılmaktadır. Bu dönemdeki nüfus sayımı verilerinde mesleki gruplar sayılırken 15 yaş ve üstü temel alınarak sayılmıştır. Bu dönemde Ağrı nüfusu içerisinde 15 yaş ve üstü 65.696 erkek ve 61.453 kadın olmak üzere 127.149 kişinin çalışan nüfus grubu içerisinde yer aldığı görülmektedir¹⁸⁶.

1950'li yıllar Türkiye ekonomisinde sanayileşmenin artması ile birlikte köyden kente göçün hız kazandığı dönem olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda tarım sektörünün payı azalırken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payı artmıştır. Ancak bu ekonomik dönüşüm sürecinde tarım sektöründen ayrılan kadın işgücü sanayi sektörüne

¹⁸⁵ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 235-236.

¹⁸⁶ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 291.

dâhil olamamıştır¹⁸⁷. Esasında bu dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nden batı bölgelerine göç henüz başlamamıştır. Ama yine de kadınların istihdam alanları erkeklere göre azdır. Bu durum, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 34. 1950 Yılında Ağrı'daki Meslek Kolları

Meslek Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
Teknik Elemanlar Ve Serbest Meslek Erbabı	273	25	298
Teşebbüs Sahipleri İdareciler, Büro ile İlgili Meslekler	1.606	31	1.637
Satıcılar ve Satışla İlgili Meslekler	244	15	259
Çiftçiler, Ormancılar, Balıkçılar Ve Ziraat İşçileri	49.506	45.716	95.222
Maden Ve Taş Çıkarma İle İlgili Meslekler	5	5	10
Nakil Vasıtalarını Yürütmekle İlgili Meslekler	216	1	217
Sanatkârlar İmalatçılar Ve Başka Yerde Zikredilmeyen Meslekler	1.362	52	1.414
Hizmetle İlgili Meslekler	566	65	631
Mesleksizler Ve Meslekleri Tayin Edilmeyenler	11.918	15.543	27.461
Genel Toplam	65.696	61.453	127.149

Tablo 34'un verilerinden anlaşılacağı üzere, Ağrı nüfusunda 65.696'sı kadın ve 61.453'ü kadın olmak üzere 127.149 kişi çalışmaktadır. Ağrı'da insanların en fazla çalıştıkları alanlar çiftçilik, ormancılık, balıkçılık ve ziraat işleridir. Bu alanda 49.506'sı erkek ve 45.716'sı kadın olmak üzere 95.222 kişi çalışmaktadır. Bu alan dışında büro ile ilgili alanlarda 1.637 kişi çalışmaktadır. Burada işin ilginç olan yanı ise büro işlerinde çalışan kadın sayısı sadece 31 kişidir. Ağrı'da en çok istihdam edilen üçüncü alan ise sanatkâr ve imalatçılardır. Burada aynı şekilde en fazla çalışanlar erkeklerdir¹⁸⁸. Netice olarak 1950 yılı itibarıyla Ağrı'da iş hayatında tarım alanları dışında kadınların istihdam alanları son derece azdır.

2.2. 23 Ekim 1955 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

1955 nüfus sayımı yapılmadan önce birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, 20 Şubat 1954'te yürürlüğe konulmuş olan, nüfusu 50.000'den az olan bucaklar için yapılması gereken yönetmelikte değişiklik yapılmış ve koşullar yeniden

¹⁸⁷ A. Esra Peker ve Yeşim Kubar, "Türkiye'de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, cilt:14, sayı:2, (2012), s. 177.

¹⁸⁸ TCBİGM, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 369.

belirlenmiştir¹⁸⁹. Söz konusu düzenlemeden sonra 21 Mayıs 1955'te genel nüfus sayımında uygulanacak esaslara dair olmak üzere 2 adet yönetmelik değiştirilmiştir¹⁹⁰. Bu değişim ve düzenlemelerden birincisi Ağrı vilâyetini etkilememiştir, zira Ağrı'daki hiçbir bucağın nüfusu 50.000'nin üzerinde değildir. Ancak nüfusla alakalı yönetmelikteki değişim ve düzenlemeler Ağrı vilâyetini etkilemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki altıncı sayımı 23 Ekim 1955 tarihinde yapılmıştır¹⁹¹. Nüfus sayımı için Ağrı vilâyeti dâhil her yerde saat 05.00'ten sayım bitimi olan 17.00'a kadar sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır¹⁹². Söz konusu nüfus sayımı Türkiye genelinde saat 07.00'de başlamış ve herhangi bir sorun olmadan saat 17.00'de bitmiştir¹⁹³. Böylece hem adli hem de idari kolluğun özenli çalışmaları ve güvenliğin de en üst seviyede tutulması sayesinde nüfus sayımı sorunsuz olarak tamamlanmıştır.

Ağrı'da yayınlanan gazetelerden birisi olan Yayla gazetesine göre, 23 Ekim 1955'te başlayan nüfus sayımı akşama kadar sürmüş ve bu süre içerisinde Ağrı genelinde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Yani nüfus sayımı tam bir sükûnet içerisinde geçmiştir. Nüfus sayımı boyunca Ağrı Valisi Ali Akseven, makamında bütün süreci takip etmiştir. Valiyle birlikte Ağrı İl Emniyet Müdürü olan Talip Albayrak da, sayım boyunca herhangi bir aksaklığa meydan vermemek için ciddi bir çaba sarf etmiş ve ekibiyle birlikte ciddi bir güvenlik sistemi oluşturmuştur. Bilhassa kolluk kuvvetleri sayım boyunca ne bir eksiklik ne de bir fazlalık olmaması için azami özen göstermişlerdir¹⁹⁴. Bu sayede hem Ağrı Valiliği hem de Ağrı İl Emniyet Müdürlüğü'nün çalışmaları ve özeni sayesinde Ağrı genelinde nüfus sayımı olabildiğince güvenlik içerisinde yapılmıştır şeklinde düşünülebilir.

23 Ekim 1955 tarihinde yapılan nüfus sayımı neticesinde ülke nüfusu toplamda 24.064.763 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu da dönem itibarıyla Türkiye nüfusunun 24 milyonun üzerinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır¹⁹⁵. 1950'de 20.947.188 olan nüfus 1955'te 3.117.575 kişi artarak belirtilen sayıya ulaşmıştır. Söz konusu veriler, geçen beş yılda ülke nüfusunun % 29,7 arttığını göstermektedir. 1950 nüfus sayımında Doğu

¹⁸⁹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 135.21.9.

¹⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 139.48.6.

¹⁹¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0; Yer No: 95.597.7.

¹⁹² Van Ses, 24 Ekim 1955, Sayı: 2231 s. 1.

¹⁹³ Van Ses, 22 Ekim 1955, Sayı: 2229, s. 1.

¹⁹⁴ Yayla, 24 Ekim 1955, Sayı: 825, s. 1-3.

¹⁹⁵ Milliyet, 29 Ekim 1955, Sayı:1957, s. 1-7.

Anadolu Bölgesi'nin nüfusu 2.681.47 iken; 1955'te nüfus 425.011 kişi artarak 3.106.485'e çıkmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin alan bakımından büyük vilâyetlerinden birisi olan Ağrı'da ise nüfus 25.893 kişi artarak 181.348'e çıkmıştır. Yani 1950'de 155.504 olan nüfusun arada geçen beş yılda 25.893 kişi artmıştır¹⁹⁶. Aşağıdaki verilerde 1955 yılında Ağrı nüfusundaki değişim ve gelişimler tablolar halinde gösterilmiştir.

2.2.1. 1955 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1955 yılı itibarıyla Ağrı'da 7 adet ilçe bulunmaktadır. Oysaki Ağrı'nın 1950'de altı ilçesi vardır. Söz konusu değişimin sebebi daha önceleri Diyadin ilçesine bağlı olan Taşlıçay adlı nahiye'nin 4 Mart 1954 tarih ve 6324 sayılı kanun ile tam teşekküllü bir ilçe haline getirilmesidir. Taşlıçay ilçesinin oluşturulmasıyla Diyadin'e bağlı olan bir nahiye ve 36 adet köy buraya bağlanmıştır¹⁹⁷. Bu nedenle Diyadin'in sınırlarında ciddi bir daralma olmuştur. Bu durum, doğal olarak ilçelerin idari hudut sınırlarıyla nüfuslarında değişimlere yol açmıştır. Söz konusu düzenleme ile birlikte Ağrı'nın yediye çıkan ilçelerinin nüfusu ile ilgili bilgiler aşağıdaki 35 numaralı tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda Merkez, Doğubayazıt, Tutak, Diyadin, Eleşkirt, Hamur, Patnos ve Taşlıçay kazalarının nüfus miktarları, coğrafi alanları ve coğrafi alanlarda km²'ye düşen kişi sayısı verilmiştir.

Tablo 35. 1955 Yılında Ağrı'da İlçelerin Nüfusu

Kazalar	Şehir Nüfusu		Nahiye ve Köyler Nüfusu		Toplam			Km ²	Yoğunluk
	E	K	E	K	E	K	Toplam		
Merkez	11.744	5.335	20.148	19.671	31.892	25.006	56.898	2.390	24
Diyadin	917	860	7.441	7.274	8.358	8.134	16.492	1.072	15
Doğubayazıt	3.718	1.871	14.400	13.265	18.118	15.136	33.254	2.374	14
Eleşkirt	1.993	1.506	11.848	11.578	13.841	13.084	26.925	1.548	17
Patnos	1.387	1.125	7.191	7.148	8.578	8.273	16.851	1.094	15
Taşlıçay	751	693	5.569	5.356	6.320	6.049	12.369	796	16
Tutak	829	644	8.602	8.484	9.431	9.128	18.559	1.550	12
Toplam	21.339	12.034	75.199	72.776	96.538	84.810	181.348	10.824	17

¹⁹⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet. Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1961, s.6-11.

¹⁹⁷ Resmi Gazete, 10 Mart 1954, Sayı: 8654, s.8532

1955 yılı itibarıyla 10.824 km²'lik alana sahip olan Ağrı'nın km²'ye düşen kişi sayısı 17'dir. Burada nüfusu en fazla olan ilçe 56.898 ile Merkez ilçesi iken¹⁹⁸; nüfusu en az olan da, yeni bir ilçe olan ve 12.369 kişilik nüfusuyla, Taşlıçay ilçesidir. Aynı şekilde nüfus yoğunluğu en fazla olan ilçe de Merkez ilçesi olup, en az da olan Tutak'tır. Her ne kadar bütün bilgiler tablo içerisinde verilmemiş olsa da, dönem itibarıyla ilçelere bağlı bucak ve nahiyelerin sayıları ve buralardaki nüfusla ilgili bilgiler şu şekildedir: Merkez ilçenin Merkez, Cumaçay, Hamur ve Murat olmak üzere dört adet nahiyesi vardır. Merkez Nahiyyede toplamda 39 köy vardır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köy 989 kişi ile Aşkale köyü iken; en az nüfuslu köy ise 106 kişi ile Hacısefer'dir. Cumaçay Nahiyyesinde 26 adet köy bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en yoğun nüfuslu köy 384 kişi ile Sırdo köyü iken; en az nüfuslu köyü ise 63 nüfusu ile Kari'dir. Hamur Nahiyyesinin 46 adet köyü bulunmaktadır. Bunlardan en fazla nüfusa sahip köy 756 kişi ile Hıdırdodik Köyü ve en az nüfusu olan 57 kişi ile Kamışlı köyüdür. Murat Nahiyyesinin de 23 tane köyü mevcuttur. Bunlardan nüfusu en fazla olan 720 kişi ile Mengeser iken; en az olan da 39 kişi ile Abuzer köyüdür¹⁹⁹.

1955 yılı itibarıyla Diyadin ilçesinin sadece Merkez adında bir adet nahiyesi bulunmaktadır. Merkez Nahiyyesinin 53 adet köyü mevcuttur. Bunlar içerisinde nüfusu en fazla olan 723 kişilik nüfusu ile Tujipazar iken; en az nüfuslu olan yer de 31 kişi ile Kapuzan köyüdür. Doğubayazıt ilçesinin iki adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar da sırasıyla Merkez ve Musun'dur. Merkez Nahiyyenin 66 adet köyü bulunmaktadır. Bunlar içerisinde nüfusu fazla olan köyü 1.287 kişi ile Örtülü iken; en az nüfuslu olan yer de 80 kişi ile Aşağı Tavla isimli köydür. Bunun dışında Musun'un köy sayısı sadece 17'dir. Bunlar içerisinde en kalabalık olan köy 655 kişi ile Tutak olup; nüfusu en az olan da 183 kişi ile Aruç'tur²⁰⁰.

Eleşkirt ilçesinin Merkez adıyla bir adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en yoğun nüfuslu köyü 1.367 kişi ile Hanzır iken; en az nüfuslu yer de 37 kişi ile Bekokomu'dur. Ağrı'nın büyük ilçelerinden olan Patnos ilçesinin de üç adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar; Merkez Nahiye, Dedeli Nahiyesi ve Sultanmut Nahiyesidir. Merkez Nahiyyesinin 33 adet köyü mevcuttur. Bu köylerden en fazla

¹⁹⁸ Yayla, 8 Kasım 1955, Sayı: 838, s. 1-3.

¹⁹⁹ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet. Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 15-16.

²⁰⁰ Yayla, 24 Ekim 1955, Sayı: 825, s. 1-3.

nüfusa sahip yer 477 ile Kızılkaya köyü; en az nüfuslu köy de 47 kişi ile Ziyaret'tir. Dedeli Nahiyesinin 15 adet köyü bulunmaktadır. Bunlardan en fazla nüfusa sahip olanı 405 kişi ile Kökün iken; en az nüfuslu yer 143 kişi ile Hırımdanış'tır. Sultanmut Nahiyesinin de 10 adet köyü vardır. Bu köyler içerisinde en kalabalık nüfuslu olanı 492 kişi ile Özdemir köyü iken; en az nüfusu olan da 78 kişi ile Hoşhan'dır.

Taşlıçay'ın Merkez adında bir adet bucağı bulunmaktadır. Söz konusu bucağa bağlı yerin 36 adet köyü mevcuttur. Bu köyler arasında en fazla nüfusa sahip köyü 958 nüfusla Gülesor Köyü; en az nüfuslu köyü de 73 kişi ile Çarkıyan'dır. Son olarak Tutak'ın bir olan bucağında 78 adet yerleşim yeri mevcuttur. Burada nüfus bakımından en büyük köy 564 kişi ile Bayındır iken; en küçük olan da 30 kişi ile Şekerbulak adlı yerdir²⁰¹. Son ilçesi olan Tutak ilçesi de Ağrı'nın en küçük ilçelerinden ikinci olmakla birlikte sadece bir adet nahiyesi bulunmaktadır bu ise Merkez Nahiyesidir. Merkez Nahiyesinin 78 adet köyü olan nahiyenin, en büyük köyü 564 nüfusu ile Bayındır Köyü ve en küçük köyü ise 30 kişilik nüfusu ile Şekerbulak Köyüdür.

2.2.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

1955 nüfus sayımlarında Türkiye genelindeki çalışır nüfusa bakıldığında 15-64 yaş grubunun kadın ve erkek toplamda 13.729.233 kişi olduğuna sayım verilerinden ulaşılmaktadır. Bu verilere bakıldığında faal nüfus oranının ve 0-14 yaş grubu çocuk grubunun toplamda 9.475.220 kişi olduğu ve bu verilerden Türkiye'nin genç nüfus potansiyeline sahip ve faal yani çalışır nüfus potansiyeli yüksek bir ülke olduğunu olduğu ortaya çıkmaktadır²⁰². Aynı şekilde nüfus verilerinden Ağrı'nın da son derece genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. 36 numaralı tabloda 1955 yılında Ağrı nüfusu içindeki cinsiyet bakımından yaş grupları detaylı olarak verilmiştir.

²⁰¹ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet. Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 15-18.

²⁰² Yayla, 24 Ekim 1955, Sayı: 825, s. 1-3; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1961, s. 52-53.

Tablo 36. 1955 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	18.283	17.492	35.775
5-9	14.936	13.371	28.307
10-14	10.904	8.380	19.284
15-19	9.416	7.684	17.100
20-24	13.878	8.310	22.188
25-29	4.968	6.994	11.962
30-34	5.794	5.597	11.391
35-39	3.637	2.867	6.504
40-44	3.404	3.596	7.000
45-49	1.990	1.723	3.713
50-54	2.400	3.132	5.532
55-59	1.432	890	2.322
60-64	2.341	2.361	4.702
65-69	780	407	1.187
70-74	1.086	985	2.071
75-79	279	156	435
80-84	533	437	970
85-89	71	58	129
90-94	130	134	264
95+	116	114	230
Meçhul	160	122	282
Toplam	96.538	84.810	181.348

Ağrı’da 0-4 yaş grubunda toplamda 35.775 kişi bulunurken; 5-9 yaş grubunda 28.307 ve 10-14 yaş grubunda da 19.284 kişi yer almaktadır. Yani dönem itibarıyla Ağrı’da çocuk yaşta olup çalışma çağında yer almayanların sayısı toplamda 83.366’dır. Buna karşılık çalışma grubunda yer alanların dağılımı ise şu şekildedir: 15-19 yaş grubunda 17.100; 20-24 yaş grubunda 22.188; 25-29 yaş grubunda 11.962; 30-34 yaş grubunda 11.391; 35-39 yaş grubunda 6.504; 40-44 yaş grubunda 7.000; 45-49 yaş grubunda 3.713; 50-54 yaş grubunda 5.532 ve son olarak da 55-59 yaş grubunda 2.322 kişi yer almaktadır. Söz konusu veriler, dönem itibarıyla Ağrı 82.1880 kişinin çalışır durumunda olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak çocuk yaşta olanlar, yani çalışma grubunda yer almayanlar daha fazladır. Buna karşılık Ağrı’da yaşlı olarak değerlendirilen ve çalışır durumda olmayanların sayısı ise ana hatlarıyla şu şekildedir: 60-64 yaş grubunda olanlar 4.702; 65-69 yaş grubunda olanlar 1.187; 70-74 yaş grubunda bulunanlar 2.071; 75-75 yaş grubunda olanlar 435; 80-84 yaş grubunda olanlar 970 ve 90-94 yaş grubunda olanların sayısı ise sadece 294 kişidir²⁰³. Gösterge

²⁰³ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.66.

sınıfları genel olarak nüfus oranlarını, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını, nüfusun mekânsal açıdan (kentsel/kırsal) sorgulamasını kapsayan nüfus oranları, bağımlılığı, hareketliliği ve değişiminden oluşmaktadır²⁰⁴. Bu değişim içerisinde Ağrı nüfusunda gençlerin sayısı son derece fazla olup; yaşlı olanların sayısı ise azdır. Söz konusu veriler, Ağrı'nın nüfus piramidi bakımından gelişmeyen iller statüsünde olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.2.3. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edinilen verilere göre, 1955'te Ağrı'nın 181.348 olan toplam nüfusunda Türkiye'de doğanların sayısının Türkiye dışında doğanların sayısından çok fazla olduğu görülmektedir. Toplam nüfusu içinde 162.606 kişi Ağrı'da doğmuş iken; 17.237 kişi de Ağrı dışındaki vilâyetlerde doğup da Ağrı'da ikamet eden insanların sayısal varlıklarını oluşturmaktadır. Bunun dışında Türkiye dışındaki ülkelerde doğanlar da Ağrı nüfusu içinde yer almaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki 37 numaralı tabloda başka ülkelerde doğup da; Ağrı nüfusu içinde yaşayan kişilerin sayısal bilgileri verilmektedir²⁰⁵.

Tablo 37. 1955 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Ülke	Erkek	Kadın	Toplam
Bulgaristan	15	10	25
İran	60	40	100
Romanya	7	2	9
Rusya	591	554	1.145
Yugoslavya	10	4	14
Yunanistan	7	8	15
Diğer Devletler	6	10	16

Tablo 37'nin verdiği bilgilere göre, Ağrı'da Bulgaristan, İran, Romanya, Rusya, Yugoslavya, Yunanistan ve diğer ülkelerde doğanlar da Ağrı nüfusunu oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde sayısal bakımdan en fazla olanlar 591'i erkek ve 554'ü kadın olmak üzere toplamda 1.145 kişiyle Rus doğumlu olanlar en fazladır. Ruslar dışında diğer fazla grubu oluşturanlar ise 60'ı erkek ve 40'ı kadın olmak üzere 100 kişi ile İran doğumlu olanlardır. Bu iki ülkeyi sayısal bakımdan 25 kişi ile

²⁰⁴ Sinem Dedeoğlu Özkan ve Dilek Beyazlı, "Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler", Planlama Dergisi, cilt:28, sayı:1, (2018), s. 28.

²⁰⁵ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.122.

Bulgaristan; 15 kişi ile Yunanistan; 14 kişi ile Yugoslavya ve 9 kişi ile de Romanya doğumlular takip etmektedir²⁰⁶. Ağrı’da Balkan ülkelerinde doğanların bulunmasının temel sebebi nüfus mübadelesidir. Zira nüfus mübadelesi bağlamında Yunanistan’dan ilk etapta 32 kişi Ağrı’ya yerleştirilmiştir²⁰⁷. Bunu, diğer Balkan ülkelerinden gelen kişiler de takip etmiştir. Söz konusu durumdan dolayı Ağrı nüfusu içinde Balkan doğumlu olanların bulunması şaşırtıcı değildir şeklinde değerlendirilmesi gerekir.

2.2.4. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

1955 yılı nüfus sayımı verilerinde konuşulan dillerin sayısı vilayetlerde cinsiyet ayrımı yapılmadan toplam olarak verilmiştir. Yani burada kadın erkek ayrımı yapılmaksızın toplam veriler gösterilmiştir. Söz konusu durum aşağıdaki 38 numaralı tabloda gösterilmiştir. Tablodan da çok açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı genelinde en fazla konuşulan diller Türkçe ve Kürtçedir²⁰⁸.

Tablo 38. 1955 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Konuşulan Diller	Kişi Sayısı
Türkçe	69.912
Abaza’ca	1
Acemce	40
Almanca	11
Arapça	165
Arnavutça	3
Boşnakça	5
Çerkezce	27
Ermenice	12
Gürcüce	6
Kürtçe	111.103
Lazca	7
Pomak’ça	3
Rumca	2
Rusça	7
Sırpça	1
Yahudice	6
Diğer Diller	3
Meçhul	34
Toplam	181.348

1955 yılı itibarıyla Ağrı genelinde Kürtçe ve Türkçe dışında konuşulan diller sırasıyla şunlardır: Abazaca, Acemce, Almanca, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce, Ermenice, Gürcüce, Kürtçe, Lazca, Pomakça, Rumca, Rusça, Sırpça, Yahudice ve sayısal bakımdan az olan diğer dillerdir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu diller içinde en fazla konuşulanlar 111.103 kişi ile Kürtçe ve 69.912 kişi ile

²⁰⁶ Milliyet Gazetesi, *İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, s. 113.

²⁰⁷ Gökçe Bayındır Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika Dergisi*, cilt: 4, sayı: 2, (Temmuz 2012), s. 133.

²⁰⁸ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.106.

Türkçedir²⁰⁹. Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinde çoğunlukla Kürt kökenli vatandaşlar ikamet ettiklerinden; Ağrı'da Kürtçe konuşanların sayı bakımından fazla olmasının normal olarak değerlendirilmesi gerektiği şeklinde düşünülmektedir.

2.2.5. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

1955 yılı Türkiye'sinde evlilik çağı 15 yaş ve üzeri gruplar ele alınarak hesaplanmıştır. Her ne kadar çocuk yaşta denilecek evlilikler günümüzde son derece azalmış olsa da 1950'li yıllarda yaygın olarak görülmektedir²¹⁰. Bu nedenle 1955 yılı nüfus verilerinde evlilik yaşı 15 yaş ve üzeri olarak gösterilmiştir. Söz konusu durumu izah etmek üzere aşağıdaki 39 numaralı tablodan istifade edilmiştir. Dönem itibarıyla Ağrı'daki medeni durum şu şekildedir²¹¹:

Tablo 39. 1955 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen
Erkek	14.524	36.665	827	104	295
Kadın	5.989	34.383	4.674	131	390
Toplam	20.513	71.048	5.501	235	685

1955 yılı itibarıyla Ağrı'da evlilik yaş grubunda olanların toplam sayısı 52.415 erkek ve 45.567 kadın olmak üzere toplamda 97.892'dir. Bunlar içinde bekâr olanların sayısı 20.513'tür. Evli olanların ise sayısı 71.048'dir. Bunlar arasında boşanmış çift sayısı 104'ü kadın ve 131'i erkek olmak üzere toplamda 235 iken; dul olanların sayısı da 5.501'dir.

Tablo 39'da dikkat çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Bunların başında bekâr olan kişiler arasında kadın bekâr sayısının son derece az olmasıdır. Zira bu dönemlerde kadınlar erkeklere göre çok daha erken yaşta evlendirilmektedir. Dikkat çeken bir diğer durum ise 295'i erkek ve 390'ı kadın olmak üzere 685 kişinin medeni durumunun bilinmemesidir. Bunlar arasında kadınların bilhassa fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak da dönemin Ağrı'sında çok eşli evlilikten kaynaklanan bir durum olabileceği şeklinde analiz edilmektedir²¹². Her ne kadar Ağrı'da günümüzde hemen hemen yok denilecek düzeyde az olsa da, 1950'li yıllarda

²⁰⁹ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.106-107.

²¹⁰ İlknur Yüksel Kaptanoğlu ve Banu Ergöçmen, "Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt:15, sayı:2, (2012), ss. 129-161.

²¹¹ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.128.

²¹² 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.128.

yaygın olduğu bilinmektedir. Bu konuyla alakalı Ağrı İli Kadın Profili Araştırması adlı kitapta şu bilgiler yer almaktadır: “Çok eşlilik konusu genelde kapalı bir konu olduğu için Türkiye’deki ortalamasıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu bakımdan Ağrı’da ortaya çıkan bu tabloyu ülke geneliyle karşılaştırma imkânımız yoktur. Ancak yine de bir değerlendirme yapılacak olursa, yasal düzeydeki yasağa ve toplumsal düzeyde giderek dışlanan bir pratik olmasına rağmen yüzde 6 düzeyindeki çok evliliğin dikkate değer bir oran olduğu söylenebilir²¹³”.

2.2.6. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

1955 nüfus sayımlarında okuma yazma bilen nüfusun yaş sınırı 6. yaş olarak belirlenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen veriler kapsamında, Türkiye geneline 6 yaş ve üzerinde toplamda okuma yazma bilen kişi sayısının 7.915.238; sadece okuma bilenlerin sayısının 38.294 ve okuma ile yazma bilmeyenlerin sayısının da toplamda 11.354.664 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak 1955 yılı Türkiye’inde 58.000 kişinin de okuryazar olup olmadığı konusu tespit edilememiştir²¹⁴. Söz konusu veriler, 1950’lilerde Türkiye genelinde okuma yazma oranının görece düşük olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ağrı’da okuryazar durumu ile ilgili istatistiki verilerin de Türkiye ortalaması ile benzer olduğu görülmektedir. Burada da okuryazar oranı son derece az iken; okuma ve yazma bilmeyenlerin de sayıları fazladır. Bu durum aşağıda verilen 40 numaralı tabloda gösterilmiştir. Tablodaki verilere göre, 1955 yılında Ağrı genelinde okuma ve yazma bilenlerle bilmeyenler ve bu dışında durumları tespit edilemeyen kişilerin sayıları şu şekildedir:

Tablo 40: 1955 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilen	Sadece Okuma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen	Bilinmeyen
Erkek	24.927	169	48.853	207
Kadın	3.433	59	59.824	262
Toplam	28.360	228	108.677	469

Yukarıda izah edildiği gibi 1955 yılı itibarıyla Ağrı’da okuryazar durumu ile ilgili istatistiki veriler Türkiye ortalaması ile benzerlik taşımaktadır. Şöyle ki okuma ve yazma bilmeyenleri sayısı bilenlerin neredeyse dört katı kadardır. Bu dönemde Ağrı

²¹³ Hava Çaha, *Ağrı İli Kadın Profili Araştırması*, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul 2016, s. 56-57.

²¹⁴ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.138-140.

genelinde 24.927'si erkek ve 3.433'ü kadın olmak üzere sadece 28.360 kişidir. Okuma ve yazma bilmeyenlerin sayısı ise 48.853'ü kadın ve 59.824'ü erkek olmak üzere 108.677'dir. Sadece 228 kişi okuma bilmekte iken; 469 kişinin ise okuma ve yazma bilip bilmedikleri tespit edilememiştir.

Her ne kadar Ağrı genelinde okuma ve yazma bilmeyenlerin sayısı çok fazla olsa da, bunlar arasında kadınların sayısı erkeklere göre çok daha fazladır. Yani bu dönem Ağrı'da kadınlar arasında okullaşma oranı son derece azdır. 1955 yılında sadece 3.433 kadın okuma ve yazma bilmekte iken; bilmeyenlerin sayısı 59.824'tür. Söz konusu durum, okuma ve yazma bilmeyen kadın sayısının bilenlere göre yaklaşık olarak 20 kat daha fazladır²¹⁵. Esasında, bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde beklenen durumdur ve günümüzde de benzer durumlarla karşılaşılabilir. Esasında son yıllarda izlenen eğitim politikaları sonucunda ilköğretim düzeyinde sağlanan başarı ne yazık ki, okuryazarlık alanında gösterilememiştir. Okuma yazma bilmeyen kadın oranı özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha fazladır. Ağrı'da 2000 yılında kadınların sadece yüzde 52,2'si okuryazardır²¹⁶. Söz konusu sayısal veri, durumu açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır şeklinde analiz edilmektedir.

2.2.7. Meslek Kolları ve Çalışan Nüfus İtibariyle Ağrı Nüfusu

1955 sayımlarında çalışan nüfus 15 yaş ve üzeri kişiler temel alınarak sayımlar yapılmıştır. 1955 yılı itibarıyla Ağrı nüfusu içinde çalışan 15 yaş ve üzeri kişiler 41.835'i erkek ve 39.709'u kadın olmak üzere toplamda 81.544 kişidir. Aşağıdaki 41 numaralı tabloda 1955 yılı itibarıyla çalışan nüfusun cinsiyete göre dağılımı ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir.

Tablo 41. 1955 Yılında Ağrı'da Çalışan Nüfus Sayısı

Cinsiyet	Çalışan	İşle İlgisi Devam eden	İş Arayan	Meçhul
Erkek	41.835	8	6	9.524
Kadın	39.709	3	2	44
Toplam	81.544	11	8	9.568

²¹⁵ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.140.

²¹⁶ Çaha, s. 27.

1955 yılında Ağrı’da iş hayatı içinde aktif olarak çalışan kişi sayısı 81.544 kişidir. Bunlar arasında 8’i erkek ve 3’ü kadın olmak üzere 11 kişinin işle olan durumu devam etmekte iken; 6’sı erkek ve 2’si kadın olmak üzere 8 kişi de iş aramaktadır. Söz konusu verilerde 9.524’ü erkek ve 44’ü kadın olmak üzere 9.568 kişinin iş durumu kesin olarak tespit edilememiştir. Bu veriler bağlamında Ağrı genelindeki iş kolları ve bu iş kollarında çalışan kadın ve erkeklerin sayılarına bakmak gerekir. Bu bilgiler aşağıdaki 42 numaralı tabloda gösterilmiştir²¹⁷.

Tablo 42. 1955 Yılında Ağrı’daki Meslek Kolları

Meslekler	Erkek	Kadın	Toplam
Teknik Elemanlar Serbest Meslek Sahipleri ile ilgili Meslekler	497	32	529
Satıcılar ve Satışla İlgili Meslekler	1.136	10	1.146
Müteşebbisler Sevk ve İdare Memurları Büro İle İlgili Meslekler	629	7	636
Çiftçiler, Ormancılar, Balıkçılar ve İlgili Meslekler	36.746	34.419	76.715
Maden ve Taş Kırma İşleri İle İlgili Meslekler	18	0	18
Nakliyat ve Muhaberat ile İlgili Meslekler	379	2	381
Sanatkârlar, İmalat ve Tamirat İşçileri	1.032	205	1.237
Başka Gruplara Girmeyen İşçiler	455	4	459
Hizmetler	914	33	947
Mesleksizler ve Meslekleri Bilinmeyenler	9.567	4	9.571

Tablo 42’nin verilerinden görülebileceği üzere 1955 yılında insanların çalıştıkları belli başlı iş kolları şunlardır: Teknik elemanlar serbest meslek sahipleri, satıcılar ve satışla ilgili olan meslekler, bürokrasi yani memurluk, çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, maden ve taş kırma işleri, nakliyat ve muhaberat, sanatkârlar, imalat ve tamir işleri ve hizmet sektörü. Ağrı genelinde 36.746’sı erkek ve 34.419’u kadın olmak üzere toplamda 76.715 kişi tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmaktadır. Burada dikkat çeken şey, tarım ve hayvancılık alanında en az erkekler kadar kadınlar da çalışmasıdır. Ancak bunun dışındaki alanlarda kadınların sayısı neredeyse yok denilebilecek bir seviyedir. Örneğin kamu sektöründe 629 erkeğin varlığına karşılık kadınların sayısı sadece 7’dir. Bunun gibi sanatkârlar, imalat ve tamirat işlerinde kadınların sayısı çok azdır. Bu durum, dönemin Ağrı’sı için normal karşılanmalıdır. Zira bu bölgelerde günümüz dâhil kadınların tarım ve hayvancılık dışındaki diğer iş kollarında istihdam oranları son derece azdır.

²¹⁷ Yayla, 24 Ekim 1955, Sayı: 825, s. 1-3; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.329-331.

2.2.8. Engellilik (Sakatlık) Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen veriler bağlamında Ağrı nüfusu içinde engelli olanların sayısı önceki yıllarda olduğu gibi son derece azdır. Bu dönemde engellilik grubunda yer alan belli başlı engellilikler şunlardır: Çolaklık, kamburluk, bir gözü kör olmak, iki gözü kör olmak, sağırılık, sağır ve dilsizlik, topallık ve diğerleri²¹⁸. Söz konusu engelliliklerin Ağrı'daki sayıları aşağıdaki 43 numaralı tabloda verilmiştir.

Tablo 43. 1955 Yılında Ağrı'da Sakat (Engelli) Sayısı

Cinsiyet	Çolak	Kambur	Bir Gözü Kör	İki Gözü Kör	Kötürüm	Sağır	Sağır ve Dilsiz	Topal	Müteaddit	Sair	Meçhul
Erkek	126	28	323	166	33	113	60	353	37	11	30
Kadın	33	20	170	213	16	28	28	136	8	3	14
Toplam	159	48	493	379	49	141	88	489	45	14	44

Ağrı genelinde cinsiyet durumuna göre engellilik durumlarına bakıldığında hemen her alanda erkeklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çolak grubunda olanlar 126 erkek ve 33 kadın olmak üzere toplamda 159; kambur grubunda olanlar 28'i erkek ve 20'si kadın olmak üzere 48; bir gözü kör olanlar grubunda olanlar 323'si erkek ve 170'i kadın olmak üzere 493; iki gözü kör olanlar grubunda olanlar 166'sı erkek ve 213'ü kadın olmak üzere 379; kötürüm grubunda olanlar 33'ü erkek ve 16'sı kadın olmak üzere 49; sağır grubunda olanlar 113'ü erkek ve 28'i kadın olmak üzere 141; sağır ve dilsiz grubunda olanlar 60'ı erkek ve 28'i kadın olmak üzere toplamda 88 ve diğer hastalık grubunda olanların ise toplam sayıları 45'tir. Engellilik içerisinde en fazla olanları 489 kişi ile topal olanlar oluşturuyor iken; en az olanlar da 14 kişi ile diğerlerdir. Bu arada bir gözü kör olanlar da 493 kişi ile en fazla engelli grubu oluşturan kısımdır. Son olarak engelli kadınlar içinde en fazla olanlar 213 kişi ile iki gözü kör olanlar iken; erkekler arasında da en çok engelli grubu oluşturanlar 353 gibi büyük bir sayı ile topal olanlardır.

²¹⁸ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 371.

2.3. 23 Ekim 1960 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

23 Ekim 1960 tarihinde yapılan nüfus sayımında Ağrı'da birtakım hazırlıklar yapılmış ve bazı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda, Ağrı Valisi Lüftü Hancıoğlu'nun talimatları doğrultusunda Nüfus Müdürü olan Behçet Özkan başkanlığında üç kişilik bir heyet oluşturulmuş ve ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında nüfus sayımında görev alacak olan memurlara kurslar verilmesi, sayım zarflarının hazırlanıp ilgili memurlara dağıtılması yer almaktadır. Ayrıca sayımda nüfus sayımında görev almak üzere 118 sayım memuru ile 22 kontrol memuru görevlendirilmiştir²¹⁹. Bu arada Başbakanlık tarafından Ağrı dahil bütün vilâyetlerde nüfus sayımında görev alan personele kurs veren eğitimlere de belirli bir bütçe ayrılmıştır²²⁰.

Başbakanlık tarafından sayım günü uygulanması gereken kurallar belirlenmiştir. Söz konusu kurallar şunlardır: Sayım sabahleyin saat 07.00'de atılacak bir adet topla başlayacaktır. Sayım bitimi bütün vilâyetlerde olduğu gibi Ağrı'da da Ağrı Valiliği tarafından ilan edilecektir. Bu saatler arasında sokağa çıkmak yasaktır. Sokağa çıkanlar hakkında sayımlar kanunu gereğince ceza tatbik edilecektir. Sayım günü her taraf kapalı olacağından vatandaşların şimdiden en geç sayımdan bir gün evvel yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmeleri lazımdır²²¹.

1960 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 27.754.820 kişidir²²². Bu veriler, 1960 nüfusuyla 1955'in nüfusu sayısı kıyaslandığında ülke nüfusun 3.690.057 kişi arttığını ve yıllık ortalama artışın %28,94 olduğunu ortaya çıkarmaktadır²²³. Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 3.572.997 olup; geçen beş yılda bölge nüfusu 466.512 kişi artmıştır. Bu da, bölgede nüfusunda ciddi bir artışın olduğunu göstermektedir.

2.3.1. 1960 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

23 Ekim 1960 tarihinde yapılan nüfus sayımı Türkiye genelinde olduğu gibi Ağrı'da sorumsuz olarak tam bir olgunluk içerisinde geçmiştir. Sayım boyunca hem

²¹⁹ Yayla, 19 Ekim 1960, Sayı: 2322, s. 1-3.

²²⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1; Yer No: 154.92.5.

²²¹ Aziziye, 18 Ekim 1960, Sayı: 357, s. 1.

²²² Milliyet, 29 Ekim 1957, Sayı: 3748, s. 7.

²²³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1963. s.VII-VIII.

Ağrı merkez hem de Ağrı'ya bağlı Doğubayazıt, Eleşkirt, Tutak, Taşlıçay, Patnos ve Diyadin'de asayişe mugayir olabilecek herhangi bir hadise olmamıştır. Yani Ağrı'daki nüfus sayımı sorunsuz bir biçimde nihayete ermiştir²²⁴.

Nüfus sayımı sonuçlarına göre Ağrı merkezde 10.76 kişi yaşamakta olup; tüm merkez ilçenin nüfusu 51.247 olarak hesaplanmıştır. 1960 yılında Ağrı Merkez dâhil olmak üzere Eleşkirt, Tutak, Taşlıçay, Patnos ve Diyadin'de toplam nüfus 215.118'dir. Söz konusu veriler, Ağrı nüfusunun geçen beş yıl içerisinde 31.714 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır²²⁵. Yayla gazetesinin verdiği bilgilere göre Ağrı'da nüfus verilerinin gerçekçi değerler bağlamında ortaya çıkarılmasında ve Ağrı genelinde nüfus sayımının herhangi bir hadise yaşanmadan bitirilmesinde başta Ağrı Valisi Lüftü Hancıoğlu ve Nüfus Müdürü Behçet Özkan'ın çok büyük katkıları olmuştur.

Yukarıdaki verilerden anlaşılabacağı üzere Ağrı'da kırsal nüfusun sayısı, şehir nüfusundan fazladır. Esasında Türkiye'de 1950'den sonra kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı sürekli olarak azalmaya başlamıştır. 1950'den 1980'e kadar olan dönemde kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı sürekli azalırken aynı dönemde söz konusu nüfus miktar olarak artmıştır. Yani bu devrede kırsal nüfus artmaya devam etmiş, ancak bu nüfustaki artış kentsel nüfusa göre daha yavaş olmuştur. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve doğal olarak da Ağrı'da kırsal nüfus her zaman şehir nüfusundan fazla olmuştur²²⁶. Aşağıda verilen 44 numaralı tabloda 1960 yılı itibarıyla Ağrı ve bağlı ilçelerdeki nüfus bilgileri gösterilmiştir²²⁷.

Tablo 44. 1960 Yılında Ağrı'da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Şehir Nüfusu	Bucak ve Köyler	Yüz Ölçümü	Yoğunluk	Toplam
Karaköse	19.776	31.450	1.481	35	51.226
Diyadin	2.269	16.574	1.274	15	18.843
Doğubayazıt	7.047	30.633	2.383	16	37.680
Eleşkirt	3.988	26.971	1.559	20	30.959
Hamur	910	12.790	898	15	13.700
Patnos	3.478	22.958	1.421	19	26.436
Taşlıçay	2.004	12.320	798	18	14.324
Tutak	1.848	20.102	1.562	14	21.950
Toplam	41.320	173.798	11.376	19	215.118

²²⁴ Yayla, 24Ekim 1960, Sayı: 2326, s. 1-3.

²²⁵ Yayla, 31 Ekim 1960, Sayı: 2331, s. 1-3.

²²⁶ Murat Yılmaz, “ Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, cilt: 20, sayı:33, (2015), s. 163-168.

²²⁷ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, *İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, s. 29.

Tablodan da anlaşılabileceği üzere Ağrı'nın ilçe sayılarında artış olmuştur. 1955'te 7 olan ilçe sayısı, Hamur adında yeni bir ilçenin kurulmasıyla birlikte 8'e çıkmıştır. Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Hamur'un ilçe yapılmasıyla Ağrı'nın idari birim sayıları değişmiştir. Merkez kazaya bağlı 45 adet köy, Merkez bucağı adı altında Hamur'a bağlanmıştır²²⁸.

1960 yılı itibarıyla Ağrı'nın toplam nüfusu 215.118'dir. 11.376 km²'lik yüzölçümüne sahip olan bahsi geçen vilâyetin nüfus yoğunluğu 19'dur. Yani km²'ye 19 kişi düşmektedir. Ağrı'nın coğrafi alan bakımından en büyük ilçesi 2.383 km² ile Doğubayazıt ilçesi iken; en küçük olan ilçe de 798 km² ile Taşlıçay'dır. Nüfus bakımından ise en büyük ilçe 51.226 ile Doğubayazıt ilçesi iken; en az nüfussa sahip olan da 13.700 kişilik nüfusuyla yeni bir ilçe olan Hamur'dur.

İlçelerin şehir merkezleriyle bucak ve köylerindeki nüfus dağılımları ise şu şekildedir: Ağrı genelinde şehirlerde yaşayanların toplam sayısı 41.320; kırsal alan yani köylerde yaşayanların sayısı ise toplamda 173.798'dir. İlçeler bazında en fazla şehir merkezinde yaşayanların olduğu yer 19.796 kişilik nüfusla Merkez ilçe iken; en az olan da 910 kişi ile Hamur ilçesidir. Buna karşılık en fazla köy nüfusuna sahip olan ilçe 31.450 kişi ile Merkez ilçesi iken; en az olan da 12.320 kişilik nüfusla Taşlıçay'dır²²⁹.

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 1960 yılı itibarıyla Ağrı'ya bağlı ilçelerdeki bucak ve köylerin adetleriyle buralarda yaşayan insanların sayıları şu şekildedir: Merkez ilçesinin Merkez Bucağı, Cumaçay Bucağı ve Murat Bucağı olmak üzere toplamda 3 adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının 42 adet köy bulunmaktadır. Bunlardan en kalabalık nüfusa sahip köy 1.093 kişi ile Tezeren(Amat)köyü iken; en az nüfusa sahip olan yer de 105 kişi ile Tellisirt (Cimikanieleşkirt) köyüdür. Buranın ikinci bucağı olan Cumaçay'da 26 adet köy yer almaktadır. Cumaçay'ın en büyük nüfuslu köyü 459 kişi ile Çavuşbaşı(Seko) iken; en küçük nüfuslu köyü de Koçbaşı(Gündük)köyüdür. Merkez ilçesinin diğer bucağı olan Murat'ta 23 adet köy bulunmaktadır. Buranın en büyük nüfuslu köyü 758 kişi ile Yazılı(Mengesot) iken, en küçük nüfuslu köyü de 99 kişi ile Yalnızkonak(Abuzer)'dir.

²²⁸ Resmi Gazete, 27 Haziran 1957, Sayı: 9644, s.17444; Resmi Gazete, 20 Temmuz 1957, Sayı: 9667, s.17619.

²²⁹ Yayla, 31 Ekim 1960, Sayı: 2331, s. 1-3.

Diyadin ilçesinin Merkez adında bir bucağı mevcut olup; söz konusu yerde 53 adet köyü bulunmaktadır. Burada en büyük nüfuslu köy 739 kişi ile Dedebulak(Tuzibazar) köyü iken; en az nüfuslu olan köy de 42 kişi ile Göğebakan(Kapuzan) köyüdür²³⁰. Doğubayazıt ilçesinin Merkez ve Musun olmak üzere iki adet bucağı bulunmaktadır. Merkez Bucağının 66 adet köyü bulunmaktadır. Burada en büyük nüfuslu köy 1.418 kişiyle Örtülü köyü iken; en az nüfuslu köyü de 105 kişiyle Aşağıtavla köyüdür. Musun Bucağının da 17 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içinde en fazla nüfusa sahip köy 652 kişiyle Tutak köyü iken; en az nüfuslu yer de 193 kişilik nüfusu ile Tutumlu(Aruç) köyüdür.

Eleşkirt ilçesinin Merkez ve Tahir olmak üzere iki adet bucağı vardır. 1960 yılı itibarıyla 65 köyü bulunan Merkez bucağının en büyük nüfuslu yeri 1.565 kişi ile Yücekapı(Hanzır) köyü iken; en az nüfuslu köyü de 44 kişi ile Öğündük(Bekokomu) köyüdür. Sadece 8 adet köyü olan Tahir bucağının en büyük nüfuslu köyü 966 kişi ile Bölükbaşı iken; en az nüfuslu yer de 212 kişilik nüfusuyla Değirmengeçim i(Halyazcilikan) köyüdür. Ağrı'nın yeni ilçesi olan Hamur'un da 44 adet köylü bir adet bucağı bulunmaktadır. Buranın en büyük nüfuslu köyü 850 kişi ile Adımovla(Hıdırdedek) köyü iken; en az nüfuslu yer de 58 kişiyle Kamışlı köyüdür.

Patnos ilçesinin Merkez, Dedeli, Sultanmud ve Sarısu olmak üzere dört adet bucağı mevcuttur. 33 adet köye sahip Merkez bucağının en büyük nüfuslu köyü 554 kişi ile Kızılkaya iken; en az nüfuslu yer de 53 kişiyle Ziyaret adlı köydür. 17 adet köyü bulunan Dedeli bucağının en büyük nüfuslu köyü 456 kişi ile Değirmendüzü (Gamişyam) köyü iken; en az nüfusa sahip köyü de 84 kişiyle Çimenli (Sedagül) köyüdür. 10 adet köy bulunan Sultanmut bucağının en büyük nüfuslu köyü 599 kişi ile Özdemir iken; en az nüfuslu yer de 99 kişiyle Üçöymak (Hoşhan) köyüdür. 20 köylü Sarısu bucağında ise en büyük nüfuslu köy 511 kişiyle Geçnali köyü iken; en az nüfuslu yer de 102 kişilik nüfusla Bağbaşı (Karakilise) adlı yerdir.

36 adet köyü bulunan Merkez adında bir bucağa sahip olan Hamur ilçesinin en büyük nüfuslu köyü 948 kişi ile Geçitveren (Gülesor) köyü iken; en az nüfuslu olan yer de 121 kişiyle nüfusla köyü 68 erkek ve 53 kadın ile 121 kişilik nüfusuyla Boyuncak (Leşkokomu)adlı yerdir. Ağrı'nın son ilçesi olan Tutak'ta bir adet bucak ve

²³⁰ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 30.

bu bucakta da 81 tane köy vardır. Tutak'ın en büyük nüfuslu köyü 613 kişiyle Bayındır köyü iken; en az nüfuslu yer de 42 kişi ile Şekerbulak'tır²³¹.

2.3.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

1927, 1935, 1940, 1945, 1950 ve 1955 nüfus sayımlarında olduğu gibi 1960'taki nüfus sayımında da Ağrı genelinde nüfusun büyük bir bölümünü çocuk yaşta ve genç olanlar oluşturmaktadır. Buna karşılık yaşlı olan nüfusun sayısı ise son derece azdır. Aşağıda verilen 45 numaralı tabloda 1960 yılı itibarıyla Ağrı nüfusundaki yaş gruplarının cinsiyet itibarıyla sayıları ayrıntılı bir biçimde verilmiştir²³².

Tablo 45. 1960 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	21.590	20.121	41.711
5-9	19.409	17.454	36.863
10-14	15.320	12.427	27.747
15-19	9.479	7.348	16.827
20-24	12.121	8.873	20.994
25-34	13.299	15.602	28.901
35-44	9.240	8.065	17.305
45-54	5.182	5.197	10.379
55-64	4.041	3.961	8.002
65+	3.459	2.514	5.973
Bilinmeyen	241	175	416
Toplam	113.381	101.737	218.118

Tablo 45'in verilerinden anlaşılabileceği üzere, Ağrı'da 0-4 yaş grubunda olanların sayısı 41.711'dir. 5-9 yaş grubunda olanların sayısı 36.863 iken; 10-14 yaş grubunda bulunanların toplam sayısı 27.747'dir. Söz konusu bilgiler, 1960 yılı itibarıyla çocuk grubunda olanların toplam sayısının 106.321 olduğunu göstermektedir. Buna karşılık 15-19 yaş grubunda olanların sayısı 16.287; 20-24 yaş grubunda bulunanlar 20.994; 25-34 yaş grubunda olanlar 28.901 ve 35-44 yaş grubunda olanların sayısı da 17.305'tir. Bu da Ağrı'da genç olarak değerlendirilebilecek grupta toplamda 84.027'nin bulunduğunu göstermektedir. Diğer gruplardan 45-54 yaş grubunda olanların sayısı 5.182, 55-64 yaş grubunda bulunanlar 8.002 ve son olarak da 65 yaş üstü grubunda bulunanların toplam sayısı 5.973'tür. Bütün veriler bir bütün olarak

²³¹ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibarıyla Nüfus, s. 30-32.

²³² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Yayınları, Ankara 1964, s. 28-30.

değerlendirildiğinde Ağrı genelinde genç olanların sayısı, diğer yaş gruplarına göre son derece fazladır.

2.3.3. Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Bilindiği üzere Türkiye’de çok farklı etniklerde milletler yaşamaktadır. Yani Cumhuriyet dönemi Türkiye’si her ne kadar ulus devlet anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş olsa da, ülke genelinde farklı etnisiteleri içerisinde barındıran bir yapı bulunmaktadır. Söz konusu farklı milletler sadece Batı bölgelerinde değil; Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de ikamet etmektedirler²³³. 46 numaralı tablodan çok açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı’da da Türkiye dışında doğup da Ağrı’da ikamet edenler mevcuttur. Ağrı’da yaşayan farklı milletler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 46. 1960 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Doğum Bölgeleri	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	112.669	101.259	213.928
Balkan Memleketleri	73	37	110
Kuzey Doğu Avrupa Memleketleri	543	395	938
Batı Avrupa Latin Memleketleri	3	0	3
Arap Memleketleri	1	4	5
Sair Bilinmeyen Memleketler	64	28	92
Bilinmeyenler	28	14	42
Toplam	113.381	101.737	215.118

1960 yılı itibarıyla Ağrı’da yaşayan insanların doğum yerleri itibarıyla Türkiye’de doğanların sayısı, Türkiye dışında doğanların sayısından çok daha fazladır. 215.118’lik Ağrı nüfusunda 213.928 kişi Türkiye doğumlu iken; 1.190 kişi de diğer ülkelerde doğan kişilerdir²³⁴. Devrin iskan politikaları çerçevesinde Ağrı’da başta Balkan ülkeleri, Kuzeydoğu Avrupa, Batı Avrupa, Latin ve Arap ülkelerinde doğup da Ağrı’da ikamet edenler mevcuttur. Bunlar içerisinde en büyük çoğunluğu 938 kişi ile Kuzeydoğu Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Bunlar dışında 110 kişi de Balkan ülkelerinde doğan kişilerdir. Söz konusu verilerde dikkat çeken şey ise Ağrı ile sınır olan Arap memleketlerinden olan kişi sayısının son derece az olmasıdır. Esasında Irak

²³³Salhaddin Gök, “Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya Yönelik İskan Politikaları”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 50, (2009/2), s. 171.

²³⁴ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 32-34.

ve İran gibi yerlerde doğup da Ağrı’da ikamet edenler vardır, ancak bunların sayıları son derece azdır.

2.3.4. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

Yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye etnik nüfus çeşitliliği fazla olan bir ülkedir. Doğal olarak etnik grubun fazla olduğu bölgede konuşulan diller açısından da çeşitlilik bulunmaktadır. Bu diller içerisinde Abazaca, Acemce, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce, İngilizce, Fransızca, Almanca vb. gibi diller yer almaktadır²³⁵. Bu durum önceki yıllarda olduğu 1960 yılı Ağrı’sı içinde geçerlidir. Burada Türkçe dışında konuşulan farklı diller yer almaktadır Ağrı genelinde Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan diller aşağıda verilen 47 numaralı tablodaki gibidir²³⁶:

Tablo 47. 1960 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Konuşulan dil	Kişi Sayısı
Türkçe	84.886
Abazaca	2
Acemce	25
Arapça	184
Arnavutça	3
Boşnakça	5
Çerkezce	31
Gürcüce	15
Kürtçe	129.807
Lazca	16
Pomakça	5
Ermenice	10
Rumca	10
Yahudice	1
Almanca	1
İngilizce	11
Fransızca	1
Rusça	25
Sırpça	2
Diğer Diller	6
Bilinmeyenler	72

1960 yılı itibarıyla Ağrı’da Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan diller şunlardır: Abazaca, Acemce, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce, Gürcüce, Kürtçe, Lazca, Pomakça, Ermenice, Rumca, Yahudice, Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve tespit edilemeyen diğer diller. Ağrı genelinde önceki yıllarda olduğu gibi Türkçe dışında en çok konuşulan dil Kürtçedir. 84.886 Türkçe bilene karşılık 129.807 kişi Kürtçe bilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, etnik yapıdan dolayı Ağrı’da

²³⁵ Ahmet Buran ve Berna Yüksel Çak, *Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s. 159-160.

²³⁶ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 150-151.

Kürtçe yaygın bir dildir. Kürtçe ve Türkçe dışında diğer diller de konuşulmaktadır. Ancak tablodan da anlaşılacağı üzere bunların sayıları son derece sınırlıdır.

2.3.5. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

Daha önceki yıllarda olduğu gibi 1960 yılı nüfus sayımı verilerinde de medeni durum açısından Türkiye’de 15 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak hesaplanmıştır. Bu dönemin medeni durum açısından kıstaslar şu şekildedir: Hiç evlenmemiş olanlar, evli olanlar, eşi ölmüş olanlar, boşanmış olanlar ve bilinmeyenler²³⁷. Söz konusu kıstaslar bağlamında Ağrı’daki insanların medeni durumları 48 numaralı tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo 48. 1960 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Hiç Evlenmemiş	Evli	Eşi Ölmüş	Boşanmış	Bilinmeyen
Erkek	14.584	41.102	1.055	108	213
Kadın	5.661	41.340	4.180	152	402
Toplam	20.245	82.442	5.235	260	615

Ağrı’da 15 yaş üstü evlenmemiş olanların sayısı 14.584’ü kadın ve 5.661’i erkek olmak üzere toplamda 20.245 kişidir. Evli olanların sayısı ise 41.102’si kadın ve 41.340’ı erkek olmak üzere 84.442’dir. Yani evli olanların sayısı diğer bütün gruplara göre son derece fazladır. Ağrı’da 1.055’i kadın ve 4.180’i erkek olmak üzere 5.235 kişi eşi ölmüş olan grupta yer almaktadır. Önceki nüfus sayımlarında bu grupta yer alanlar dul diye tanımlanırken; 1960 nüfus sayımında eşi ölmüş olanlar diye adlandırılmışlardır. Boşanmış olanların sayısı ise, her dönemde olduğu gibi azdır. 1960 yılında 108’i erkek ve 152’si kadın olmak üzere boşanmış kişi sayısı toplamda sadece 260 kişidir. Bu durum, hem dönem hem de bölge itibarıyla boşanma oranlarının ne kadar az olduğunu çok açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

2.3.6. Dini Gruplar Bakımından Ağrı Nüfusu

1960 nüfus sayımı verilerinde dini inanış bakımından Türkiye’de İslam dininin en yaygın din olduğu açık bir biçimde görülmektedir. İslam dini dışında Türkiye’de en çok mensubu olan diğer din ise Hristiyanlık’tır. Aynı durum Ağrı için de geçerlidir.

²³⁷ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 199-201.

Ağrı’da yaşayan Müslümanların sayısı diğer din mensuplarının sayılarına göre çok daha fazladır. 1960 yılı itibarıyla Ağrı’da İslamiyet ve diğer dinlere mensup kişilerin sayısı cinsiyet dağılımı bakımından Tablo 49’da göstertildiği şekildedir²³⁸:

Tablo 49. 1960 Yılında Ağrı’da Mevcut Olan Dini Gruplar

Cinsiyet	İslam	Gregoryen	Katolik	Ortodoks	Protestanlık	Mezhebi bilinmeyen	Musevilik	Diğer Dinler	Dinsizler	Bilinmeyenler
Erkek	113.253	20	40	44	15	4	1	2	0	2
Kadın	101.650	8	38	27	7	6	1	0	0	0
Toplam	214.903	28	78	71	22	10	2	2	0	2

Ağrı genelinde en yaygın olan dini inanış Türkiye genelinde olduğu gibi İslamiyet’tir. Ağrı’da 1960 yılı itibarıyla 113.253’ü erkek ve 101.650’si kadın olmak üzere Müslümanların toplam sayısı 214.903’tür. Müslümanlar dışında 28 Gregoryan; 78 Katolik; 71 Ortodoks; 22 Protestan ve 2 kişi de Yahudilik inancına mensuptur. Bunlar arasında 10 kişinin mezhebi tespit edilememişken; 2 kişi farklı dinlere mensup grupta olarak görülmüştür. Ağrı genelinde ateist olarak adlandırılan dinsizler grubunda bulunan hiçbir kimse yoktur.

2.3.7. Okuryazarlık ve Tahsil Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

1960 nüfus sayımında ülke genelinde okuryazar sayısı dışında, okuryazarların tahsil durumları hakkındaki bilgilere de ulaşılabilmektedir. Daha önceki nüfus sayımlarında daha çok okuryazar sayısı ile okuma yazma bilmeyenlerin sayıları hakkında bilgi verilmekteydi. Ancak 1960 yılı nüfus verilerinin önceki yıllara oranla daha ayrıntılı bilgiler verdiği ve kişilerin tahsil durumlarının ne olduğunun açık bir biçimde verildiği görülmektedir. Aşağıda arka arkaya iki tablo halinde verilmiştir. 50 numaralı tabloda Ağrı genelindeki okuryazar sayısı verilmiş iken; 51 numaralı tabloda da ilkokuldan başlamak üzere yüksekokul bakımından bu okullarda eğitim almış kişilerin sayıları verilmiştir.

²³⁸ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 169.

Tablo 50. 1960 Yılında Ağrı’da Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen	Bilinmeyenler
Erkek	24.702	62.702	8
Kadın	3.328	73.529	14
Toplam	28.030	165.736	22

1960 yılı itibarıyla Ağrı’da okuma yazma bilenlerin sayısı 24.702’si erkek ve 3.328’i kadın olmak üzere toplamda 28.030’dur. Okuryazar olmayanların sayısı ise 62.702’si erkek ve 73.529’u kadın olmak üzere 165.736’dır²³⁹. Söz konusu sayısal verilerden Ağrı’da okuma yazma bilmeyenlerin bilenlere göre çok daha fazla olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca okuma yazma bilmeyenler içinde kadınların sayısı daha fazladır.

Tablo 51. 1960 Yılında Ağrı’da Okuryazar Olanların Tahsil Dereceleri

Cinsiyet	Mezun Olmayan	İlk Okul	Orta Okul	Lise	Meslek Okulları	Üniversite	Bilinmeyen
Erkek	9.702	10.829	1.099	209	486	287	55
Kadın	917	1.515	138	27	64	36	10
Toplam	10.619	12.344	1.237	236	550	323	65

1960 yılında Ağrı’da okuryazar olanlar içerisinde 9.702’si erkek ve 917’si kadın olmak üzere toplamda 10.619 kişi herhangi bir okuldan mezun değildir. Diğer taraftan 12.344 kişi ilkokul mezunu iken; 1.237 kişi ortaokul ve 236 kişi de liseden mezun olan grupta yer almaktadır. Ağrı genelinde 550 kişi meslek okullarında eğitim almış iken; 323 kişi de yüksekokul yani üniversite mezunudur²⁴⁰.

Ağrı’da 1950’den itibaren eğitim alanında ilerlemeler olmuş ve il genelinde eğitimin yaygınlaşması için birtakım adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, Ağrı’ya bağlı merkez, ilçe ve köylerde yeni okul binaları yaptırılmış ve okur-yazar oranı ciddi bir arttırılmıştır. Bilhassa Ağrı’da mevcut ilkokul ve ortaokulların dışında 1954’te yapılmış olan Naci Gökçe Lisesi sayesinde lise mezunu sayılarında görece bir artış olmuştur²⁴¹. Bu da beraberinde Ağrılı üniversite mezunlarının artışı kolaylaştırmıştır şeklinde düşünülebilir.

²³⁹ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 169.

²⁴⁰ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 221.

²⁴¹ Bilal Tunç ve Sefa Yıldırım, “ Ağrı’da Eğitim (1950-1960), *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:11, Sayı:33, (2018), s. 803.

2.4. 24 Ekim 1965 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

24 Ekim 1965 tarihinde yapılan yedinci nüfus sayımı öncesinde Türkiye genelinde olduğu gibi Ağrı’da da birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Bu hazırlıklar kapsamında Ağrı Valisi Ahmet Paftalı tarafından nüfus sayımıyla alakalı bir mesaj yayınlanmıştır. Ahmet Paftalı mesajında şunları dile getirmiştir: *“‘‘Taraşımızdan takdir edilebileceği gibi bu sayım Türkiye’imizin içtimai ve iktisadi şartlar bakımından önem taşımaktadır. Bu itibarla uygulamanın başarıyla sonuçlanması, sayım sonucunda güvenilir verilerin elde edilmesiyle mümkündür. Bu hususta bütün vatandaşlarımızın izhar edecekleri hassasiyetlerinden emin bulunmaktayım. Şöyle ki, her vatandaşın yanına gelen sayım memuruna sorulan bilgileri noksansız olarak bildirilmesi icap etmektedir. Sayım gününde bu milli görevin herhangi bir aksaklığa meydan verilmemesi ve sayımın hatasız yapılabilmesi bakımından o gün için sayım yurttaşlarımızın belirtilen saatler içerisinde sokağa çıkmamaları gerekmektedir. Buna güvenim ve itimadım vardır. Gerek basın ve gerekse belediye hoparlörüyle neşir ve yayınladığı veçhiyle bu bildirilere tamamen uyulmak dikkat ve hassasiyetlerinizi bekler, nüfus sayımı sonuçlarının sıhhatli ve güvenilir olması düşüncesiyle sayımda görevli bulunan kontrol ve sayım memuru arkadaşlarımızın dikkat ve ciddiyetlerinden emin bulunduğumu ifadeyle sayım gibi önemli bir milli davanın tahakkukuna gayret gösterileceğini güven hissini taşımaktayım. Her birinize saadet dolu günler diler, sevilir sunarım²⁴²’*.

Ağrı Valisi Ahmet Paftalı’nın ifadelerinde belirtildiği gibi, nüfus sayımı dolayısıyla hem sayım hem de kontrol memurları görev almıştır. Söz konusu görevliler için Başbakanlık İstatistik Enstitüsü tarafından belirlenen kişiler tarafından kurslar verilmiş ve bunlara bir de ek ödemeler yapılmıştır²⁴³. Bu arada sayım gününden bir gün evvel vatandaşları bildirmek amacıyla bir tebliğ daha yayınlanmıştır. 22 Ekim 1965 tarihli tebliğde Ağrı Valiliği tarafından şu yazı yayınlanmıştır: *“ Nüfus sayımında sorulan sorulara vereceğin cevap gizli kalır, kimseye söylenmez ve kimseye verilmez. Bu, bir kanuni emirdir”²⁴⁴*. Bunlar dışında sayım günü vatandaşlara sokağa çıkma yasağının uygulanacağını söylenmiş, bu şekilde sayımın sorunsuz olarak atlatılması için gerekli adımların atılacağı bildirilmiştir. Bunların yapılmasındaki temel amaç, sayımın

²⁴² Mesuliyet, 22 Ekim 1965, Sayı: 733, s. 1-3.

²⁴³ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 188.47.6.

²⁴⁴ Mesuliyet, 23 Ekim 1965, Sayı: 734, s. 3.

herhangi bir sorunla karşılaşmadan asayiş ve güvenliğin bozulmasına mahal vermeden sayımların yapılması olmuştur.

Nüfus sayımı 24 Ekim 1965 tarihinde yapılmıştır. Sayım neticelerine göre Türkiye nüfusu önceki yıllara göre ciddi bir artış göstermiş ve 30 milyonu (31.391.421) aşmıştır²⁴⁵. Ülkenin nüfus sayımındaki gerçek veriler ise şu şekildedir: 1960 yılında 27.754.820 olan nüfus, beş yıllık süre içerisinde toplamda 3.636.601 kişi artmıştır.²⁴⁶ Aynı şekilde Ağrı'nın içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nin de nüfusu artmış ve 4.074.325'e yükselmiştir. Aşağıda görülebileceği üzere görece Ağrı nüfusunda da bir artış kaydedilmiştir.

2.4.1. 1965 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

Ülke genelinde nüfus artışı olduğu gibi Ağrı'nın da nüfusunda artış olmuş ve vilâyet nüfusu 245.000'i geçmiştir²⁴⁷. 1965 yılı itibarıyla Ağrı'nın toplam nüfusu 130.396'sı erkek ve 116.565'i kadın olmak üzere 246.961'dir. Kadınların toplam nüfusu erkelere oranla daha fazladır. Dönem itibarıyla ilçelerdeki toplam nüfus ile nüfus yoğunlukları aşağıda verilen 52 numaralı tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 52. 1965 Yılında Ağrı'da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	32.406	26.791	24168	35.029	1.481	40
Diyadin	11.119	10.475	2.934	18.660	1.274	17
Doğubayazıt	22.752	19.480	8.523	33.709	2.383	18
Eleşkirt	18.570	16.598	6.019	29.149	1.559	23
Hamur	8.358	7.825	1.486	14.697	898	18
Patnos	16.974	15.607	5.653	26.928	1.421	23
Taşlıçay	8.085	7.834	2.323	13.596	798	20
Tutak	12.132	11.955	2.314	21.773	1.562	15
Toplam	130.396	116.565	53.420	193.541	11.376	22

1965 yılı itibarıyla Ağrı'da Karaköse yani Merkez, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay ve Tutak olmak üzere 8 adet ilçe bulunmaktadır. Bu ilçeler arasında nüfus bakımından en büyük ilçe 64.435 kişilik nüfusuyla Merkez ilçesi

²⁴⁵ Milliyet, 25 Ekim 1965, Sayı: 5475, s. 1.

²⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1968. s.X.

²⁴⁷ Mesuliyet, 27 Ekim 1965, Sayı: 738, s. 1-3.

iken; nüfusu en az olan ilçe de 21.681 kişilik nüfusuyla Taşlıçay'dır. Coğrafi alan bakımından ise en büyük ilçe 2.383 km²'lik alanla Doğubayazıt iken; en küçük olan da 898 km²'lik alanıyla Patnos ilçesidir. Bunlar arasında nüfusu yoğunluğu yani km²'ye düşen kişi sayısı bakımından Merkez kazası 40 ile ilk sırada iken; 18 kişi ile de Hamur son sırada bulunmaktadır²⁴⁸.

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan bilgilere göre, Ağrı'ya bağlı ilçelerdeki bucak ve nahiyelerin nüfus bilgileri ise şu şekildedir: Merkez ilçesine bağlı üç adet bucak bulunmaktadır. Bunlardan Merkez bucağının 43 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 1.157 kişi ile Aşkale iken; en az nüfuslu yer de 136 kişi ile Aşağı Yoldüzü (Aşağı Darabi) köyüdür. Cumacay bucağının 25 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 501 kişi ile Başçavuş(Şeko) köyü iken; en az nüfusa sahip köyü 32 kişiyle Koçbaşı(Gündük) köyüdür. Merkez ilçesinin bir diğer bucağı olan Murat bucağının 22 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 869 kişi ile Yazılı(Mengeser) köyü iken; en az nüfuslu olan yer de 49 kişi ile Yalnızkonak(Abuzer) köyüdür. Ağrı'nın büyük ilçelerinden birisi olan Diyadin'in iki adet bucağı mevcuttur. Bunlardan Merkez bucağının 53 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 828 kişi ile Dedebulak(Tujipazar) iken; en az nüfusa sahip yer de 36 kişiyle Gögebakan(Kopuzan) köyüdür.

Coğrafi alan bakımından Ağrı'nın en büyük kazası olan Doğubayazıt'ın iki adet bucağı bulunmaktadır. Bunlardan Merkez bucağının 68 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 1.331 nüfusu ile Bardaklı(Tahilki) iken; en az nüfuslu olan yer de 81 kişi ile Barındı(Topyan) köyüdür. Bir diğer bucak olan Musun (Suluçam) adlı yerin 16 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 744 kişiyle Bezirhane iken; en az nüfuslu olan yer 215 kişilik nüfusuyla Tulumlu köyüdür. Buradaki bilgilerden anlaşılabacağı üzere 1960 kadar adın Musun olan bucağın 1965'te Suluçam olmuştur²⁴⁹.

Birden fazla bucağı olan ilçelerden birisi de Eleşkirt'tir. İki adet bucak bulunan Eleşkirt'in Merkez bucağının 64 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 1.721 kişilik nüfusu ile Yücekapı(Hanzır) iken; en az nüfuslu köy de 16 34 kişi ile Övündük(Bekokomu) adlı yerdir. Diğer bucak olan Tahir'in 7 adet köyü

²⁴⁸ 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 37.

²⁴⁹ Tunç ve Özçelik, s. 417.

bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 1.022 kişi ile Bölükbaşı iken; e az nüfusa sahip yer de 212 kişi ile Değirmengeçidi(Halyasçılıkan) köyüdür.

Ağrı'nın alan bakımından en küçük ilçesi olan Hamur'un sadece bir adet bucağı vardır. Merkez adındaki bucağının 45 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 905 kişi ile Yakınca(Şolveren) iken; en az nüfuslu yer de 73 kişiyle Kamışlı adlı köyüdür. Bucak bakımından en büyük kazalardan birisi olan Patnos'un dört adet bucağı mevcuttur. Bunlardan Merkez bucağının 33 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 749 kişilik Yukarıgöçmez(Yukarızomik) adlı yer iken; en az nüfuslu köyü 81 kişiyle Ziyaret köyüdür. Bir diğer bucak olan Dedeli'nin 16 det köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 588 kişi ile Bozoğlak iken; en az nüfuslu yer de 133 kişiyle Gündüz(Çakçak) köyüdür. İlçenin en küçük bucağı olan Doğansu(Sultanmut) bucağının 9 köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde nüfusu en fazla olan 663 kişilik nüfusu ile Özdemir köyüken; en az nüfuslu yer de 127 kişilik nüfusu ile Üçöymak(Hoşhan) köyüdür. Patnos'un bir diğer bucağı olan Merkez Sarısu'nun 19 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 638 kişilik nüfusluyla Gençali iken; en az nüfuslu olan yer de 92 kişiyle Tazekent köyüdür.

Coğrafi alan bakımından en küçük ilçelerden birisi olan Taşlıçay'ın Merkez adında bir bucağı mevcuttur. Merkez bucağının 36 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 948 kişi ile Geçitveren(Gülesor) iken; en az nüfuslu olan yer de 128 kişiyleYankaya(Alihido) köyüdür. Nüfus bakımından küçük ilçeler arasına yer alan Tutak'ın bir adet bucağı vardır. Merkez adındaki bucağının 82 adet köyü bulunmakta olup; nüfusu en fazla olan köyü 707 kişiyle Dorukdibi(Hasun) iken; en az nüfusa sahip yer de 38 kişi ile Dereköy(Osmanabat) köyüdür²⁵⁰.

2.4.2. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu

Nüfusun bütünüyle kayıtlı olduğu veya doğduğu yerde ikamet ediyor olması ancak geleneksel tarım toplumu için geçerli olabilecek bir durumdur. Zorunlu göç dışında geleneksel tarım toplumunda bilinen anlamda iç göç söz konusu değildir. Ekonomi ve üretimin yanı sıra devletin de kurumsal olarak yeniden yapılandığı Cumhuriyet döneminde nüfusun her türlü mekânsal (doğduğu, kayıtlı olduğu,

²⁵⁰ 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 39-42.

yaşadığı, çalıştığı vb. yerler açısından) araştırılmaktadır²⁵¹. Söz konusu durumdan dolayı yapılan nüfus sayımlarında bakılan kıstaslardan birisi de kişilerin nerede doğduklarıdır. 24 Ekim 1965 tarihinde yapılan nüfus sayımında Ağrı genelinde doğum yerleri itibarıyla Ağrı nüfusuyla alakalı bilgiler 53 numaralı tabloda gösterildiği şekildedir²⁵²:

Tablo 53. 1965 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Doğum Yerleri	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	129.865	116.205	246.070
Afganistan, Pakistan ve İran	7	8	15
Arap Memleketleri	3	2	5
Diğer Afrika Ülkeleri	2	0	2
Bulgaristan	12	10	22
Rusya	412	314	726
Yugoslavya	4	4	8
Yunanistan	19	11	30
Diğer Avrupa Ülkeleri	6	4	10
Bilinmeyenler	3	0	3

Tablo 53'ün verilerinden görülebileceği üzere Ağrı'da Türkiye dışında doğan kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin doğdukları ülkeler sırasıyla şunlardır: Afganistan, Pakistan, İran, Arap ülkeleri, Afrika ülkeleri, Bulgaristan, Rusya, Yugoslavya, Yunanistan ve diğer Avrupa ülkeleri. Ağrı nüfusu içinde 129.865'i erkek ve 116.205'i kadın olmak üzere toplamda 246.070 kişi Türkiye doğumlu olanlar bulunmaktadır. Yani vilâyet nüfusunun en büyük kesimini Türkiye'de doğanlar oluşturmaktadır. Bunun dışında 15 kişi Afganistan, Pakistan ve İran 'da; 2 kişi diğer Afrika ülkelerinde; 22 kişi Bulgaristan'da; 726 kişi Rusya'da; 8 kişi Yugoslavya'da; 30 kişi Yunanistan'da ve 10 kişi de diğer Avrupa ülkelerinde doğup da Ağrı'da ikamet edenlerdir. Her ne kadar Ağrı'da başka ülke doğumlu olanlar da ikamet ediyor olsalar da; tablo verilerinden de açık bir biçimde görülebileceği üzere bunların sayıları son derece kısıtlıdır.

2.4.3. Konuşulan Diller Bakımından Ağrı Nüfusu

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilere göre, 1965 yılında yapılan ve kapsamlı bir araştırma yapılan nüfus sayımında Ülke genelinde konuşulan dillerde

²⁵¹ Mustafa Yakar, "Türkiye'nin İç Göç Paterni: Kim Nerede İkamet Ediyor? Nereye Kayıtlı?", *Ege Coğrafya Dergisi*, cilt: 24, sayı:1, (2015), s. 17.

²⁵² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Enstitüsü (TCBİE), *1965 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 69-80.

ciddi bir çeşitlilik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Ağrı için de geçerlidir. Her ne kadar dönem itibarıyla Ağrı’da en çok konuşulan diller Türkçe ve Kürtçe olsa da, bahsi geçen diller dışında konuşulan başka lisanlar da bulunmaktadır. 54 numaralı tabloda Ağrı’da konuşulan diller ile alakalı sayısal veriler yer bulunmaktadır.

Tablo 54: 1965 Yılında Ağrı’da Konuşulan Diller

Konuşulan Diller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	50.219	39.802	90.021
Acemce	30	31	61
Arapça	20	85	105
Boşnakça	102	1	103
Çerkezce	2	-	2
Gürcüce	77	-	77
Kürtçe	79.801	76.515	156.316
Almanca	-	2	2
Pomakça	1	-	1
Zazaca	4	-	4
Ermenice	3	2	5
Rumca	2	-	2
İngilizce	1	1	2
Fransızca	2	-	2
Bulgarca	1	-	1
Çekoslovakça	1	-	1
Diğer Diller	130	126	256

54 Numaralı tabloya göre, 1965 yılında Ağrı genelinde Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan diller arasında şunlar yer almaktadır: Acemce, Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Gürcüce, Almanca, Pomakça, Zazaca, Ermenice, Rumca, İngilizce, Fransızca, Bulgarca ve Çekoslovakya. Ağrı’da en çok konuşulan dil 79.801’i kadın ve 76.515’ kadın olmak üzere toplamda 156.316 ile Kürtçe’dir. Kürtçe dışında diğer en çok konuşulan dil ise 50.219’u erkek ve 39.802’si erkek olmak üzere toplamda 90.021 ile Türkçedir²⁵³.

Tablodaki verilerden görülebileceği üzere Ağrı’da Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan bir diğer dil de 103 kişi ile Boşnakçadır. Bilhassa Cumhuriyet döneminde Türkiye’ye yapılan göçler neticesi çok sayıda Boşnak Türkiye’ye göç etmişler ve bunlar Doğu Anadolu Bölgesi dâhil olmak üzere birçok bölgeye yerleşmişlerdir²⁵⁴.

²⁵³ Mesuliyet, 27 Ekim 1965, Sayı: 738, s. 1-3; 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 188-94.

²⁵⁴ Amra Dedeic Kırmı, “ Boşnakların Türkiye’ye Göçleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 35, (Mart-Nisan 2013), s. 14.

Her ne kadar günümüzde Doğu Anadolu Belgesi'nde yaşayan çok sayıda Türkiye'nin Batı bölgelerine göç etmiş olsalar da, halen de Ağrı'da yaşayan Boşnaklar bulunmaktadır.

2.4.4. Medeni Durum Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilere göre, 1965 yılında yapılan ve kapsamlı bir araştırma yapılan nüfus sayımında medeni durum bağlamında 14 yaş ve üzerindeki gruplar dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır. Yani 1965 yılında Türkiye'de evlilik yaşı için 14 yaş değerlendirilmeye alınmıştır. Günümüzde her ne kadar 14 yaş ve altı grupta evlilik yapanların sayıları % 5'in altında olsa da 1965'lerde bu sayının çok daha yüksek olduğu istatistiki verilerden anlaşılmaktadır²⁵⁵. Aşağıdaki 55 numaralı tabloda 1965 yılında Ağrı'daki medeni durumla alakalı sayısal bilgiler verilmiştir.

Tablo 55. 1965 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Evli	Hiç Evlenmemiş	Eşi Ölmüş	Boşanmış	Bilinmeyen
Erkek	44.706	21.701	958	92	81
Kadın	44.124	11.124	5.563	200	96
Toplam	89.559	32.825	6.521	292	177

Evlilik yaşında 14 yaş ve üzeri temel alındığında Ağrı genelinde 44.706'sı kadın ve 44.124'ü erkek olmak üzere 89.559 kişinin evli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında 14 yaş ve üzeri olmasına rağmen 21.701'i erkek ve 11.124'ü kadın olmak üzere 32.825 kişinin evli olmadığı yani hiç evlenmemiş olanlar grubunda yer aldıkları görülmektedir. 1965 yılı itibarıyla 958'i erkek ve 5.563'ü kadın olmak üzere 6.521 kişinin de eşi ölmüş olanlar grubunda yer aldıkları anlaşılmaktadır. 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955 ve 1960 yıllarında olduğu gibi 1965'te de Ağrı'da boşanmış olan kişilerin son derece az oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, 1965 yılında 92'si erkek ve 200'ü kadın olmak üzere 292 kişi boşanmışlar grubu içerisinde bulunmaktadır. Son olarak medeni durum bilgileri içerisinde 81'i erkek ve 96'sı kadın olmak üzere 177 kişinin durumu tespit edilememiştir²⁵⁶.

²⁵⁵Meryem Tuna Uysal, Gizem Tan Eren ve Esmâ Şimşek, “ Toplumsalın Doğallaştırılması: Erken Evliliklerde Toplumsal Cinsiyet Algısı”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 47, (2019), s. 201.

²⁵⁶ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 258-259; Mesuliyet, 27 Ekim 1965, Sayı: 738, s. 1-3.

Dönem itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok eşlilik yaygındır. Doğu ve Güneydoğu'da aşiret yapısı ve ülkedeki geleneksel değerler çok eşliliği halen devam ettiren nedenlerin başına gelir²⁵⁷. Her ne kadar günümüzde bu tür evlilikler yasal olarak mümkün değilse de halen bazı yerlerde görülebilmektedir. Ancak 1960'lı yıllarda bu sayı daha fazladır. Bu nedenle Ağrı'da durumu belli olmayan 96 kadının çokeşlilik bağlamında nikâh kısılmayan kadınlar arasında olabilecekleri şeklinde değerlendirilmektedir.

2.4.5. Okuryazarlık Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

1965 nüfus sayımlarında, nüfusun okuryazarlık durumu 6 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak hesaplanmıştır. Aşağıda iki tablo halinde Ağrı genelinde 6 yaş ve üzerinde bulunanların okuryazarlık durumlarıyla okuma ve yazma bilen kişilerin mezun oldukları okul sayıları verilmiştir. Söz konusu veriler bağlamında 1965 yılı itibarıyla Ağrı'daki eğitim ve öğretim durumu da açıkça ortaya çıkarılabilmektedir.

Tablo 56. 1965 Yılında Ağrı'da Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen	Bilinmeyen
Erkek	41.706	60.300	209
Kadın	8.062	81.513	176
Toplam	49.768	141.813	385

Tablo 57. 1965 Yılında Ağrı'da Okuryazar Olanların Tahsil Dereceleri

Cinsiyet	Mezun Olamayan	İlk Okul	Orta Okul	Lise	Meslek Okulları	Yüksek Okul ve Fakülte	Bilinmeyen
Erkek	14.340	16.882	1.858	328	1.191	522	48
Kadın	2.134	2.936	334	35	209	40	2
Toplam	16.474	19.818	2.192	363	1.400	562	50

Tablo 56'nın verilerinden 1965 yılı itibarıyla 6 yaş ve üzeri olanlardan 41.706'sı kadın ve 8.062'si erkek olmak üzere 49.768 kişi okuma ve yazma bilmektedir. Buna karşılık 60.300'ü erkek ve 81.513'ü kadın olmak üzere 141.813 kişi de okur ve yazar değildir. Bunlar arasında 209'u erkek ve 176'sı kadın olmak üzere 385 kişinin durumu ise tespit edilememiştir²⁵⁸. Söz konusu sayısal veriler, 1965 yılı itibarıyla Ağrı'da okuma ve yazma bilenlerin sayısının ne kadar düşük olduğunu çok açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

²⁵⁷ Sebahat Gücük, Seçil Günher Arıca, Zafer Akan, Vefik Arıca ve Servet Alkan, "Van İlindeki Çok Eşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma", *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, cilt: 21, sayı:3, (2010), s. 131.

²⁵⁸ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 267-268.

Okuma ve yazma bilenlerin mezun oldukları ya da halen okudukları gösteren sayısal veriler 52 numaralı tablo ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre, 1965 yılı itibarıyla 14.340'ı erkek ve 2.134'ü kadın olmak üzere 16.474 kişi okullarına devam etmekte olup; mezun durumunda değildir. Mezun durumunda olanlardan 19.818'i ilkokul; 2.192'si ortaokul; 363'ü lise; 1.400'ü meslek okulu ve son olarak da 562'si de üniversite mezunudur²⁵⁹. Dönem itibarıyla Ağrı'da ilkokul mezunu olanların sayısı çoğunlukta olup; yüksekokullardan mezun olanların sayıları daha azdır.

2.4.6. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu

1965 nüfus sayımı verilerinde mesleki iş kollarına bakıldığında 15 yaş ve üzeri faal nüfus dikkate alınarak yapılmıştır. 15 yaş ve üzeri nüfusun 61.720 erkek ve 44.346 kadın olmak üzere toplamda 106.066 kişidir. Aşağıdaki tabloda nüfusun mesleki kolları detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 58. 1965 Yılında Ağrı'daki Meslek Kolları

Meslekler	Erkek	Kadın	Toplam
Teknik Elemanlar, Serbest meslek Sahipleri ve Diğer Meslekler	1.250	147	1.397
Müteşebbisler, Sevk ve İdare Memurları Büro İle İlgili Meslekler	1.083	26	1.109
Satıcılar ve Satışla İlgili Meslekler	1.346	8	1.354
Çiftçiler, Balıkçılar, Ormancılar, Avcılar ve İliği Meslekler	45.892	43.857	89.749
Maden ve Taş Çıkarma İşleri ile İlgili Meslekler	25	0	25
Nakliyat ve Muhaberat ile İlgili Meslekler	681	7	688
Sanatkârlar, İmalat ve Tamirat İşçiler	1.412	255	1.667
Kalifiye Olmayan İşçiler (Ziraat ve Temizlik İşçileri Hariç)	541	3	544
Hizmetle İlgili Meslekler	1.633	35	1.668
Mesleksizler ve Meslekleri Bilinmeyenler	7.857	8	7.865

1965 yılı itibarıyla ülkedeki iş kolları arasında tabloda gösterilen meslekler yer almaktadır: Teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri, girişimciler, sevk ve idare memurluğu yapan büro personelleri, satıcılar ve satışla ilgili meslekler, çiftçiler, balıkçılar, ormancılar, avcılar, maden ve taş çıkarmayla ilgili olan meslekler, nakliyat ve muhaberat ile ilgili olan işler, sanatkarlar, imalat ve tamirat işçileri, kalifiye olmayan işler ve son olarak da hizmet sektörü. Bu işler arasında Ağrı genelinde en yaygın olanı 89.749 kişinin çalıştığı çiftçilik ve buna benzer olan işlerdir. Bunun dışında Ağrı'da 1.688 kişi hizmet sektöründe; 1.667 kişi sanatkarlar, imalat ve tamirat işleriyle uğraşmaktadır. 1.109 kişinin kamu sektöründe görev aldığı Ağrı vilâyetinde

²⁵⁹ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 267-268.

1.354 kişi de satış işlerinin yer aldığı meslek grubunda çalışmaktadır²⁶⁰. Söz konusu veriler, Ağrı’da sanayi ve ticaretin olmadığını, daha çok tarım ve hayvancılıkla hizmet sektörünün yoğunluğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.5. 25 Ekim 1970 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

25 Ekim 1970 tarihinde yapılan nüfus sayımından önce Ağrı Valiliği tarafından bir tebliğ yayınlanmıştır. Söz konusu tebliğde şunlar yer almaktadır: “ 25 Ekim 1970 tarihinde Genel Nüfus Sayımı yapılacaktır. Sayımın amacına uygun, tam ve doğru bir sonuç elde etmek isteyen sayın halkımızın kıymetli yardımlarıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle sayın halkımızın aşağıdaki hususlara riayet etmeleri gerekmektedir: 25 Ekim 1970 Pazar günü görevliler dışında gün doğuşundan gün batışına kadar ve sayımın bittiği ilan edilinceye kadar sayın halkımızın dışarı çıkma yasağına riayet etmeleri, Sayımı yapan kimselerin sayım esasında sayım memurlarına tam ve doğru cevap vermeleri, her kimsenin sayım dışı kalmaması için kendisini muhakkak sayım memuruna yazdırması, 25 Ekim 1970 Pazar günü her tarafın kapalı olması nedeniyle sayın halkımızın yiyecek ve ekmek ihtiyaçlarını 24 Ekim 1970 günü temin etmeleri, 25 Ekim Pazar günü sabahından itibaren, hiçbir garajda araba ve yolcu seferi yapılmayacaktır. Bu riayetlere uymayanlar hakkında kanun gereği cezai işlem uygulanacaktır”²⁶¹. Bu tebliğden önce de Ağrı genelinde sayımla alakalı sayım memurları tarafından hazırlıklar yapılmış ve bu hazırlığın son aşaması olan halkın bilgilendirilmesi de söz konusu tebliğle birlikte yapılmıştır²⁶².

Yukarıda açıklandığı üzere, 25 Ekim 1970 tarihinde yapılan nüfus sayımında Ağrı’da birtakım hazırlıklar yapılmış ve bazı önlemler alınmıştır. Bu durumdan halk da haberdar edilmiştir. Söz konusu çalışmalar sadece Ağrı Merkez ilçesinde değil; Doğubayazıt ilçesi dâhil diğer ilçelerde de aynı işlemler sürdürülmüştür. Bilhassa Doğubayazıt Kaymakamlığı nüfus sayımı sırasında herhangi bir asayiş ve güvenlik sorunu yaşanmaması için ciddi önlemler alma yoluna gitmiştir²⁶³.

25 Ekim 19670 tarihinde yapılan nüfus sayımı sonucunda Türkiye nüfusuyla alakalı çok önemli bilgi ve bulgular elde edilmiştir. Bu kapsamda, Devlet İstatistik

²⁶⁰ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 308-364.

²⁶¹ Hâkimiyet, 22 Ekim 1970, Sayı:1711, s. 1.

²⁶² Mesuliyet, 24 Ekim 1970, Sayı: 2222, s. 3.

²⁶³ Çağrı, 27 Ekim 1970, Sayı:185, s. 1-3.

Enstitüsü Genel Müdürü Sabahattin Alpat, ülke nüfusunun geçen beş yıl içerisinde artışlarla birlikte 35.605.176 olduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlarla birlikte Türkiye, nüfus fazlalığı bakımından dünyada 15. Sırada iken, Avrupa’da ise 5. Sırada yer almıştır. Söz konusu nüfus sayımıyla birlikte Türkiye nüfusu beş yılda % 2,5 ve geometrik olarak da binde 25 oranında bir artış göstermiştir. Bu dönemde Doğu Anadolu Bölgesi’nin toplam nüfusu da 4.655.489 olmuştur. Ağrı nüfusu ise 290.311 kişi olmuştur. Bu dönemde Ağrı’daki nüfus artış hızı ise 2,9 olmuştur²⁶⁴.

2.5.1. 1970 Nüfus Sayımında Ağrı’nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1970 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun 152.253’i erkek ve 138.058 kadın olmak üzere toplamda 290.311 kişi olduğu görülmektedir. 11.376 km²’lik alana sahip Ağrı’da km² başına 25 kişi düşmektedir. Söz konusu veriler bağlamında aşağıda verilen 59 numaralı tabloda 1970 yılı itibarıyla ilçe merkezleri ve köylerin nüfus bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 59. 1970 Yılında Ağrı’da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Şehir Nüfusu		Köy Nüfusu		Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Merkez	17.169	12.408	19.478	19.983	1.481	46
Diyadin	2.241	1.886	10.804	10.455	1.274	19
Doğubayazıt	8.285	5.088	20.946	20.010	2.383	22
Eleşkirt	4.233	2.636	15.016	15.641	1.559	24
Hamur	1.173	887	7.424	7.390	898	18
Patnos	6.984	3.932	16.050	15.602	1.421	29
Taşlıçay	1.645	1.461	7.774	7.494	798	23
Tutak	1.338	1.207	11.693	11.978	1.562	16
Toplam	43.068	29.505	109.185	108.553	11.376	25

Tablo 59’un verdiği bilgilerden anlaşılabileceği üzere 1970 yılı itibarıyla Ağrı genelinde toplamda 8 adet ilçe bulunmaktadır. Söz konusu ilçeler şunlardır: Merkez, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay, Tutak ve Hamur. Bunlar arasında nüfusu en fazla olan ilçe 69.038 kişi ile Merkez ilçesi iken; 16.874 kişi ile Hamur ilçesidir. Yüzölçümü bakımından en büyük ilçe 2.383 km² ile Doğubayazıt ilçesi iken; en az olan da 798 km² ile Taşlıçay’dır. Ayrıca nüfus yoğunluğu

²⁶⁴ Çağrı, 4 Kasım 1970, Sayı:192, s. 3; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), 25 Ekim 1970 *Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler itibarıyla Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1973. s.XIV; Faruk Kaya, *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, s. 268.

bakımından km² başına Merkez ilçede 46 kişi düşmekte iken; Tutağ'ta 16 kişi bulunmaktadır²⁶⁵. Aşağıda verilerden görülebileceği üzere 1976 ile 1980 yılları arasında yapılan bazı idari hudut düzenlemeleri kazaların sınırlarında birtakım değişimlere yol açmıştır.

Yukarıda verilen bilgi çerçevesinde, 1966 ile 1970 yılları arasında Ağrı'da ilçeler arasında idari hudut düzenlemeleri bağlamında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, 24 Mart 1966'da Merkez ilçeye bağlı olan Yanyeli köyü ile bu köye bağlı olan Yaylalar ve Düzce adlı mahalleler Patnos'a bağlanmıştır²⁶⁶. Aynı şekilde 31 Mart 1966'da da Ahmetbey köyü Merkez kazası sınırlarına dâhil edilmiştir²⁶⁷. 18 Ekim 1966'da da Esenköy adlı yer de Merkez kazasına eklenmiştir²⁶⁸. Söz konusu düzenlemelerden sonra Ağrı ile Van vilâyetleri arasında da hudutlar Doğubayazıt ve Muradiye ilçelerinin sınırları bağlamında yeniden çizilmiştir²⁶⁹. 29 Temmuz 1968'de ise Tanyolu köyü ve buraya bağlı olan Adakent ve Kayalık mahalleri Taşlıçay ilçesine bağlanmıştır²⁷⁰. Söz konusu çalışmalar gibi 24 Nisan 1970'de Balıksu köyü Merkez ilçeye bağlanmış iken²⁷¹; 22 Mayıs 1970 tarihinde Hamur ilçesine bağlı olan Yakınca köyü de Merkez kazanın sınırlarına dahil edilmiştir²⁷².

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan bilgilere göre, Ağrı'ya bağlı ilçelerdeki bucak ve nahiyelerin nüfus bilgileri ise şu şekildedir: Merkez ilçesinin 3 adet bucağı vardır. Merkez bucağının 46 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.221 kişiyle Hacıfere köyü iken, nüfusu en az olan köy de 32 kişiyle Koçbaşı adlı yerdir. Diğer bucak Cumaçaydır ve buraya 25 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 633 kişiyle Şeko köyü iken, nüfusu en az olan köy de 32 kişiyle Gündük adlı yerdir. Murat adlı bucakta 25 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 869 kişiyle Yazılı köyü iken, nüfusu en az olan köy de 49 kişiyle Abuzer adlı yerdir.

²⁶⁵Mesuliyet, 5 Aralık 1970, Sayı: 2255, s. 3. 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler itibariyle Nüfus, s. 38.

²⁶⁶BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 318.14.18.

²⁶⁷BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 318.16.8.

²⁶⁸BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 322.38.2.

²⁶⁹BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 332.3.4.

²⁷⁰BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 336.28.8.

²⁷¹BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 353.16.9.

²⁷²BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 354.19.6.

Büyük ilçelerden birisi olan Diyadin’de sadece bir adet bucak vardır. Merkez adındaki bucakta 53 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 828 kişiyle Dedebukak köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 36 kişiyle Göğebakan adlı yerdir. Ağrı’nın alan bakımından en büyük ilçesi olan Doğubayazıt’ta iki adet bucak vardır. Bunlardan Merkez adındaki bucakta 68 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.331 kişiyle Bardaklı köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 81 kişiyle Barındı adlı yerdir. Suluçem adındaki bucakta 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 744 Bezirhane köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 215 kişiyle Tulumlu adlı yerdir.

Ağrı’da önemli ilçelerden birisi de Eleşkirt’tir. Burada da iki adet bucak vardır. Merkez adındaki bucakta 64 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.721 kişiyle Yücekapı köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 34 kişiyle Övündük adlı yerdir. Diğer bucak olan Tahir’de ise 8 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.022 kişiyle Bölükbaşı köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 212 kişiyle Değirmen adlı yerdir.

Ağrı’nın nüfus bakımından en küçük ilçesi olan Hamur’da bir adet bucak vardır. Merkez adındaki bucakta 36 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 905 kişiyle Yakınca köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 73 kişiyle Kamışlı adlı yerdir. Ağrı’nın alan bakımından en küçük ilçesi olan Taşlıçay’da da sadece bir adet bucak vardır. Merkez adındaki bucakta 36 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 948 kişiyle Geçitveren köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 128 kişiyle Yankaya adlı yerdir.²⁷³

Ağrı’nın bucak sayısı en fazla olan ilçesi Patnos’tur. Dört bucak bulunan Patnos’ta en büyük bucak Merkez adlı birimdir. Bu bucakta 33 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 749 kişiyle Yukarıgöçmez köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 81 kişiyle Ziyaret adlı yerdir. Dedeli adındaki bucakta 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 588 kişiyle Bozoğlak köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 110 kişiyle Çimenli adlı yerdir. Doğansu adındaki bucakta 9 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 663 kişiyle Özdemir köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 127 kişiyle Üçöymak adlı yerdir. Sarısu adındaki bucakta ise 19 adet

²⁷³ 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler itibariyle Nüfus, s. 38.

köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 638 kişiyle Gençalıköyü iken; nüfusu en az olan köy ise 92 kişiyle Tazekent adlı yerdir.

Bu bölümde ele alınması gereken son ilçe ise Tutak adlı yerdir. Ağrı'nın tek bucağı olan ilçeleri arasında bulunmaktadır. Burada bulunan bucağın adı ise Merkez'dir. Merkez adındaki bucakta 82 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 707 kişiyle Dorukdibi köyü iken; nüfusu en az olan köy ise 38 kişiyle Dereköy adlı yerdir²⁷⁴.

2.5.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

Nüfus kütlesinin belirli yaşlar veya yaş grupları itibarıyla gösterdiği dağılım şekli bir nüfus yapısının yaş gruplarına göre sergilediği bileşim olarak tanımlanan nüfusun yaş yapısı, değişik yöntem ve bakış açılarıyla ele alınabilecek bir konudur. Nüfusun yaş özelliklerini saptayıp, yorumlayabilmek için, aşağıdaki tablonun verileri olan ana yaş grupları 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-64, 65-69, 70-74, 75-79, 80-84 ve son olarak +85'ten faydalanılacaktır²⁷⁵. Böylece Ağrı'nın 1970 yılı itibarıyla nasıl bir nüfus yapısına sahip olduğu da ortaya çıkmış olacaktır.

Tablo 60. 1970 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Yaş Gurubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	28.080	28.910	56.990
5-9	26.792	24.346	51.138
10-14	22.481	17.585	40.066
15-19	14.960	12.953	27.913
20-24	17.469	10.133	27.602
25-29	8.011	9.190	17.201
30-34	7.381	8.866	16.247
35-39	7.001	6.608	13.609
40-44	5.233	5.630	10.863
45-49	3.798	2.995	6.793
50-54	3.039	3.447	6.486
55-59	1.671	1.317	2.988
60-64	2.586	2.810	5.396
65-69	1.023	939	1.962
70-74	1.305	1.174	2.479
75-79	414	280	694
80-84	581	515	1.096
85+	408	344	752
Bilinmeyenler	20	16	36

²⁷⁴ Mesuliyet, 5 Aralık 1970, Sayı: 2255, s. 3; 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler itibarıyla Nüfus, s. 39-43.

²⁷⁵ Özgür, s. 160.

Tablo 60'ın verilerinden açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı nüfusu içinde en fazla olan grubu 56.990 kişiyle 0-4 yaşında olanlar oluşturmuş iken; en az olanlar da 752 kişiyle 85 yaş yaş üstü grupta bulunan kişilerdir. Bunun dışında nüfusun en çok yoğunlaştığı yaş Aralığı 0-44 yaş grupları iken; aynı şekilde 45-85 yaş aralığında ise daha az kişi bulunmaktadır²⁷⁶. Söz konusu durum, Ağrı'nın diğer yıllarda olduğu gibi son derece genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.5.3. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu

1970 nüfus sayımlarında doğum yerleri itibari ile veriler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar, Türkiye de doğanlar, yabancı ülkede doğanlar ve bilinmeyenlerdir. Sayımda yabancı ülke doğumlu olanların ülkeleri yazılmayarak sadece sayılar belirtilmiştir. Aşağıda verilen 61 numaralı tabloda 1970 yılı itibarıyla Ağrı nüfusunun doğum yerleri detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 61. 1970 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Cinsiyet	Türkiye'de Doğanlar		Yabancı Ülkede Doğanlar	Bilinmeyenler
	Aynı İlde Doğanlar	Başka İlde Doğanlar		
Erkek	133.535	18.255	462	1
Kadın	130.702	7.090	266	0
Toplam	264.237	25.345	728	1

Tablo 61'in verdiği bilgilerden 1970 yılında Ağrı nüfusunu oluşturanların çok büyük kısmının Türkiye doğumlu oldukları anlaşılmaktadır. 289.582'nin Türkiye doğumlu olduğu Ağrı'da 728 kişi ise Türkiye dışında doğan kişilerdir. Başka ülkelerde doğup da Ağrı'da yaşayanların 462'si erkek olup 266'sı kadındır. Ancak bu sayılar, Türkiye'de doğanlardan son derece az durumundadır²⁷⁷. Yukarıda belirtildiği üzere, Ağrı nüfusu içinde 289.582 kişi Türkiye'de doğan kişilerdir. Bunlar arasında 133.535'i erkek ve 130.702'si kadın olmak üzere toplamda 264.237 kişi Ağrı'da doğmuştur. Bunun dışında 18.255'i erkek ve 7.090'ı kadın olmak üzere toplamda 25.345 kişi ise başka şehirde doğup da Ağrı'da ikamet eden kişileri oluşturmaktadır. Söz konusu sayısal veriler, Ağrı nüfusunun yüzde olarak çok büyük bir kesiminin Ağrı

²⁷⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 16-17.

²⁷⁷ *1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, s. 16.

doğumlu olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler kapsamında aşağıdaki tabloda Ağrı’da yaşayan başka ülke doğumlu olanların hangi ülkeden geldikleri ile ilgili sayısal veriler 62 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 62. 1970 Yılında Ağrı’da Tabiiyet(Uyruğa) Göre Nüfus Sayısı

Ülke	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	152.126	137.992	290.118
Batı Almanya	5	5	10
A.B.D	10	6	16
Fransa	8	-	8
İngiltere	12	5	17
İran	15	3	18
İtalya	-	1	1
Irak	36	35	71
Diğer Ülkeler	41	11	52

1970 yılında Ağrı’da yaşayan Türkiye dışında doğanları ülkeleri şunlardır: Batı Almanya, ABD, Fransa, İngiltere, İran, İtalya ve Irak. Bunlar dışında tespit edilemeyen ülkeler de bulunmaktadır. Ağrı’da yaşayan kişilerden 15’i erkek ve 3 kadın olmak üzere 18 kişi İran doğumlu iken; 12’si erkek ve 5’i kadın olmak üzere 17 kişi de İngiltere doğumludur. İngiltere dışında 16 kişi ABD ve 8 kişi de Fransa olmak üzere Batı ülkeleri doğumlu kişiler de vardır²⁷⁸.

2.5.4. Medeni Durum Bakımından Ağrı Nüfusu

1970 nüfus sayımlarında medeni durum yani evlilik ile bilgiler 12 yaş ve üstü gruplar temel alınarak istatistiki verilerin hazırlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, 1970 yılında Ağrı nüfusu içerisinde 87.066 erkek ve 76.587 kadın olmak üzere toplamda 163.653 kişi 12 yaş ve üstü grupta yer almaktadır. Bunların evlilik durumlarıyla ilgili bilgiler 63 numaralı tabloda gösterilmiştir²⁷⁹.

Tablo 63. 1970 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Hiç Evlenmemiş	Evli	Eşi Ölen	Boşanan	Bilinmeyen
Erkek	36.376	48.908	948	99	735
Kadın	20.638	49.660	5.444	152	693
Toplam	57.014	98.568	6.392	251	1.428

Tablodaki bilgiler kapsamında, 1970 yılı nüfus sayımlarında medeni durum ile ilgili olarak şu kıstaslar esas alınarak yapılmıştır. Hiç evlenmemiş olanlar, evli olanlar,

²⁷⁸ 1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 16.

²⁷⁹ 1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 14.

eşi ölenler, boşananlar ve durumu bilinmeyenler. Bunlar içerisinde 36.376'sı erkek ve 20.638'si kadın olmak üzere 57.014 kişi hiç evlenmemiş olanların grubunda yer almaktadır. Buna karşılık 48.908'i erkek ve 49.660 kişi kadın olmak üzere toplamda 98.568 kişi evli olanlardır. Daha önce evli olup da eşi ölenlerin sayısı 948'i erkek ve 6.392'si kadın olmak üzere 6.392 kişidir.

2.5.5. Okuryazar Durumu Bakımından Ağrı Nüfusu

1970 nüfus sayımlarında Ağrı ilinin okuryazarlık durumuna bakıldığında 6 yaş ve üzeri olan kişilerin dikkate alınarak sayım yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, 1970 yılında Ağrı genelinde 6 yaş ve üzeri nüfus içerisinde 118.445'i erkek ve 103.694'i kadın olmak üzere toplamda 222.139 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin okuryazarlık durumlarıyla ilgili bilgiler 64 numaralı tabloda verildiği gibidir²⁸⁰.

Tablo 64. 1970 Yılında Ağrı'daki Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilmeyen	Okullardan Mezun Olanlar	Okullardan Mezun Olmayanlar	Bilinmeyenler
Erkek	59.332	34.049	24.787	277
Kadın	89.393	7.032	7.053	216
Toplam	148.725	41.081	31.840	493

Tablo 64'ün verilerinden anlaşıldığı kadarıyla Ağrı nüfusu içerisinde okuma ve yazma bilenlerin sayılarında bir artış bulunmaktadır. Dönem itibarıyla 72.921 kişi okuryazar durumundadır. Bunlardan 41.081'i herhangi bir okuldan mezun olmuş iken; 31.840'ı da okuma ve yazma bildiği halde herhangi bir okuldan mezun olmamıştır. Ancak Ağrı'da okuma ve yazma bilmeyenlerin sayıları önceki yıllarda olduğu gibi fazladır. 1970 yılında Ağrı'da 59.332'si erkek ve 89.393'ü kadın olmak üzere toplamda 148.725 kişi okuma ve yazma bilmemektedir²⁸¹.

2.5.6. Meslek Kolları Bakımından Ağrı Nüfusu

1970 nüfus sayımında nüfusun iş kolları ve meslekleri incelendiğinde yaş gurubunun 12 yaş ve üzeri temel alınarak istatistiki veriler ortaya konulmuştur. Bu dönem Ağrı'da iş hayatında 75.196'sı erkek ve 52.529'u kadın olmak üzere toplamda

²⁸⁰ Mesuliyet, 5 Aralık 1970, Sayı: 2255, s. 3.

²⁸¹ 1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 21.

127.725 bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1970 yılı itibarıyla Ağrı genelinde mevcut olan iş kolları ve meslek grupları 65 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 65. 1970 Yılında Ağrı'daki Meslek Kolları

Meslekler ve İş kolları	Erkek	Kadın	Toplam
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bunlarla İlgili Meslekler	1.755	323	2.078
Müteşebbisler, Direktörler ve Üst kademe Yöneticiler	317	1	318
İdari Personel ve Benzeri Çalışanlar	925	95	1.020
Ticaret ve Satış Personelleri	1.972	13	1.985
Şahsi Hizmet İşlerinde Çalışanlar	1.937	78	2.015
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılık Yapanlar	54.060	51.033	105.093
Tarım Dışı Sektörde Çalışan Sanatkarlar ve İşçiler	1.485	824	2.309
Diğerleri	12.745	162	12.907

Tablo 65'in verdiği bilgilere göre 1970 yılında Ağrı'da yaygın olan meslek ve iş kolları şunlardır²⁸²: İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri, müteşebbisler, direktörlük, üst kademe yöneticilik, idari personel çalışanları, ticaret ve satış personelliği, şahsi işlerde çalışanlar, tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, avcılık, tarım dışı sektörler ve işçilik. Bu işler arasında en yaygın olanı 54.060'ı erkek ve 51.033'u kadın olmak üzere 105.093 kişiyle tarım ve hayvancılık sektörüdür. Söz konusu sektörde erkekler kadar kadınlar da aktif olarak yer almaktadır. Ağrı'da istihdamın en az olduğu alanlar ise direktörlük ve üst kademe yöneticiliğidir. Burada sadece 317 kişi çalışmaktadır. Ayrıca bu iş alanında kadınların sayısı yok denilecek kadar azdır. Esasında bu dönemde Ağrı'da tarım ve hayvancılık alanı dışındaki bütün meslek kollarında kadınların sayısı erkeklere göre son derece azdır. Bu durum, devrin Ağrı'sındaki insanların kadınların iş hayatında yer alıp almaması konusundaki bakış açısını göstermesi bağlamında önemlidir şeklinde düşünülmektedir.

2.6. 26 Ekim 1975 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

26 Ekim 1975 tarihinde yapılan nüfus sayımında ülke genelinde birkaç küçük sorun dışında asayişe mugayir bir hadise olmamıştır. Saat 08.00'de başlayan ve sokağa çıkma yasağının uygulandığı günde nüfus sayımından sorumlu olan görevli memurlar saymakla görevli oldukları evleri tek tek dolaşarak hazırlanan sayım formlarını yurttaşlardan aldıkları bilgilere göre doldurmuşlardır²⁸³. Böylece Ağrı dâhil bütün vilâyetlerin nüfusları sayılmış ve ülkenin gerçek nüfusu ortaya çıkarılmıştır.

²⁸² Mesuliyet, 5 Aralık 1970, Sayı: 2255, s. 3; 1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 62-65.

²⁸³ Milliyet, 27 Ekim 1975, Sayı: 10050, s. 1-10; Cumhuriyet, 27 Ekim 1975, Sayı: 13406, s. 1.

26 Ekim 1975 tarihinde yapılan nüfus sayımı verilerinden ülke nüfusunun 40.347.719 kişiye ulaştığı görülmektedir. Söz konusu veriler, 1970 yılında 35.605.176 kişi olan nüfusun beş yıl içinde 4.472.543 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır. Ağrı'nın içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nin de nüfusunda ciddi bir artış vardır. Buna göre, 1970 yılında 4.655.489 olan bölge nüfusu geçen beş yıl içerisinde 530.045 kişi artarak 5.185.534 çıkmıştır. Bu tarihte Ağrı nüfusu ise 330.201'dir²⁸⁴.

2.6.1. Ağrı'da İlçe, Nahiye ve Köylerin Nüfusları ve Nüfus Yoğunlukları

1975 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun 176.496'sı erkek ve 153.525'i kadın olmak üzere toplamda 330.201 kişi olduğu görülmektedir. 11.376 km²'lik alana sahip Ağrı'da km² başına 29 kişi düşmektedir²⁸⁵. Söz konusu veriler bağlamında aşağıda verilen 66 numaralı tabloda 1975 yılı itibarıyla ilçe merkezleri ve köylerin nüfus bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 66. 1975 Yılında Ağrı'da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Şehirler Nüfusu		Köyler Nüfusu		Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Merkez	20.377	14.907	21.529	20.697	1.481	52
Diyadin	2.731	2.363	12.222	11.749	1.274	23
Doğubayazıt	11.361	6.251	23.421	22.314	2.383	27
Eleşkirt	5.031	3.171	16.363	15.576	1.559	26
Hamur	1.306	961	8.750	8.342	898	22
Patnos	10.168	5.750	18.183	17.495	1.421	36
Taşlıçay	1.985	1.699	8.062	7.913	798	25
Tutak	2.468	1.857	12.717	12.480	1.562	19
Toplam	55.427	36.959	121.249	116.566	11.376	29

1975 yılı nüfus sayımlarına göre, nüfusu en fazla olan ilçe Merkez yani Karaköse ilçesidir. Merkez kazanın şehir ve kırsal nüfusunun toplamı 77.670'tir. Ağrı'nın nüfus bakımından en küçük ilçesi ise şehir ve kırsal nüfusun toplamı bakımından 19.357 kişiyle Hamur ilçesidir. Ağrı'nın alan bakımından en büyük ilçesi 2.383 km² ile Doğubayazıt iken; en küçük olanı da 798 km² ile Taşlıçay'dır. Nüfus yoğunluğu

²⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), 26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1977. s.XII.

²⁸⁵ 26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. XIII; Mesuliyet, 28 Ekim 1975, Sayı: 3745, s. 1-3.

açısından ise km²'ye 52 kişi düşen Merkez kazası birinci olup; km²'ye 19 kişi düşen Tutak ise en küçük olanıdır ²⁸⁶.

1971 ile 1975 yılları arasında Ağrı'ya komşu olan illerle ve Ağrı'nın ilçeleri arasında idari hudut düzenlemeleri bağlamında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, 9 Ekim 1972'de Ağrı'ya bağlı Başkent ve Ortakent köyleriyle Kars'a bağlı Sarıbulak köyü arasındaki sınır yeniden düzenlenmiştir²⁸⁷. Bunun gibi 1974 yılında Eleşkirt'te aşırı yağışlardan dolayı oluşan heyelenlarda zarar gören Çatkösedag, Gözüaydın ve Sarıtaş köylerinde yaşayanlar diğer köylere yerleştirilmişlerdir²⁸⁸. Hem Ağrı ile Kars arasında hudutların yeniden çizilmesi hem de Eleşkirt'te doğal afetlerden dolayı üç köydeki insanların başka köylere yerleştirilmiş olması, Ağrı'da bazı ilçelerde nüfus değişimlerine yol açmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan bilgilere göre, Ağrı'ya bağlı ilçelerdeki bucak ve nahiyelerin nüfus bilgileri ise şu şekildedir: Merkez ilçesinin 3 adet bucağı vardır. Merkez bucağının 47 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.300 kişiyle Aşkale köyü iken; nüfusu en az olan köy de 145 kişiyle Tellisirt adlı yerdir. Diğer bucak olan Cumaçay bucağının 24 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 739 kişiyle Başçevuş köyü iken; nüfusu en az olan köy de 30 kişiyle Koçbaşı adlı yerdir. Karaköse'nin üçüncü bucağı olan Murat bucağının 24 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.007 kişiyle Yazılı köyü iken; nüfusu en az olan köy de 126 kişiyle Yazılıkonak adlı yerdir²⁸⁹.

Ağrı'nın alan bakımından büyük ilçelerinden birisi olan Diyadin'de sadece 1 adet bucak bulunmaktadır. Merkez bucağının 53 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.280 kişiyle Dedebulak köyü iken; nüfusu en az olan köy de 63 kişiyle Gögebakanı adlı yerdir. Tablodaki verilerden de çok açık bir biçimde görülebileceği üzere, Ağrı'nın coğrafi alan bakımından en büyük ilçesi Doğubayazıt'tır. İki adet bucak bulunan Doğubayazıt'ta Merkez bucağının 69 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.620 kişiyle Bardaklı köyü iken; nüfusu en az olan köy de 121 kişiyle Barındı adlı yerdir. Buranın

²⁸⁶ Mesuliyet, 5 Kasım 1975, Sayı: 3752, s. 1-3.

²⁸⁷ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 383.54.21.

²⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 303.63.12; BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 310.4.7; BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 301.55.20.

²⁸⁹ 26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 4-5.

diğer bucağı olan Suluçem'in 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.034 kişiyle Sarıbık köyü iken; nüfusu en az olan köy de 227 kişiyle Tulumlu adlı yerdir²⁹⁰.

1975 yılında Ağrı'da nüfusu en fazla artan ilçelerden birisi Eleşkirt'tir. Eleşkirt'te de 2 adet bucak bulunmaktadır. Bunlardan Merkez bucağının 64 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.875 kişiyle Yücekapi köyü iken; nüfusu en az olan köy de 43 kişiyle Övündük adlı yerdir. Bir diğer bucak olan Tahir'de 8 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.213 kişiyle Yayladüzü köyü iken; nüfusu en az olan köy de 226 kişiyle Hayrangöl adlı yerdir²⁹¹.

Ağrı'nın en fazla bucağı olan ilçesi Patnos'tur. Burada dört adet bucak yer almaktadır. Bunlardan Merkez bucağının 36 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.036 kişiyle Yukarıgöçmez köyü iken; nüfusu en az olan köy de 77 kişiyle Yüncüler adlı yerdir. Bir diğer Bucak olan Bunlardan Dedeli adlı yerin 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 812 kişiyle Bozoğlan köyü iken; nüfusu en az olan köy de 134 kişiyle Çimenli adlı yerdir. Üçüncü bucak olan Doğansu adlı yerin 9 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 828 kişiyle Özdemir köyü iken; nüfusu en az olan köy de 144 kişiyle Üçöymak adlı yerdir. Son olarak Sarısu bucağının 22 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 787 kişiyle Zirekli köyü iken; nüfusu en az olan köy de 101 kişiyle Çiçek adlı yerdir.

Ağrı'nın nüfusu en az ilçesi olan Hamur'da bir adet bucak bulunmaktadır. Merkez bucağının 45 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 960 kişiyle Adımovia köyü iken; nüfusu en az olan köy de 97 kişiyle Kaynaklı adlı yerdir. Hamur gibi nüfusu az olan ilçelerden birisi de Taşlıçay'dır. Burada sadece bir adet nahiye vardır. Ağrı'nın nüfusu en az ilçesi olan Hamur'da Merkez adında bir adet bucak bulunmaktadır. Merkez bucağının 36 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.020 kişiyle Kumluca köyü iken; nüfusu en az olan köy de 81 kişiyle Yankaya adlı yerdir. Ayrıca Ağrı'nın nüfus yoğunluğu en az olan ilçesi Tutak'tır. Buranın da Merkez adında sadece bir adet

²⁹⁰ Çağrı, 27 Ekim 1975, Sayı: 1762, s. 3.

²⁹¹ 26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 5; Mesuliyet, 4 Kasım 1975, Sayı: 3751, s. 1-3.

ilçesi mevcuttur. Merkez bucağının 81 adet köyü bulunmaktadır. Bu köylerden nüfus bakımından en büyük olan 1.073 kişiyle Dorukdibi köyü iken; nüfusu en az olan köy de 49 kişiyle Aşağıözdek adlı yerdir²⁹².

2.6.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

Yukarıda izah edildiği üzere Birleşmiş Milletler ölçütlerine göre 0-14 Yaş grubundakiler çocuk, 15-65 yaş grubundakilerde faal yani çalışabilir grup, 65 yaş ve üzeridekilerde yaşlı nüfus grubu olarak sınıflandırılırken gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde bu ölçüt değişebilmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğu için 0-12 yaş grubu çocuk olarak kabul edilmekte ve 65 yaş üstü çalışan olduğu için bu ölçütler farklılık gösterebilmektedir²⁹³. Aşağıda verilen 67 numaralı tabloda görülebileceği üzere Ağrı genelinde hem çocuk nüfus hem de çalışabilir yani genç grupların sayıları diğer gruplara göre çok daha fazladır.

Tablo 67. 1970 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	32.758	30.765	63.523
5-9	28.250	25.904	54.154
10-14	27.074	20.830	47.904
15-19	16.168	14.030	30.198
20-24	20.948	12.347	33.295
25-29	8.246	9.328	17.574
30-34	9.519	9.181	18.700
35-39	7.188	7.151	14.339
40-44	7.111	6.901	14.012
45-49	3.763	3.447	7.210
50-54	4.815	4.863	9.678
55-59	1.878	1.450	3.328
60-64	3.168	2.904	6.072
65-69	1.002	802	1.804
70-74	1.740	1.553	3.273
75-79	461	369	830
80-84	1.163	951	2.114
85+	747	490	1.237
Bilinmeyenler	677	279	956

1975 yılı itibarıyla yaş grupları açısından en fazla olanlar 32.758'i kadın ve 30.765'i erkek olmak üzere toplamda 63.523 kişiyle 0-4 yaş grubunda olanlar yani bebeklerdir. En az olanlar da 747'si erkek ve 490'ı kadın olmak üzere 1.237 kişiyle 85

²⁹² Mesuliyet, 4 Kasım 1975, Sayı: 3751, s. 1-3.

²⁹³ Öztürk, s.255.

yaş grubunda bulunanlardır²⁹⁴. Çalışma çağının başlangıcı olan 15-19 yaş grubunda ise 16.168'i erke ve 14.030'u kadın olmak üzere 30.198 kişi yer almaktadır. Bilindiği üzere nüfusun yaşlanması, bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlı insanların (60 yaş üstü veya 65 yaş üstü) payının göreceli olarak artmasıdır. Küresel yaşlanma süreci “demografik dönüşüm” olarak da adlandırılmaktadır.

Bu dönüşümde nüfusun yaş grupları yapılanması şekil değiştirmekte, mortalite ve fertilitede azalma ile birlikte doğumdan sonra beklenen yaşam süresinde artış olmakta ve çocuk ve gençlerin nüfus içinde oranı değişmektedir²⁹⁵. Ancak 1927'den 1975'e kadar yapılan nüfus sayımlarında Ağrı'da bu durumun pek değişmediği görülmektedir. Ağrı nüfusunda çocuk ve genç nüfus sürekli olarak fazla iken; yaşlı olan nüfus da azdır. Söz konusu nüfus piramidi, gene olarak gelişmemiş olan yerlere özgü bir durumdur. Ağrı vilâyeti de sahip olduğu demografik yapı bağlamında gelişmiş illerden birisi olarak değerlendirilmektedir.

2.6.3. Doğum Yerleri Bakımından Ağrı Nüfusu

1975 yılı nüfus verilerinden Türkiye'de doğanların sayıları her ne kadar fazla olsa da; Türkiye dışında doğanların sayısı da önceki yıllara göre daha azdır. Bu nedenle, Avrupa ve Arap ülkelerinde doğup da Türkiye'de yaşayanların sayıları diğer yıllara göre düşmüştür. Söz konusu durum Ağrı için de geçerlidir. Her ne kadar Ağrı nüfusunun büyük bir kısmını Ağrı'da yani Türkiye'de doğanlar oluşturmuş olsa da; Balkan ülkeleriyle Avrupa ülkelerin doğumlu olanlar da Ağrı'da yaşayanlar arasında yer almaktadır²⁹⁶. Aşağıda verilen 68 ve 69 numaralı tablolarda Ağrı'da yaşayan başka ülkelerde doğan kişilerin sayıları ve bu kişilerin tabiiyetleri verilmiştir:

Tablo 68. 1975 Yılında Doğum Yerleri İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Doğum Yerleri	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	176.506	153.646	329.970
Afganistan	14	0	14
Bulgaristan	16	0	16
İran	16	6	22
Pakistan	43	24	67
Yugoslavya	14	0	14
Diğer Devletler	39	7	46
Bilinmeyenler	28	24	52

²⁹⁴ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1975 *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979, s. 6-9.

²⁹⁵ Aliye Mandracioğlu, “Dünyada ve Türkiye’de yaşlıların demografik özellikleri”, *Ege Tıp Dergisi* cilt: 49, sayı: 3, (2010), s.

²⁹⁶ 1975 *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, s. 10.

Tablo 68'in verilerinden anlaşılaçağı üzere Ağrı nüfusu içinde 176.506'sı erkek ve 153.646'sı kadın olmak üzere toplamda 329.970 kişi Türkiye doğumlu olanlardır. Türkiye dışında Ağrı'da Afganistan, Bulgaristan, İran, Pakistan, Yugoslavya ve diğerk ülkelerde doğanlar da bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en fazla olanlar 22 kişiyle İran doğumlu olanlardır.

Tablo 69. 1970 Yılında Tabiiyete Göre Ağrı'daki Nüfus Sayısı

Tabiiyeti(Uyruğı)	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	176.297	153.454	329.751
Amerika	1	0	1
Batı Almanya	3	1	4
Bulgaristan	18	0	18
Fransa	239	18	257
Irak	5	0	5
İngiltere	2	2	4
İran	15	8	23
İtalya	2	0	2
Afganistan	0	0	12
Avusturya	1	2	3
Belçika	1	0	1
Danimarka	3	1	4
Hollanda	0	2	2
İsviçre	4	0	4
Kıbrıs	0	1	1
Lübnan	1	0	1
Mısır	7	4	11
Pakistan	43	20	63
Yugoslavya	4	0	4
Yunanistan	3	0	3
Diğerk Devletler	2	1	3
Bilinmeyenler	13	12	25

Tablo 69'dan anlaşılaçağı üzere Ağrı nüfusunun % 95'nden fazlası Türkiye uyruklu olanlardır. 1975 yılı itibarıyla 176.297'si erkek ve 153.454'ü kadın olmak üzere toplamda 329.751 kişinin uyruğı yani tabiiyeti Türkiye'dir. Türkiye dışında Ağrı'da 257 kişi Fransa; 63 kişi Pakistan ve 23 kişi de İran uyrukludur. Söz konusu üç ülke dışında Ağrı'da başka ülkelerin tabiiyetine bağı olan kişiler de vardır, ancak bunların sayıları azdır.

2.6.4. Medeni Bakımından Ağrı Nüfusu

1975 nüfus sayımlarında medeni durum yani evlilik ile bilgiler 14 yaş ve üstü gruplar temel alınarak istatistiki verilerin hazırlandığı görölmektedir. Bu bağlamda, 1975 yılında Ağrı nüfusu içerisinde 50.987'si erkek ve 32.225'i kadın olmak üzere

toplamda 83.212 kişi evlilik çağında olan kişilerdir. Bunların evlilik durumlarıyla ilgili bilgiler aşağıda verilen 70 numaralı tabloda gsterilmiřtir²⁹⁷.

Tablo 70. 1975 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Hiç Evlenmemiş	Evli	Eşi lenler	Boşananlar	Bilinmeyen
Erkek	50.987	49.466	1.086	121	281
Kadın	32.225	49.444	4.665	251	194
Toplam	83.212	98.910	5.751	372	475

1975 yılında medeni durum ile ilgili olarak sınıflandırılma yapılırken şu kıstasların dikkate alındığı görülmektedir: Hiç evlenmemiş olanlar, evli olanlar, eşi ölenler, boşanmış olanlar ve son olarak da durumları tespit edilemeyenler. Bunlar içerisinde 50.987’si erkek ve 32.225’i kadın olmak üzere 83.212’si hiç evlenmemiş olanlar grubunda yer almakta iken; 40.966’sı erkek ve 49.444’ kadın olmak üzere 98.910 kişi evliler grubunda bulunmaktadır. Bunun dışında 1975 yılında Ağrı’da 1.086’sı kadın ve 4.665’i erkek olmak üzere 5.751 kişinin eşi ölmüş iken; 281’i kadın ve 194’ erkek olmak üzere 475 kişinin de durumu tespit edilememiřtir²⁹⁸. Tablodaki veriler içerisinde en az olan grubu da önceki yıllarda olduğu gibi boşananlar oluşturmaktadır. 1975 yılı itibarıyla 330.021 kişinin yaşadığı Ağrı’da²⁹⁹, boşanmış olan kişilerin sayısı 121’i erkek ve 251’i kadın olmak üzere sadece 376 kişidir. Bu da, Ağrı’da boşanma olayının çok fazla olmadığını açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

2.6.5. Okuryazarlık Durumu Bakımından Nüfusu

1975 nüfus sayımlarında, nüfusun okuryazarlık durumu 6 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak hesaplanmıştır. Aşağıda iki tablo halinde Ağrı genelinde 6 yaş ve üzerinde bulunanların okuryazarlık durumlarıyla okuma ve yazma bilen kişilerin mezun oldukları okul sayıları verilmiştir. Söz konusu veriler bağlamında 1975 yılı itibarıyla Ağrı’daki eğitim ve ğretim durumu da açıkça ortaya çıkarılabilmektedir. Duruma açıklık getirmek amacıyla aşağıda iki adet tablodan istifade edilmiştir. 71 numaralı tabloda okuryazar sayısı ve 72 numaralı tabloda da okuryazarların mezun oldukları okul sayıları verilmiştir.

²⁹⁷ 1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 14.

²⁹⁸ 1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 21.

²⁹⁹ Mesuliyet, 4 Kasım 1975, Sayı: 3751, s. 1-3.

Tablo 71. 1975 Yılında Ağrı'daki Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilmeyenler	Okuma Yazma Bilenler	Bilinmeyenler
Erkek	53.316	84.313	377
Kadın	84.161	32.984	92
Toplam	137.477	117.297	469

1975 nüfus sayımına göre, Ağrı genelinde 84.313'ü erkek ve 32.984'ü kadın olmak üzere toplamda 117.297 kişi okuma ve yazma bilmektedir. Buna karşılık olarak 53.316'sı erkek ve 84.161'i kadın olmak üzere 137.477 kişi okuryazar değildir. Ayrıca 377'si kadın ve 92'si erkek olmak üzere 469 kişinin de durumu tespit edilmemiştir. Söz konusu veriler, 1975 yılında Ağrı'da okuma ve yazma bilenlerin sayılarında ciddi artışların olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar okuryazar olmayanların sayısı, okuryazarlara oranla fazla olsa da; önceki yıllara göre bilhassa kadın okuryazar sayısının artmış olması olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir³⁰⁰. Bu durum, 1928 yılından itibaren Türkiye'de kadınlar arasında okuma ve yazma oranını arttırmak için yapılan çalışmaların başarılı sonuçlar verdiğini de ortaya çıkarmaktadır³⁰¹.

Tablo 72. 1975 Tahsil Derecelerine Göre Ağrı Nüfusu

Cinsiyet	İlk Okul	Orta Okul	Meslek Okulları (Orta)	Lise	Meslek Okulları (Lise)	Yüksek Okul	Bilinmeyen
Erkek	47.550	3.994	107	1.578	1.561	709	21
Kadın	18.732	1.137	54	242	387	72	3
Toplam	66.282	5.131	161	1.820	1.948	781	24

Tablo 72'ye göre, okuma yazma bilenler içerisinde en fazla olan grubu 47.550'si erkek ve 18.732'si kadın olmak üzere 66.282 kişiyle ilköğretim mezunları oluşturmaktadır. Bunları 5.131 kişiyle ortaokul mezunları takip etmektedir. 1.578'si erkek ve 242'si kadın olmak üzere 1.948 lise mezunun bulunduğu Ağrı'da üniversite mezunu olan kişilerin sayısı ise sadece 781 kişidir. Bu arada okuryazarlar arasında 161 kişi ortaokul dengi meslek okullarından mezun olmuş iken; 1.948 kişi de lise ve dengi meslek okulları mezunları arasında yer almaktadır.

2.6.6. Engellilik Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu

Yukarıda izah edildiği üzere bir ülkenin ve bir bölgede yaşayan nüfus içerisindeki engellilik durumunun nüfusun potansiyel durumunu yani çalışan nüfus potansiyelini ve oranın ekonomik sosyal durumunu ciddi manada etkilemektedir.

³⁰⁰ 1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 20.

³⁰¹ Hacer Tor ve Esra Ağlı, Kadın ve Eğitim", Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, cilt: 5, Özel Sayı, (2016), s. 67.

Ayrıca bu bölgede yaşayan engellilik nüfusunun bilinmesi orada yaşayan engelli insanlar için hayat şartlarının iyileştirilebilmesi için, yani devletin bölgede yaşayan engelli vatandaşlara yardım yapılabilmesi için engelli sayısının ve engel durumlarının bilinmesi ayrı önem arz etmektedir. 1975 nüfusunda da bu durum göz önüne alınarak engelli insan sayısı ve engellilik durumları belirlenmiş ve kayıtları tutulmuştur. 1975'te Türkiye'de engelli vatandaş sayısına bakıldığında iki gözü kör, bir gözü kör, sağır, sağır ve dilsiz, çolak, topal, kambur ve kötürüm olmak üzere çeşitli sınıflandırılmaların olduğu görülmektedir. 73 numaralı tabloda Ağrı'da yaşayan engelli kişilerin sayıları ve ne tür engelliliğe sahip oldukları gösterilmiştir.

Tablo 73. 1975 Yılında Ağrı Nüfusundaki Engelli Sayısı

Cinsiyet	İki Gözü Kör	Bir Gözü Kör	Sağır	Sağır ve Dilsiz	Çolak	Topal	Kambur	Kötürüm	Diğer
Erkek	154	173	85	277	66	400	8	29	129
Kadın	121	87	35	121	22	160	4	15	70
Toplam	275	260	120	398	88	560	12	44	199

Tablo 73'ün verilerinden anlaşılabileceği üzere 1975 yılı itibarıyla Ağrı'da engelli kişiler arasında en büyük grubu 400'ü erkek ve 160'ı kadın olmak üzere 560 kişiyle topal olanlar oluşturmaktadır. Topallar dışında 398 kişi sağır ve dilsiz iken; 275 kişi de iki gözü kör olanlar grubunda yer almaktadır. Burada en az engellilik ise 12 kişiyle kamburluktur³⁰². 1975 yılı itibarıyla 330.021 kişinin yaşadığı Ağrı'da³⁰³, toplam engelli sayısı 1.926'dır. Bu da vilâyet nüfusu içerisinde engelli kişi sayısının son derece az olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.6.7. Meslek Kolları Bakımından Nüfusu

1975 nüfus sayımı verilerin çalışan nüfusun yaş sınırlaması 12 ve üzeri yaş dikkate alınarak sayım yapılmıştır. Ağrı ilinin 12 yaş ve üzeri çalışan nüfusuna bakıldığında 88.384 erkek ve 58.647 kadın olmak üzere toplamda 147.031 olduğuna görülmektedir. Aşağıdaki 74 numaralı tabloda iş kolları ve meslekleri itibari ile nüfus sayımı verileri detaylı olarak verilmiştir³⁰⁴.

³⁰² 1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 17-18.

³⁰³ Mesuliyet, 4 Kasım 1975, Sayı: 3751, s. 1-3.

³⁰⁴ 1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, s. 32-33.

Tablo 74. 1975 Yılında Ağrı'daki Meslek Kolları

Meslekler	Erkek	Kadın	Toplam
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bunlarla İlgili Meslekler	2.096	528	2.624
Müteşebbisler, Direktörler ve Üst Kademe Yöneticiler	295	4	299
İdari Personel ve Benzeri Çalışanlar	1.146	169	1.315
Ticari ve Satış Personeli	2.162	45	2.207
Şahsi Hizmet İşlerinde Çalışanlar	1.840	136	1.976
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılar	65.844	57.228	123.072
Tarım Dışı Üretim Faaliyetinde Çalışanlar	15.001	57	15.538

1975 yılı itibarıyla Ağrı'da mevcut olan iş kolları şunlardır: İlmi ve teknik elemanlık, serbest meslek, direktörlük ve üst kademe yöneticiliği, idari personellik, ticari ve satış personelliği, tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve tarım dışı alanlar. Bunlar içerisinde 123.072 kişi tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmakta olup ve bahsi geçen sektör en büyük grubu oluşturmaktadır. Söz konusu iş kolları içerisinde en küçük grubu ise 299 kişiyle direktörlük ve üst kademe yöneticiliği oluşturmaktadır.

2.7. 12 Ekim 1980 Tarihli Nüfus Sayımı ve Ağrı Nüfusu

12 Ekim 1980 tarihinde yapılan nüfus sayımı dolayısıyla bütün yurttan saat 08.00'den itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve bu uygulama saat 17.00'ye kadar devam etmiştir. Bazı büyük kentlerde sayımın uzaması nedeniyle sokağa çıkma yasağı saat 19.00'a kadar devam etmiştir. Sayım memurları görev yapacakları yerlere gitmekte zorluk çekmişlerdir. Ancak zorlu olsa da bütün sayım memurları görev yerlerine ulaşmış ve sayım işlemini bitirmişlerdir³⁰⁵. Sayım sonucunda Türkiye'nin nüfusunun 44.736.957 olduğu tespit edilmiştir³⁰⁶.

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Nihat Güner'in verdiği bilgilere göre, nüfus sayımı sonucunda Türkiye'de nüfus artış hızının düştüğü anlaşılmaktadır. 1970-1975 yılları arasında Türkiye'nin nüfusunun yılda binde 24.2 olan nüfus artışı 1975-1980 yılları arasında 22.8'e düşmüştür. 1980 nüfus sayımı neticelerine göre, nüfus artış hızı en fazla Hakkâri, İstanbul ve Ankara illerinde olmuştur. Kars, Yozgat, Gümüşhane ve

³⁰⁵ Milliyet, 13 Ekim 1980, Sayı: 11.838, s.1.

³⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), 23 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984, s.4.

Çankırı illerinde ise nüfus artış hızı düşmüştür. Dönem itibarıyla nüfus artış hızı olan vilâyetlerden birisi de Ağrı'dır³⁰⁷.

2.7.1. 1980 Nüfus Sayımında Ağrı'nın Nüfusu, Yüz Ölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

1980 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun 193.313'ü erkek ve 174.696'sı kadın olmak üzere toplamda 368.009 kişi olduğu görülmektedir. 11.376 km²'lik alana sahip Ağrı'da km² başına 29 kişi düşmektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen bilgilere 1975-1980 yılları arasında il genelinde yapılan birtakım idari düzenlemeler nedeniyle bazı ilçelerin sınırlarında değişmelerin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, 26 Nisan 1976'da Merkez ilçesine bağlı Çayırköy köyü ile Hamur ilçesine Ceylanlı (Abdiköy) köyleri arasındaki sınırlar yeniden tespit edilmiştir³⁰⁸. Aynı şekilde 21 Mayıs 1976'da Merkez ilçesine Karasu köyü ile Eleşkirt'e bağlı olan Çiftepınar köyleri arasındaki sınır yeniden düzenlenmiştir³⁰⁹.

Söz konusu veriler bağlamında aşağıda verilen 75 numaralı tabloda 1980 yılı itibarıyla Ağrı'ya bağlı olan ilçe merkezleri ve köylerin nüfus bilgileri gösterilmiştir³¹⁰.

Tablo 75. 1980 Yılında Ağrı'da İlçelerin Nüfusu

İlçeler	Şehirler Nüfusu		Köyler Nüfusu		Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Merkez	23.455	17.077	21.675	21.919	1.481	57
Diyadin	3.182	2.829	13.748	13.399	1.274	26
Doğubayazıt	14.243	9.270	25.069	25.212	2.383	31
Eleşkirt	5.943	4.140	17.087	16.954	1.559	28
Hamur	1.125	930	8.952	8.814	898	22
Patnos	10.954	7.230	20.341	20.477	1.421	42
Taşlıçay	2.315	1.911	8.856	8.849	798	27
Tutak	2.138	1.672	14.230	14.013	1.562	21
Toplam	63.355	45.059	129.958	129.637	11.376	32

Tablo 75'in verdiği bilgilerden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere 1980 yılı itibarıyla 8 adet ilçe bulunan Ağrı'da nüfusu en fazla olan ilçe 84.126 ile Merkez iken; nüfusu en az olan da 19.821 ile Hamur ilçesidir. Yüzölçümü bakımından en büyük ilçe 2.383km² ile Doğubayazıt iken; en az olan da 798 km² ile Taşlıçay'dır.

³⁰⁷ Milliyet, 18 Ekim 1980, Sayı: 11.843, s. 7.

³⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 426.25.16.

³⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 428.32.2.

³¹⁰ 23 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 5.

Nüfus yoğunluğunda km²'ye 57 kişi düşen Merkez ilçesi birinci sırada bulunmaktayken; en az olan da km²'ye 21 kişi düşen Tutak'tır.

Her ne kadar bütün bilgiler tablo içerisinde verilmemiş olsa da, dönem itibarıyla ilçelere bağlı bucak ve Köylerin sayıları ve buralardaki nüfusla ilgili bilgiler şu şekildedir: Merkez ilçenin Merkez, Cumaçay ve Murat olmak üzere üç adet bucağı vardır. Birinci bucağı Merkez bucağının toplam 47 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 1.500 Kişi ile Aşkale köyü iken; en az nüfuslu köyü 93 kişi ile Hacısefer köyüdür. İkinci bucağı olan Cumaçay bucağının 24 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en yoğun nüfusa sahip köyü 797 kişi ile Başçavuş(Şeko) köyüdür. En az nüfuslu köyü de 42 kişilik nüfusa sahip Koçbaşı(Gündük) köyüdür. Üçüncü ve son bucağı olan Murat bucağının ise 24 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 1.008 kişilik nüfusuyla Yukarıküpkıran köyü iken en az nüfuslu köyü ise 144 kişi ile Yalnızkonak(Abuzer) köyüdür. Ağrı ilinin ikinci ilçesi olan Diyadin İlçesinin Merkez bucak olmak üzere bir adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplam 54 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içinde en fazla nüfusa sahip olan 1.392 kişi ile Dedebulak(Tujipazar) köyüdür. En az nüfuslu köyü ise 70 kişi ile Gögebakan(Kapuzan)köyüdür ³¹¹.

Üçüncü ilçesi olan Doğubayazıt ilçesinin Merkez bucak ve Suluçam Bucağı olmak üzere toplam 2 adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplamda 69 adet köyü vardır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 2.045 kişi ile Bardaklı köyü iken en az nüfuslu köyü de 122 kişilik nüfusıyla Sarıçavuş köyüdür. İkinci ve son bucağı olan Suluçam Bucağının ise 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en yoğun nüfuslu köyü 1.057 kişi ile Sarıbıyık köyü iken en az nüfuslu köyü 224 kişi ile Tulumlu köyüdür.

Eleşkirt ilçesinin Merkez bucak ve Tahir Bucağı olmak üzere iki adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplam da 64 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en kalabalık nüfusa sahip köyü 1.914 kişi ile Yücekapı (Hanzır) köyüdür. En az nüfuslu köyü ise 11 kişilik nüfusu ile Övündük (Bekokomu) köyüdür. İkinci ve son bucağı olan Tahir bucağının toplam 8 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 1.235 kişi ile Yayladüzü (Bölükbaşı) köyü iken

³¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, (TCBDİEGM) 12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1981. s.4.

en az nüfuslu köyü de 253 kişilik nüfusu ile Değirmen geçidi (Halyaşçilikan) köyüdür³¹².

Beşinci ve en küçük ilçesi olan Hamur ilçesinin, Merkez bucak olmak üzere bir adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplamda 45 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfuslu köyü 948 kişilik Adımovia (Hıdırdodik) köyüdür. En az nüfuslu köyü ise 94 kişi ile kamışlı köyüdür. Ağrı'nın en fazla bucağı olan ilçesi Patnos Altıncı ve en büyük ilçelerinden biri olmakla beraber dört adet bucağı bulunmaktadır. Birinci bucağı Merkez bucağıdır. Merkez bucağının toplamda 36 adet köyü vardır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 1.025 kişilik nüfusu ile Yalçinkaya(Kızılkaya) köyüdür. En az nüfuslu köyü ise 81 kişi ile Yüncüler (Harebebörk) köyüdür. İkinci bucağı Dedeli bucağıdır. Dedeli bucağının toplamda 16 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfuslu olan köy 1.052 kişilik nüfusuyla Bozoğlak (Nenecani) köyüdür. En az nüfuslu köyü de 107 kişilik nüfusu ile Çimenli (Serdagül) köyüdür. Üçüncü bucağı Doğansu bucağıdır. Doğansu bucağının 9 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köyü 897 kişilik nüfusa sahip Özdemir köyüdür. En az nüfusa sahip köyü ise 120 kişilik Üçoymak(hoşhan) köyüdür. Dördüncü ve son bucağı Sarısu Bucacıdır. Sarı su bucağının toplam 22 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfuslu olanı 879 kişi ile Gençali köyü iken en az nüfuslu köyü 131 kişi ile Yeşilyurt (Tazekent) köyüdür³¹³.

Yedinci ilçesi olan Taşlıçay ilçesinin Merkez bucağı olmak üzere bir adet bucağı bulunmaktadır. Merkez bucağının toplamda 36 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en kalabalık nüfusa sahip köyü 1.112 kişilik nüfusuyla Kumluca köyü iken en az nüfuslu köyü de 121 kişi ile Yankaya (Alihido) köyüdür. Sekizinci ve son ilçesi olan Tutak ilçesinin Merkez bucak olmak üzere bir adet bucağı bulunmakta ve Merkez bucağının toplamda 81 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en yoğun nüfusa sahip olan köyü 1.185 kişi ile Dorukdibi(Hasun) köyüdür. En az nüfusa sahip köyü ise 22 kişi ile Beydemarlı(Bado) köyüdür³¹⁴.

³¹² 12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, s.5.

³¹³ 12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, s.6.

³¹⁴ 12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, s.7.

2.7.2. Yaş Grupları Bakımından Ağrı Nüfusu

Yukarıda izah edildiği üzere Nüfus kütlesinin belirli yaşlar veya yaş grupları itibarıyla gösterdiği dağılım şekli bir nüfus yapısının yaş gruplarına göre sergilediği bileşim olarak tanımlanan nüfusun yaş yapısı, değişik yöntem ve bakış açılarıyla ele alınabilecek bir konudur. Nüfusun yaş özelliklerini saptayıp, yorumlayabilmek için, aşağıdaki tablonun verileri olan ana yaş grupları 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-64, 65-69, 70-74, 75-79, 80-84 ve son olarak +85'ten faydalanılacaktır³¹⁵. Böylece Ağrı'nın 1980 yılı itibarıyla nasıl bir nüfus yapısına sahip olduğu da ortaya çıkmış olacaktır.

Tablo 76. 1980 Yılında Ağrı Nüfusundaki Yaş Grupları

Yaş Gurupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	34.399	32.290	66.689
5-9	36.288	32.474	68.762
10-14	28.369	23.884	52.253
15-19	20.064	18.131	38.195
20-24	22.925	13.284	36.209
25-29	10.418	10.918	21.336
30-34	7.798	9.335	17.133
35-39	6.951	8.035	14.986
40-44	6.333	7.286	13.619
45-49	5.566	4.892	10.458
50-54	3.747	4.405	8.152
55-59	3.472	2.574	6.046
60-64	2.377	5.512	7.889
65-69	1.606	1.616	3.222
70-74	842	1.123	1.965
75-79	441	473	914
80-84	498	434	932
85+	293	290	583
Bilinmeyenler	926	740	1.666

76 numaralı tablodan açık bir biçimde görülebileceği üzere Ağrı'da yaş grupları arasında en büyük grubu 36.288'i erkek ve 32.474'ü kadın olmak üzere toplamda 68.762 kişiyle 05-09 yaş grubunda bulunanlardır. Yaş grubunda en az olan grubu oluşturanlar ise 293'ü erkek ve 290'ı kadın olmak üzere 583 kişiyle 85 yaş üzerindeki kişiler oluşturmaktadır³¹⁶. Aynı şekilde Ağrı genelinde çocuk ve orta yaşta olanlar fazlayken; orta yaş üstünde olanlar ise daha azdır. Yukarıda izah edildiği üzere,

³¹⁵ Özgür, s. 160.

³¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, (TCBDİEGM), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s. 10-12.

bu durum Ağrı’da gelişmemiş ülkelere ait olan yaş piramidine benzediğini ortaya çıkarmaktadır.

2.7.3. Medeni Bakımından Ağrı Nüfusu

1980 nüfus sayımlarında medeni durum yani evlilik ile bilgiler 12 yaş ve üstü gruplar temel alınarak istatistiki verilerin hazırlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, 1980 yılında Ağrı nüfusu içerisinde 110.260’sı erkek ve 99.527’si kadın olmak üzere toplamda 209.787 kişi evlilik çağında olan kişilerdir. Bunların evlilik durumlarıyla ilgili bilgiler aşağıda verilen 77 numaralı tabloda gösterilmiştir³¹⁷.

Tablo 77. 1980 Yılında Ağrı Nüfusunda Medeni Durum

Cinsiyet	Hiç Evlenmemiş	Evli	Eşi Ölen	Boşanan
Erkek	50.699	58.629	845	87
Kadın	30.689	62.913	5.751	174
Toplam	81.388	121.542	6.596	261

1980 yılı itibarıyla medeni durum bakımından insanlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Hiç evlenmemiş olanlar, evliler, eşi ölmüş olanlar ve boşanmış olanlar. 1980 yılında Ağrı’da 50.699’u erkek ve 30.689’u kadın olmak üzere 81.388 kişi bekâr olanlardır. Buna karşılık olarak 58.629’u erkek ve 62.913’ü kadın olmak üzere 121.542 kişi evlidir. 845’i erkek ve 5.751’i kadın olmak üzere 6.596 kişinin eşi ölmüş olanların yer adlığı Ağrı genelinde 87’si erkek ve 174’ü kadın olmak üzere 261 kişi boşanmış olanlardır. Her nüfus sayımında olduğu gibi 1980 yılında da Ağrı nüfusu içinde en az olan grubu boşanmış olan çiftler oluşturmaktadır.

2.7.4. Okuryazarlık Durumu Bakımından İtibarıyla Ağrı Nüfusu

1980 nüfus sayımlarında, nüfusun okuryazarlık durumu 6 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak hesaplanmıştır. Aşağıda iki tablo halinde Ağrı genelinde 6 yaş ve üzerinde bulunanların okuryazarlık durumlarıyla okuma ve yazma bilen kişilerin mezun oldukları okul sayıları verilmiştir. Söz konusu veriler bağlamında 1980 yılı itibarıyla Ağrı’daki eğitim ve öğretim durumu da açıkça ortaya çıkarılabilmektedir.

³¹⁷ 1980 Genel Nüfus Sayımı, *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, s.22-24.

Duruma açıklık getirmek amacıyla aşağıda iki adet tablodan istifade edilmiştir. 78 numaralı tabloda okuryazar sayıları verilmiştir.

Tablo 78. 1980 Yılında Ağrı'daki Okuryazar Sayısı

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilenler	Okuma Yazma Bilmeyenler	Bilinmeyenler
Erkek	61.163	90.192	10
Kadın	113.567	21.923	2
Toplam	174.730	112.115	12

1980 yılındaki verilerde diğer yıllara oranla bir değişiklik olduğu göze çarpmaktadır. Ağrı'da ilk defa okuma ve yazma bilenler, bilmeyenlerden daha fazla olmuştur³¹⁸. 1980 ve 1985 arasındaki dönemde Ağrı'da okuma yazma bilenlerin oranı 55,62 iken; bilmeyenlerin oranı ise 44,38'dir³¹⁹. Bu kapsamda, 174.730 kişinin okuryazar olduğu Ağrı'da bilmeyenlerin sayısı 112.115'tir. Bu da Ağrı'da okuma ve yazma oranlarının arttığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

³¹⁸ 1980 Genel Nüfus Sayımı, *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, s.16-20.

³¹⁹ Faruk Kaya, "Ağrı İli Nüfusunun 1928-2015 Dönemi Okur-Yazarlık Durum Analizi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı: 52, (2016), s. 38.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927 yılından itibaren düzenli aralıklarla nüfus sayımları yapılmıştır. Bundan dolayı Türkiye'nin vilâyetlerinden birisi olan Ağrı'da da 1927 tarihten günümüze kadar nüfus sayımları yapılmaktadır. Bu sayede vilâyetin nüfus yapısıyla ilgili doğru bilgilere ulaşılabilmektedir. Her ne kadar Osmanlılar döneminde 1831 yılından itibaren nüfus sayımları yapılmış olsa da; bunların hiçbirisi 1927 yılından başlayarak 1980 yılına kadar yapılagelen nüfus sayımları kadar ayrıntılı olmamıştır. Ayrıca önceki sayımlarda sadece erkek nüfus temel alındığı için, buralardan elde edilen neticeler çok sağlıklı sonuçlar olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında 1927 yılı nüfus sayımı başta olmak üzere, bütün vatandaşları dikkate alarak sayım yaptığı için elde edilen sonuçlar da son derece nesneldir. Bu nesnellikten dolayı da yeni kurulan bir ülkenin nüfus potansiyeli hakkında önemli bilgiler elde edilebilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin alan ve nüfus bakımından büyük vilayetlerinden birisi olan Ağrı vilâyeti nüfusu hakkında ilk olarak en kapsamlı bilgiler 1927 yılında yapılan nüfus sayımında elde edilmiştir. Birçok kıstasın temel alınarak yapılan nüfus sayımında, bahsi geçen vilâyetin nüfus potansiyeli hakkında çok sayıda bilgi elde edilmiştir. Buna göre, ilk etapta nüfus verilerinden istifade edilerek Ağrı'nın yaş grupları itibarıyla nüfus yapısı teferruatlı bir biçimde incelenmiş ve adı geçen vilâyette dönem itibarıyla genç nüfus yapısının orta ve yaşlı nüfusa nazaran fazla olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı olan 1927 Nüfus Sayımından sonra düzenli olarak yapılan 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 ve 1980 nüfus sayımlarında vilayetle ilgili olarak çok teferruatlı bilgiler elde edilmiştir. Bu çerçevede, nüfus sayımlarında bütün vilayetlerde olduğu gibi Ağrı'nın da nüfusu, yüz ölçümü, nüfus yoğunluğu, cinsiyete bağlı olarak yaş grupları, potansiyel nüfus içinde yer alan engelli (sakat) kişilerin sayıları, medeni durum, konuşulan diller, okuryazar sayısı, okuryazar olan kişilerin mezun oldukları okullar, kişilerin doğum yerleri, Ağrı'da bulunan meslek kolları ve bu mesleklerde çalışan kişilerin sayıları hakkındaki bilgiler detaylı olarak elde edilmiştir.

Yapılan nüfus sayımlarında Ağrı'daki ilçe, bucak, köy ve mahalle sayıları elde edilmiş ve buralarda nüfus miktarı sayısal verilerle ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda,

1927'den 1980'e kadar Ağrı genelinde nüfus sayısında ne gibi gelişmeler olduğu hakkında kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu ve yerel ile ulusal basından elde edilen verilere göre 1927'den 1980 yılına kadar Ağrı nüfusu düzenli olarak artmıştır. Bu bağlamda, 1927'de 13.250 km² alana sahip olan Ağrı'da toplam nüfus 104.586 olarak hesaplanmıştır. 1935 yılında ise 13.220 km² alana sahip Ağrı'nın nüfusu 107.206'dır. Bu da, geçen 8 yılda vilâyetin coğrafi alanının azalmasına bağlı olarak nüfusun 2.620 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır.

1940 yılı nüfus sayımlarında Ağrı'nın coğrafi alanında ciddi bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Buna göre, 1935 yılında 13.220 km² alana sahip vilâyette , yapılan idari hudut düzenlemeleri neticesi, coğrafi alan 12.269 km²'ye düşmüştür. Bunun temel sebebi ise Ağrı'ya bağlı olan Tuzluca ve Iğdır ilçelerinin Kars'a bağlanmasıdır. Söz konusu idari hudut düzenlemesi sonucunda Ağrı'nın coğrafi alanı azalmış iken; nüfus artmıştır. Buna göre, 1935 yılında 107.206 olan nüfus, geçen beş yıl içerisinde 14.271 kişi artarak 121.477 kişi olmuştur. Bu da Ağrı'da yapılan idari hudut düzenlemesiyle nüfus arasında bir ters orantı olduğunu göstermektedir. Yani Ağrı'da coğrafi alan azalmış iken; nüfus ise artmıştır.

1927, 1935 ve 1940 nüfus sayımlarında olduğu gibi 1945 yılında yapılan nüfus sayımında da vilâyetin yüzölçümü bağlamında nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu verileri elde edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilere göre, bu dönemde Ağrı'nın yüzölçümü toplamda 12.659 km²'dir. 1940 yılında 12.269 km² alana sahip vilâyetim geçen beş yıl içinde coğrafi alanı 390 km² aratarak 12.659 olmuştur. Bu dönemde Karaköse, Doğubayazıt, Eleşkirt, Diyadin, Patnos ve Tutak olmak üzere altı adet ilçe bulunan Ağrı nüfusu ise 133.504 kişidir. Buna göre 1940'ta 121.477 olan nüfus arada geçen beş yılda 12.027 kişi artmıştır. Söz konusu artış, Ağrı'da giderek artan bir nüfus artışının olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1950 nüfus sayımlarından 1945'te olduğu gibi altı adet ilçeye sahip Ağrı ilinin nüfus miktarında ciddi bir artışın olduğunu görülmektedir. 1945 sayımlarında 133.504 kişi olan nüfusu, 1950'de 155.455 kişiye çıkmıştır. 1945'ten 1950'ye kadar geçen beş yıllık süre içerisinde Ağrı'nın coğrafi alanında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1945 yılında 12.659 km² olan yüzölçümün 1950'de aynı olduğu görülmektedir. Burada sadece nüfus artışına bağlı olarak km²'ye düşen kişi sayısı artmış ve 12'ye yükselmiştir.

1955 yılında Ağrı’da yapılan idari düzenlemeler neticesi ilçe sayısı altıdan yediye çıkmıştır. Buna göre, önceleri Diyadin’e bağlı olan Taşlıçay tam teşekküllü bir ilçe haline getirilmiştir. Bu da, Diyadin’in hem coğrafi yapısında hem de nüfusunda değişime yol açmıştır. 1955 yılı itibarıyla Ağrı’da nüfus 25.893 kişi artarak 181.348’e çıkmıştır. Yani 1950’de 147.975 olan nüfusun arada geçen beş yılda 25.893 kişi artmıştır.

1960 yılında Ağrı’nın ilçe sayısında yeniden bir artış olmuştur. Bu kapsamda, 1955’te 7 olan ilçe sayısı, Hamur adında yeni bir ilçenin kurulmasıyla birlikte 8’e çıkmıştır. Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Hamur’un ilçe yapılmasıyla Ağrı’nın idari birim sayıları değişmiştir. Merkez kazaya bağlı 45 adet köy, Merkez bucağı adı altında Hamur’a bağlanmıştır. Böylece Merkez kazanın idari birim sayıları da düşmüştür. Bunun dışında 1960 yılında Ağrı Merkez dâhil olmak üzere Doğubayazıt, Eleşkirt, Tutak, Taşlıçay, Patnos ve Diyadin ve yeni ilçe olan Hamur’da toplam nüfus 215.118’dir. Söz konusu veriler, Ağrı nüfusunun geçen beş yıl içerisinde 31.714 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen verilere göre, 1965’te ülke genelinde çok ciddi bir nüfus artışı bulunmaktadır. 1965 yılında ülke genelinde nüfus artışı olduğu gibi Ağrı’nın da nüfusunda artış olmuş ve vilâyet nüfusu 245.000’i geçmiştir. 1965 yılı itibarıyla Ağrı’nın toplam nüfusu 130.396’sı erkek ve 116.565’i kadın olmak üzere 246.961’dir. Kadınların toplam nüfusu erkelere oranla daha fazladır.

1927 yılından 1965 yılına kadar olduğu gibi 1970 yılında yapılan nüfus sayımları neticesi de Ağrı’da nüfusun yeniden arttığı görülmektedir. Bu kapsamda, 1970 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun 152.253’i erkek ve 138.058 kadın olmak üzere toplamda 290.311 kişi olduğu görülmektedir. 11.376 km²’lik alana sahip Ağrı’da km² başına 25 kişi düşmektedir. Söz konusu veriler, geçen beş yılda vilâyet nüfusunun 43.350 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde 1975 ve 1980 yılında yapılan nüfus sayımlarında da Ağrı nüfusunun arttığı görülmektedir. Buna göre, 1975 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun toplamda 330.201 kişidir. Son olarak 1980 nüfus sayımı verilerinde Ağrı nüfusunun 193.313’ü erkek ve 174.696’sı kadın olmak üzere toplamda 368.009 kişi olduğu görülmektedir. 11.376 km²’lik alana sahip Ağrı’da km² başına 29 kişi düşmektedir.

Yukarıdaki verilerden çok açık bir biçimde anlaşılabileceği üzere 1927 yılından 1980 yılına kadar yapılan 11 adet nüfus sayımının tamamında Ağrı'daki nüfus sürekli olarak artmıştır. Her ne kadar vilâyetin coğrafi alanında bir daralma görülmüş ise de, nüfus artış hızı hep yüksek olmuştur. 1927 yılında 13.250 km² alana sahip Ağrı'nın 1980'de coğrafi alanı 11.376 km²'dir. Bu da geçen 53 yıl içerisinde vilâyetin coğrafi alanında 1.876 km² azalma olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık 1927'de 104.586 olan nüfus 1980'de 368.009 kişi olmuştur. Bu da arada geçen süre içerisinde 263.423 kişi arttığını ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu sayısal veriler, Ağrı'daki hızlı nüfus artışını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler ölçütlerine göre 0-14 Yaş grubundakiler çocuk, 15-65 yaş grubundakilerde faal yani çalışabilir grup, 65 yaş ve üzerindekilerde yaşlı nüfus grubu olarak sınıflandırılırken gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde bu ölçüt değişebilmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğu için 0-12 yaş grubu çocuk olarak kabul edilmekte ve 65 yaş üstü çalışan olduğu için bu ölçütler farklılık gösterebilmektedir. Türkiye'de yapılan bütün nüfus sayımları dikkate alındığında Türkiye'nin yaş potansiyelinin genç ve çocuk grubunun yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum Ağrı için de geçerlidir. Yapılan bütün nüfus sayımlarında Ağrı'da çocuk ve genç nüfus sayısının, diğer bütün yaş gruplarından çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu veriler, Ağrı'nın gene olarak genç ve dinamik bir nüfusa sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ağrı'da söz konusu nüfus içerisinde engelliliği (sakatlık) olan kişi sayısı ise çok azdır. Bütün nüfus sayımı verilerinde engelli kişi sayısı, toplam nüfusun % 1'ni bile aşmamaktadır. Bu da, Ağrı genelinde sakat yani engelli kişi sayısının ne kadar az olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bir bölgenin medeni durumu o bölgenin nüfus potansiyeli hakkında önemli bilgiler vermektedir. Nüfus da Evlenme, Boşanma, Bekâr ve Çocuk sayısı o bölgede nüfus politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yapılan nüfus sayımlarında Ağrı nüfusu içerisinde evli ya da bekâr olan kişilerin durumları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Ağrı'da genel olarak evli olanların sayısı, evli olmayanların sayısına göre daha azdır. Bunun sebebi de il genelinde evlilik çağında olmayan nüfusun, diğer nüfus gruplarından sayıca daha fazla olmasıdır. Ayrıca medeni durum açısından Ağrı'da her dönem boşanmış olan kişilerin sayısı çok azdır. Bunun da temel sebebi, burada boşanma olaylarının halk tarafından çok fazla uygun görülmesidir.

Bir yerde konuşulan diller söz konusu bölgenin etnik nüfus yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yapılan nüfus sayımlarında bu konuyla alakalı olarak ciddi bir araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar kapsamında nüfus sayımında sorulan sorulardan birisi de anadil dışında evde hangi dilin konuşulduğudur Böylece sayımlar neticesinde Ağrı'da resmi dili olan Türkçe dışında başka hangi dillerin de konuşulduğu sayısal verilerle ortaya çıkarılmıştır. Yapılan nüfus sayımı ve bu sayım sonucunda sorulan sorular neticesinde Ağrı genelinde Türkçe dışında başka hangi dillerin konuşulduğu ortaya çıkarılmıştır. Ağrı'da Kürt kökenli kişilerin sayıları fazla olduğu için, bahsi geçen nüfus sayımı neticesinde Ağrı'da Türkçe dışında en çok konuşulan dili Kürtçe olduğu ortaya çıkarılmıştır. Türkçe ve Kürtçe dışında konuşulan başka diller olsa da, bunların sayılarının görece az olduğu tespit edilmiştir.

Bir bölgedeki eğitim seviyesi o bölgenin nüfusun gelişmişlik düzeyi hakkında önemli bilgiler verebilmektedir. Yapılan nüfus sayımlarında bu durum dikkate alınarak okuma yazma bilen kişilerin varlıkları sayısal verilerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yapılan nüfus sayımlarında Ağrı'da okuryazar sayısının son derece az olduğunu göstermektedir. Esasında bu durum Ağrı'ya özgü bir durum olmayıp; Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi geneli ile alakalı bir durumdur. Bu durum, kadınlar açısından daha da vahimdir. Zira bu bölgede kadınlar arasında okum yazma oranı erkeklere oranla daha azdır. İlerleyen yıllarda Ağrı'da hem okuryazar sayısında hem de yüksekokullardan mezun olan kişilerin sayılarında artış olmuştur. Bu da, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren eğitim ve öğretim alanında yapılan çalışmaların başarılı sonuçlar verdiğini ortaya çıkarmaktadır.

Nüfus sayımları neticesi elde edilen bilgiler arasında vilâyetlerde yapılan işler ve bu iş alanlarında çalışan nüfus sayıları da yer almaktadır. Ağrı'da mevcut olan iş kollarında çalışan nüfus sayısı ve bu iş kollarının çeşitliliği Ağrı'nın ekonomik ve iktisadi yapısı hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Nüfus sayımı sırasında kişilere hangi iş yaptıkları da sorulmuştur. Bu durum, raporlara da yansıtılmıştır

Nüfus sayımları neticesi Ağrı ekonomisi içindeki mevcut iş kolları arasında şunların yer aldığı görülmektedir: Tarım ve hayvancılık (Toprak Mahsulleri ve Hayvancılık), sanayi, ticaret, nakliyat-ulaşım, serbest meslek kolları ve diğer çalışma alanları. Bunlar içinde sayıca en fazla olan tarım ve hayvancılıktır. Tarım ve

hayvancılık dışında Ağrı’da az olsa da ticaret ve sanayinin olduğu da anlaşılmaktadır. Ağrı’da sanayi kollarında çalışan kişi sayısı son derece azdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:25.145.5.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 26.55.20.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 27.75.17.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 26.146.9
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.146.12.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:24.137.3.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.148.3.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:54.36.7.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:26.148.1.
- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0; Yer No:17.88.5.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 26.148.13.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 91.62.19.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 92.78.14.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:25.145.3.
- BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 154.16.5.
- BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 170.26.16.
- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 9.46.13.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.62.5.
- BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 189.4.4.
- BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 204.10.7.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 135.21.9.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 139.48.6.
- BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0; Yer No: 95.597.7.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1; Yer No: 154.92.5.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 188.47.6.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 318.14.18.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 318.16.8.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 322.38.2.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 332.3.4.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 336.28.8.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 353.16.9.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 354.19.6.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 303.63.12.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 310.4.7.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 301.55.20.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 426.25.16.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 428.32.2.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Akşam Gazetesi

Azîziye Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Hâkimiyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Mesuliyet

Son Telgraf

Ulus Gazetesi

Van Ses

Yayla

Telif Eserler

Kitap ve Makaleler

AKGEYİK, Tekin, “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı: 70, (2017), ss.31-53.

AKSU, L., “Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Analizleri”, *Sosyoloji Konferansları*, 25. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998 ss.219-311.

Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Tutibay Yayınları, Ankara 1995.

AŞGIN, S., *Atatürk’ten Günümüze Doğu Anadolu*, İmaj Yayınevi, Ankara 2002.

AŞGIN, S., *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet. Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1961.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979.

BAYINDIR GOULARAS, G., “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika Dergisi*, cilt: 4, sayı: 2, (Temmuz 2012), ss. 129-146.

BAYRI, M.H., “Tarih Boyunca İstanbul’da Nüfus Sayımları”, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:1, sayı 14, (1954), ss. 579-602.

BERKTAY, F. ve ATASOY, E., “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:18, sayı:10, (2007), ss.18-44.

BİLGE ZAFER, A., “Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:14, sayı:24, 2013, ss. 121-134.

BURAN, A. ve YÜKSEL ÇAK, B., *Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019.

CERİT, S., *Türkiye’de Nüfus Doğurganlık Ölümlülük*, Yeniçağ Yayınevi, Ankara 1989.

ÇAHA, H., *Ağrı İli Kadın Profili Araştırması*, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul 2016.

ÇAKMAK, F., “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”, *ÇTTAD*, , cilt:18-19, sayı: 8, (2009), ss. 89-115.

ÇAKMAK, F., “Cumhuriyet İdaresi’nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması”, *Turkish Studies Dergisi*, cilt:8, sayı:7, (2013), ss. 33-48.

ÇAKICI, N., “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trabzon’un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, cilt:4, sayı:6, (2018), ss.341-355.

DEDEİC KIRMA, A., “ Boşnakların Türkiye’ye Göçleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 35, (Mart-Nisan 2013), ss. 1-19.

DEDEOĞLU ÖZKAN, S. ve BEYAZLI, D., “Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler”, *Planlama Dergisi*, cilt:28, sayı:1, (2018), ss.22-39.

DEMİRTAŞ, B., “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 41, (2008), ss.63-87.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973.

ERDEM, U., “Cumhuriyet Türkiye’sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)”, *Karadeniz Dergisi*, cilt: 30, sayı: 8, (2016), ss. 38-56.

ERDENTUĞ, N., “ Kalkınma Problemleri ve Doğu Anadolumuz”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Antropoloji Dergisi*, Sayı: 9, (1980), ss. 13-17.

ERKEN, R., Hilal Yıldız ve Naciye Yıldız, *Erken Evliliklerin Toplumsal Meşruiyeti: Nitel Bir Çalışma*, Diyarbakır 2014.

GÖK, S., “Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya Yönelik İskan Politikaları”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 50, (2009/2), ss. 171-220.

GÖKÇE, N. ve YILDIZ, A. “Türkiye’de Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınlar ve Okuma-Yazma Kurslarına Katılmama Nedenleri: “Ne Edeyim Okumayı, Hayatım mı Değişecek?” Kastamonu Eğitim Dergisi, cilt: 6, sayı:26, (2018), ss.2151-2162.

GÜCÜK, S., vd., “Van İlindeki Çok Eşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma”, *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, cilt: 21, sayı:3, (2010), ss.127-133.

HAYTAOĞLU, E. “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)” Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, (1997), ss.46-56.

GÜNEŞ, M., “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış Dergisi*, cilt:8, sayı: 15, (2014), ss.221-240.

KAPLUHAN, E., “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı:26, (2012), ss.172-194.

KARPAT, K.H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KASARCI, R., “Türkiye’de Nüfus Gelişimi”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 5, (1996), ss. 247-266.

KAŞTAN, Y., “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:8, sayı:1, (2006), ss. 123-140.

KAYA, F. “Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri, ” *TheJournal of Academic SocialScience Studies Dergisi*, sayı: 6, cilt:4 (2013) ss.535-559.

KODAL, T., “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti’nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:19, sayı: 1, (2009), ss. 233-258.

KODAL, T., “Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz’da Nüfus(1923-2013)”, *Belgi Dergisi*, cilt:2, sayı:14, (2017), ss.496-536.

KORKUSUZ, T., ve SEVİNDİ, C., “Coğrafi Çevrenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkilerine Tipik Bir Örnek: Hamur (Ağrı)”, *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Muş-2016, ss. 223-239.

KUBİLAY, Ç., “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, (2013), ss. 35-63.

MANDIRACIOĞLU, A., “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlıların Demografik Özellikleri”, *Ege Tıp Dergisi* cilt: 49, sayı: 3, (2010), ss.39-45.

MEMMEDLİ, Ş. ve MEMEDOVA, G.G. “Gürcistan’dan Türk Göçleri”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2011, ss. 12-17.

Milliyet Gazetesi, *İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi, (Ağrı Maddesi)*, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1990.

ÖZER, S., *Demokrat Parti’nin Köy ve Köylü Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

ÖZÇAĞLAR, H., “Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2014, ss. 285-296.

ÖZÇAĞLAR, H., “Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi”, *TÜCAUM, VIII. Coğrafya Sempozyumu (23-24 Ekim 2014)*, Ankara 2014, ss. 285-296.

ÖZGÜR, M. M., *Nüfus Coğrafyası*. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2001.

ÖZGÜR, E.M., “Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 7, (1999), ss.159-174.

ÖZTÜRK, İ., “1927 Nüfus Sayımına Göre Aksaray Vilayetinin Nüfus Özellikleri.” *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 16, sayı: 3, (2018), ss. 581-596.

ÖZTÜRK, M.K., “Nevşehir İli Nüfusu ve Nüfusun Eğitim Durumu (1935 - 1996)”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:23, (2002), ss.249-258.

PEKER, A. E. ve KUBAR, Y., “Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, cilt:14, sayı:2, (2012), ss. 173-188.

TAMER, A., ÇAVLİN BOZBEYOĞLU A. “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi*, sayı: 26, (2004), ss. 73-88.

SERTKAYA DOĞAN, Ö., ve BOSTAN, H., “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, yıl:24, sayı:41, (2019), ss. 61-90.

SÜRMELİ, M., *Iğdır’ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2016.

ŞENOL, M., “Okuma ve Yazma Öğretiminin Kaynakları (Makaleler - 1938/1998)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:2, sayı:2, (2001), ss. 205-219.

TANER, M. ve BAŞAL, H.A. “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de İlköğretimde ve İlköğretime Öğretmen Yetiştirmede Niceliksel ve Niteliksel Gelişmeler”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, , cilt:4, sayı: 1 (2009), ss.560-569.

TOR, H. ve AĞLI, E., Kadın ve Eğitim”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, Özel Sayı, (2016), ss. 67-74.

TUĞLUOĞLU, F., “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:25, sayı: 12, (2012), s. 55-78.

TUNA UYSAL, M., Gizem Tan Eren ve Esma Şimşek, “ Toplumsalın Doğallaştırılması: Erken Evliliklerde Toplumsal Cinsiyet Algısı”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 47, (2019), ss.196-220.

TUNÇ, B., ve ÖZÇELİK, F. “Demokrat Parti Döneminde Ağrı’da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 7, sayı: 3, (2017), s. 463-497.

TUNÇ, B., “Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı:3, (2017), ss.2132-2149.

TUNÇ, B., “ 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu”, cilt: 4, sayı:7, (2018), ss. 3008-3022.

TUNÇ, B., “ 1935 Nüfus Sayımı Bağlamında Ağrı Nüfusunun Potansiyel Durumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, cilt:8, (2019), ss. 2441-2455.

TUNÇ, B. ve AYDIN, H. “ Cumhuriyet Döneminde Eleşkirt İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu.”, *Türk İdare Dergisi*, sayı: 485, 2018, ss.813-838.

TUNÇ, B. Ağrı Halkevi (1934-1951), Eğitim Yayınevi, Konya, 2018.

TUNÇ, B., “ Tek Parti İktidarında Burdur’da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler”, *Vakanüvis Dergisi*, (Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), cilt: 3, (2018), ss. 320-335.

TUNÇ, B. ve YILDIRIM, S., “ Ağrı’da Eğitim (1950-1960), *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:11, Sayı:33, (2018), ss.787-816.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü,(TCBİUM), 1927 *Genel Nüfus Sayımı*, Fasikül I. İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (TCBİGD), 1935 *Genel Nüfus Sayımı Ağrı Vilayeti*, Devlet Basımevi Yayınları, İstanbul 1936.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1941.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), 21 Ekim 1945 *Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1950.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), 21 Ekim 1945 *Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1950.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 22 Ekim 1950 *Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1951.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), 22 Ekim 1955 *Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1963.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), *24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1968.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Yayınları, Ankara 1964.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Enstitüsü (TCBİE), *1965 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler itibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), *26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara 1977.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü (TCBDİEGM), *23 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, (TCBDİEGM) *12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü, (TCBDİEGM) *1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ağrı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1982.

URAL, S., ve TOPÇU, İ., “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kars’ın Nüfusu”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 12, (2017), ss.358.416.

ÜÇEÇAM KARAGEL, D., “Doğu Anadolu Bölgesi Kırsalında Kadın Nüfusun Okur-Yazarlığı (2000)”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, (2009), ss. 14.23.

YAKAR, M., “21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye Nüfusunda Ne Değişti?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:5, (2012), sayı: 21, ss. 382-402.

YAKAR, M., “Türkiye'nin İç Göç Paterni: Kim Nerede İkamet Ediyor? Nereye Kayıtlı?”, *Ege Coğrafya Dergisi*, cilt: 24, sayı:1, (2015), ss. 15-38.

YALÇIN, E. S., *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 26.

YEDEK, Ş. ve SERTEL, S. “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Mardin Nüfusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:11, sayı: 55, (2018), ss.301-310.

YILMAZ, M., “ Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, cilt: 20, sayı:33, (2015), ss.161-188.

Yurt Ansiklopedisi, İl İl Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını, c.I. , Anadolu Yayınları, İstanbul, 1981.

YÜCEŞAHİN, M.M., “Türkiye’de İllere Göre Cinsiyet Oranları”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 5, (1996), ss.267-290.

Lisans Üstü Tezler

ACAR, A., *Isparta Nüfusunun Genel Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

AKBOĞA, Y. Kırsal Kalkınmada Seracılığın Ve Jeotermal Kaynakların Rolü: Ağrı İli Diyadin İlçesi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ağrı 2016.

KAYA, F., *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.

KÖSE, M., 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyonkarahisar 2010.

ÜNAL, E., *Çayeli'nde Nüfusun Gelişimi ve Mekânsal Dağılımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

YILMAZ, S., Van İlinde Nüfus Hareketleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2014.

EKLER

EK 1: 23 Ekim 1935 Tarihli Akşam Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

EK 2: 23 Ekim 1935 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

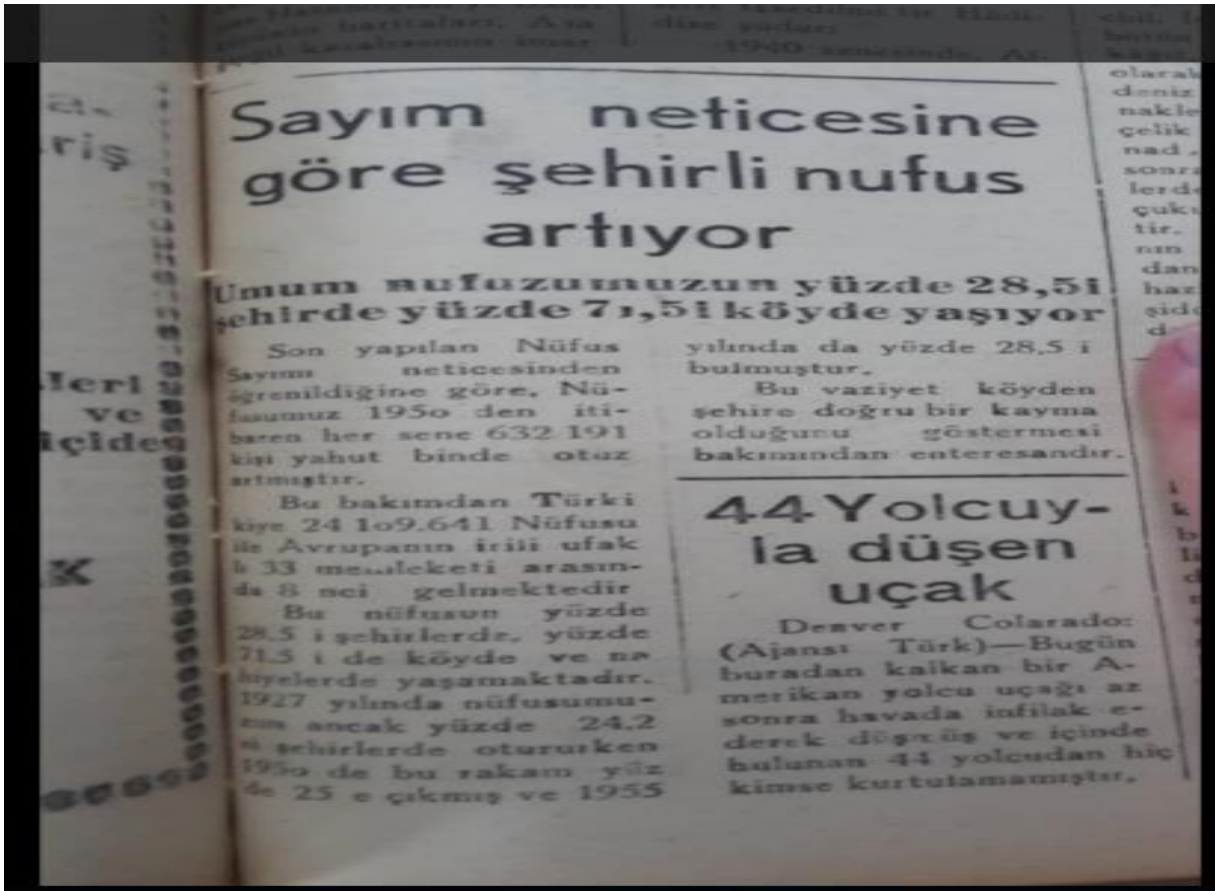
EK 3: 21Ekim 1945 Tarihli Ulus Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

EK 4: 24Ekim 1955 Tarihli Yayla Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

EK 5: 24Ekim 1955 Tarihli Yayla Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

EK 6: 24Ekim 1955 Tarihli Yayla Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

SAHİBİ
Fazlullah Dondurmacıoğlu

İdarehane:
Örnek Matbaası - Karaköe
Telefon 152 - Yazı İş. Md. Ev 159

YIL : 8 Sayı: 2331

YAYLA

Hakkın Otağıdır

GÜNLÜK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

PAZARTESİ
31
Ekim
1960

İlimiz Ticaret ve Sanayi Odası Oda Meclisi seçimi dün yapıldı

Ticaret ve Sanayi Odanın oda meclisi se- çimi dün Ticaret oda nada yapılmıştır. Seçim neticesinde gruplar ilkiye aza ile	Müteahhit ve nak- liyeciler, Zekeriya Yon- tar, Ahmet Hamdi Şam Manifatura ve Tu- hafiyeciler: Nurettin K. K. K. K. K.	şekilleri, Bankalar şirketler, imalatçı ve oteller İzzet Yalçın Hümit Akbulut Hırdavat ve Bak- ım ve Komisyoncular	İbrahim Kılıç Murteza Bakır Keresteci, Marangoz	Ali Karaca M. Zeki Kasar Terzi Kunduracı Ku-	yumcu saatçı vassalır İdris Yıldırım E. var Yakut
---	--	--	---	--	---

Öğretim üyelerine

Vali D. Bayazite gitti

Valimiz Sayın Lüt-
fi Hancıoğlu dün Do-
ğu Bayazıt kazamıza
girmiş ve dün geç va-
kit şehrimize dönmüş-
tür.

Nüfus Sayımı neticeleri belli oldu

Geçen pazar günü
yapılan nüfus sayımı
neticeleri belli olmuş
ve sayım neticesi açık-
lanmıştır.

Ağrı merkez nüfu-
su 10.786 olup merke-
ze bağlı köylerle he-
ber bu rakam 51247

ye yükselmiştir.

Ağrı'nın bütün mül-
hakatları ile beraber nü-
fusu 213136 olup, ge-
çen sayıma nazaran
Ağrı'da 31714 artış
kaydedilmiştir.

Nüfus sayımı hazır-
lıktı ve neticelerinin a-
lınmasında fazla mesai
ve samimi bir gayret
le çalışan nüfus müdü-
rü ve personeli teb-
rik ederiz.

Yarınki Sayımızı okuyunuz

Okullar Yurdu geziye çıktı

nosa geziye gitmişler-
dir.

Dün saat 9 suların-
da şehrimizden hare-
ket etmişler ve akşam
geç vakit şehrimize
dönmüşlerdir.

PAZARTESİ
1
KASIM
1965
Yılı: 3 - Sayı: 740

Mesuliyet

Günlük Siyasi Müstakil Gazete

Telgraf: MESULİYET-AGRI
Telefon: 237 - 159 - 252

Kurucusu: CELAL BAŞER

Sahibi:
Fazlullah Dondurmacıoğlu

E. S. Enstitüsünde
yangın

Ankara (Özel) Bu-
gün (dün) sabah Erkek
Sanat Enstitüsünde çı-
kan yangın sırayetle
genişletmeden söndü-
rülmüştür.

özü kapalı
yasiler

Celal BAŞER

10 Ekim seçimlerin
fihhte olduğum için
enl hakkım olan re-
kullanamadım.
Fakat, Almanya
etinden evvel is-
ldan "seçim Telo-
ı altında, bu sütün
5-Ekim tarihinde
ilen bir yazı gön-
yazımda, benim
n ayrılması arzı
HP, ilere karşı
n etki ben bu
vadeim e daha

24 Ekim 1965
sayımına göre — Türkiye'nin Nüfusu 31,391000

Ağrı merkez 24.357 Mülhakat ile 246.300

24 Ekim 1965 pa-
zar günü yapılan umu-
mi nüfus sayımında
Türkiye'nin nüfusu tes-
bit edilmiştir.
Türkiye'nin genel
nüfusunun 31,391,000
olduğu umumi nüfus

Şehrimizin merkez
nüfusu 24,357, Merkez
köylerinin ise 34,971
olduğu tesbit edilmiştir.
Ağrı'nın umumi nüfu-
sunda 246,300 olduğu sa-

sayımından anlaşılmış
tır.

Yım neticesi anlaşılmış
tır.

Türkiye'nin umumi
nüfusu ile illerin nüfusu

radio vasıtasıyla açık-
lanmıştır.

Yakacak sıkıntısı had safhada

Bir aydan fazla bir
zamandan beri şehri-
miade havaların soğu-
ması yakacak derdini
had safhaya çıkarmış
tır.
Havaların birden bi-
te anımsatıyor. Kömür

tihkakı almayıp ta se-
dace tezek alan fakir
halkta bu tecehüm kar-
gısında müthiş maddi
sıkıntıya düşmektedir.

Dr. Hüseyin Kalyoncu
Ankaradan
döndü

Yiyecek fiyatlarında

rikhane mesleklerini istia-
mar ettiğini açıklanmış-
tır.

Eralp. İstanbul'da
Rum Ortadoks kilisesi
ile Türk Ortadoks kili-
seleri arasındaki iki ibti-

maye yatkın olmalıdır.
nı fakat Yunanistan'da
azınlık olan türklere
Yunan hükümetinin
baskıda bulunduğunu
ve birçok camilerin
kapatılmış olduğunu da
bildirmektedir.

Valimiz A. Paftalının Nüfus sayımı dolayısıyla halka mesajı

24 Ekim 1965 pa-
zar günü genel Nüfus
sayımı bütün yurda şa-
mil olmak üzere vilaye
timizde de uygulanacak
tır.

Tarafımızdan da tak-
tir edileceği gibi bu sa-
yım Türki-emizin içti-
mai ve iktisadi şartlar
bakımından büyük bir
önem taşımaktadır.

Bu itibarla uygula-
manın başarı ile sonuç-
lanması, sayım sonucu
güvenilir verilerin elde
edilmesi zorunludur.

Bu hususta bütün va-
tandaşlarımızın izhar ede-

cekleri hassasiyetlerin-
den emin bulunmakta-
yım.

Şöyleki, Her vatan-
daşın yanına gelen sayım
memuruna sorulan bilgi-
lerin noksanız olarak bil-
dirilmesi icabetmektedir.

Sayım gününde bu
milli görevin her hangi
bir aksaklığa meydan
verilmemesi ve sayımın
hatasız yapılabilmesi ba-
kımından oğün için sa-
yın yurttaşlarımızın be-
lirlilen saatler içerisinde
sokağa çıkmamaları ge-
rekmemektedir. Buna gü-
(Sonu Sa. 3 de)

Yüksek seçim kurulunca Abdulbari Akdoğan

Abdulbari Akdoğan

EK 10: 22Ekim 1970 Tarihli Hakimiyet Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

Bu Hastalık, o Hast

BİR yetkili:
— Doktor arkadaşlarımdan rica ediyorum.
Ne olur bu hastalığın adını anmayın. Kimseye ne olduğunı söylemeyin.
Biz bütün tedbirleri o hastalıkla almıştık. Siz de tedviriyi o hastalıkla almış gibi yapacaksınız.

Ama, zinhâr adını söylemeyin. Sonra çok fena olur. Dişariya yap meyva ihracı edemeyiz. Turist gelmez. Çok fena oluruz.

Bir doktor:
— Hekim 'olarak bu şekilde konuşmanıza hayret ediyorum. Bütün dünyaya mikrop ihraç etmekte demek sizin için de görmüyordunuz. Bunun duyulmaması için mi sarıyorsunuz.

Bir gazeteci:
— Hastalığın çıkışı bölgeyi karantinaya almayı düşünmüyor musunuz? Hastalığı tacrit etmeyecek misiniz?

Bir politikacı, hem

ILAN

Ağrı Nüfusmüdürlüğünden

25- Ekim 1970 pazar günü Genel Nüfus sayımı yapılacaktır. Sayımın amacına uygun tam ve doğru bir sonuç elde etmek için her kimin kıymetli yardımları ile mümkün olacaktır. Bu nedenle sayım halkımızın aşağıdaki hususlarla riayet etmeleri gerekmektedir.

- 1- 25 Ekim pazar günü görevliler dışında gün doğuşundan gün batışına kadar ve sayımın bittiği ilan edilinceye kadar sayım halkımızın dışarı çıkma yasasına riayet etmeleri.
- 2- Sayımı yapan kimselerin sayım esnasında sayım Memurlarına tam ve doğru cevap vermeleri.
- 3- Hiç kimsenin sayım dışı kalma veya için kenilisi mülhakak sayım Memuruna yazdırması.
- 4- 25 Ekim 1970 pazar günü her tarafa kapalı olması nedeniyle sayım halkımızın yiyecek ve evdeki ihtiyaçlarını 24- Ekim 1970 Cumartesi günü temin etmeleri.
- 5- 26-1970 pazar günü sabahından itibaren hiç bir şekilde araba ve yolcu seferi yapılmıyacaktır.
- 6- Bu riayetlere uymayanlar hakkında 1361-62 gün ve 53 sayılı kanunun 31. maddesi gereğince cezalandırılacağı halkımıza önemle duyulur.

Sayın Komitesi

KARDESİM CÂR

SER ÇEVİREN AZİZE BERGİN

CUMAERTESİ
5
ARALIK
1970
Yıl 6, Sayı 2255

Mesuliyet

Günlük Siyasi Müstakil Gazete

Telgraf: MESULİYET-AGRI
Telefon: 252

Kurucusu: Celâl Başer

S A H İ B İ
Fazlullah Dondarmacıoğlu

MİLLETVERİLMİŞ KERİM DAYAZIT SEHRİMİZDE

Milletverilmiş Kerim Dayazit seçmenlerle görüşmek üzere şehrimize gelmiştir.

İşlerinde geçecek olan hemşehrimiz Kerim Dayazitde hoy geldin deriz.

suliyetin ilk suluHüseyin i Merhumu

CELÂL BAŞER

İli okurlarım; Bu ilde bulunan Me andan tam 24 ne Milli Mücadele arından Erzu eyin Anı beğ çıkarmıştı...

«Komünist çeteleri bir kısım basın ve T.R.T. destekliyor» diyen MHP G. Başkanı Türkeş :
Kaatiller hesap verecek!.

rine bayırurken diğer ler almayan Hükümet yetkilileridir. Emniyetçe kilâtinın dalmı suç öle sici tedbirlere bayırur

laydali bir polikna gör mektedir. Mes'ul yönetici lerin adil mahkemeler d- münde basan vercekleri

sun bahası Abdullah Öz- kuzu Milli Güvenlik Kuru lu'na Genç kurmay Ba- şkanlına Cumburbaşkanı

GİDİP/ UĞUL...

Bayan bu konu- rügen Ana uhubirine ıştır: Paşa ta-

mamen düzeldi. Sıhhi du rumu iyidir ve geceyi de gayet sakin bir şekilde geçirdi. Yalnız, doktorları ının tavsiyesine uyarak bayramı evde istirahatle geçirecektir.»

MNP. Genel Başkanı, ortak pazara girişi de tenkit etmiş, «anlaşma, yüce meclisten kaçırıl- rak imzalanmıştır. İmza lanan müddetin gizli tu- tulumak istenen bir çok

Ağrı İlinin 1970 nüfus sayımına göre İl ve İlçelerin Nüfusu

1970 Yılı Ekim 25 de yapılan umumi nüfus sa yımında, en çok nüfus artı mı Ağrıda görülmüş ve bu artış yüzde yirmi beşe yükselmiş yavaşmıştır. İl merkez nüfusuda yüzde yirmi artış göster miş göstermiştir. Son nüfus sayımına ait cetvel aşağıya alınmış tır.

İl ve İlçe adı	Merkez Nüfusu	Köylerin Nüfusu	Toplam
Ağrı İli	30633	39670	70283
Patnos İlçesi	11173	32166	43341
Dişadin İlçesi	4190	21382	25573
Taşlıçay İlçesi	3475	15075	18550
Doğubeyazıt İlçesi	13405	41453	54858
Hamur İlçesi	2061	14875	16936
Eleşkirt İlçesi	7003	30492	37495
Tutak İlçesi	2509	23800	26309
UMUMİ TOPLAM :	74451	218894	293345

EK 12: 5 Kasım 1975 Tarihli Mesuliyet Gazetesi Nüfus Sayımı Bilgileri

EK 14: 3 Mart 1945'te Ağrı ili Tutak ilçesine bağlı olan Reşan ve Doka köyleri de Erzurum ili Karayazı ilçesi Elmalidere nahiyesine bağlandığını gösteren arşiv belgesi

T.C
DAHİLİYE BAKANLIĞI
V. İ. U. Ml.
Ş. 2. Ml.
Sayı:

G E R E K Ç E

Erzurum ilinin Karayazı ilçesi teşkil edilirken Elmalidere bucağına bağlanması gereken Kilo, Reşan, ve Doka köylerinin Ağrı ilinin Tutak ilçesi merkez bucağına bağlandığı ve bu yüzden işlemlerde bir çok karışıklıklara sebebiyet verildiği ve aynı zamanda Tutak ilçesi ile Erzurum ili Karayazı ilçesini ayıran Mirgemir dağları ve bunun kolları olan dağların Karayazı kısmında kalan yukarıda adı geçen köyler halkının bağlı oldukları idari merkeze gidip geliş bir çok müşkilatı hür taraf etmek zorunda kaldıklarından bu köylerin idari, ictimai ve iktisadi bakımlardan Karayazı ilçesinin Elmalidere bucağına bağlanmaları Erzurum ve Ağrı valiliklerinden teklif edilmektedir.

Bakanlığımızca yapılan incelemelerde bu teklif yerinde görülmüş ve işlemi de 4025 sayılı kanunun (D) fıkrasına uygun bulunmuş olduğundan ilişik kararı ona göre düzenlenmiştir.

036	11	1		173	5	17
-----	----	---	--	-----	---	----

EK 15: 19 Şubat 1947'de Eleşkirt ilçesine bağlı olan Yığıntepe, Mollaosman, Veretek ve Gevrigejo köyleri Merkez ilçesine bağlandığını gösteren arşiv belgesi.

G E V R I G E J O

Ağrı İli Eleşkirt ilçesine bağlı Yığıntepe, Molla Osman, Veterek ve Gevrigejo köyleri bağlı bulundukları Eleşkirt ilçesine 22-40 Kilometre olmalarına karşılığın Ağrı İli Merkez ilçesine 10-17 kilometre mesafede bulunmaktadır. Ekonomik ilgileri tamamen Ağrı Merkezi ile olan bu köyler Halkın Eleşkirt ilçe Merkezile olan ve yalnız resmi işlerine münhasır kalmış münasebetlerini idame için kışın şiddetli furtunaları ve tipisile meşhur olan Eleşkirt evasından geçmek mecburiyeti karşısında bir çok zorluklara ve hatta Hayat tehlikesine maruz bulunmaktadırlar.

Tabii Coğrafya ve Ekonomik yönlerden olduğu kadar Halkın da idareye kolaylık sağlanması bakımından adı geçen köylerin Halkın da arzusu ve çabası ile Ağrı Merkez Bucasına bağlanmaları idare kurulu ve Daimi Komisyon kararlarına dayanılarak adı geçen Valilikten teklif edilmiş ve Üçüncü Genel Müfettişlikte bu düşünceye katılmıştır.

Bakanlığımızca yapılan incelemede teklif yerinde görülmüş ve işlemleri de Vilâyet idaresi kanunu hükümlerine uygun bulunmuş olduğundan ilişik kararı emre göre düzenlenmiştir.

330	11	1		189	4	4
-----	----	---	--	-----	---	---

EK 16: 9 Nisan 1949 tarihinde idari sınır alanında yapılan düzenleme kapsamında Eleşkirt kazası hudutlarında yer alan Amat, Keşiş ve Soğan köyleri de Merkez ilçesine dâhil edildiğini gösteren arşiv belgesi.

T. C.		Osmanlı	
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI			
U. M.			
S. M.			
Sayı 10000			
<u>G E R R E K O R</u>			
Ağrı ili Aleşkirt ilçesine bağlı Amat, Keşiş, Soğan köyleri bağlı bulundukları Aleşkirt ilçe merkezine 22-25 Klm. mesafede olmalarına karşın Ağrı ili merkezine 12-14 Klm. mesafede bulunmaktadır. Ekonomik ilgileri tamamen Ağrı merkezine olan bu köyler balkı Aleşkirt ilçe merkezine olan ve yalnız resmî işlerine munhasır kalan münasebetlerini idame için kıyın şiddetli fırtınaları ve tipiyle meşhur olan Aleşkirt ovasından geçmek mecburiyeti karşısında birçok zorluklara ve hatta hayat tehlikesine maruz bulunmaktadır. Coğrafya durumları ve ekonomik münasebetleri yönlerinden olduğu kadar idarede kolaylık sağlanması bakımından da adı geçen köylerin Ağrı merkez bucağına bağlanmaları idare kurulu ve daimî komisyon kararlarına dayanılarak adı geçen valilikten teklif edilmiştir. Bakanlığımıza yapılan inceleme bu teklif yerinde görülmüş ve işlemi de vilâyet idaresi kanunî hükümlerine uygun bulunmuş olduğundan ilişik kararı ona göre düzenlenmiştir.			
Kayıp yahut başka yere, kâğıt olduğu zaman güm ve sayılı kâğıt dâim ve yabedin bulunduğu kanunlar rica olunur.			
330	11	1	1204 15/7

EK 17: 1960 Nüfus Sayımı ile İlgili Arşiv Belgesi

T. C.		Yazın tarihi : 1 1		Girdi No : 986		TARİH	
BAŞBAKANLIK		Beyaz odan : K. K.		* tarihi : 23 3 1964		Edilecek	
KANUNLAR VE KARARLAR		Beyaz tarihi : 10 3 1964		Ekleri :		Edildi	
Yerlik Dairesi Belirli		Kararın adı :		Kararın No :		Kararın Tarihi :	
Kararın adı :		Kararın No :		Kararın Tarihi :		Kararın İçeriği :	
Tasarru		Kararın Tarihi :		Kararın İçeriği :		Kararın Sonuçları :	

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

KARARNAME

1- Sayım ve anketlerle ilgili hizmetlerde mesai saatleri dışında çalıştırılacak Devlet İstatistik Enstitüsü memur ve hizmetlileriyle genel ve katma bütçeli daireler, iktisadi Devlet teşekkülleri, özel idare ve belediyeler ve bunlara bağlı teşekküller memur ve hizmetlilerine saat başına en çok (5) lira ücretin,

2- Sayım ve anketlerin hazırlık, uygulama, denetleme ve sonuçlarının ıglenmesi işlerinde yevmiyeli olarak çalıştırılacak kimselere günde en çok (30) lira ücretin,

3- Sayım ve anketlerin özelliğine göre, esas görevlerinin bulunduğu mahallerin dışında görevlendirilecek Devlet İstatistik Enstitüsü memur ve hizmetlileriyle birinci maddede belirtilen diğer daire ve kurumlar memur ve hizmetlilerine, 6245 sayılı Kanuna göre verilecek gündelik ile birlikte toplamı (30) lirayı geçmemek üzere gündeliğin ^{gerekli miktarda}

4- Sayım ve anketlerle ilgili eğitim ve tatbikatlarda adigeçen Enstitü elemanları dışında ders verecek görevlilere saat başına en çok (30) lira ücretin,

5- Sayım ve anketlerde, yukarıki maddelere göre Devlet İstatistik Enstitüsü dışından görevlendirileceklerle dolduracakları beher soru kağıdına başına en çok (5) lira ücretin,

6- Aile bütçeleri anketinin uygulanışı sırasında uzun süre ile gışleme tabii tutulan ve soru kağıdını dolduran ailelere anketin bitiminde (150) liraya kadar ödeneğinin,

7- Sayımların hazırlık, uygulama, denetleme ve sonuçlarının alınması işlemlerinin mahallerinde selamette yürütülmesi için sözü geçen Enstitü personeli dışından görevlendirilecek bölge ve il sayım amirlerine en çok (300) er lira tazminatın, 1/3/1964 -28/2/1965 tarihleri arasında geçerli olmak üzere verilmesi

Maliye Bakanlığının uygun mütalaasına dayanan Devlet Bakanlığının 10/3/1964 tarihli ve 60/974-906 sayılı yazısı üzerine, 13/6/1962 tarihli ve 53 sayılı Anunun 13 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu ca 14 / 3 /1964 tarihinde kararlaştırılmıştır

Devlet Bakanlığına (K.)
Maliye "
Sayıştay Başkanlığına

Sayım ve anketlerle ilgili hizmetlerde çalıştırılacaklara verilecek ücretler hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararnamesinin suretinin sunulduğunu arz ederim. (Say.... sureti sunulmuştur.)

10.3.1964
4.967

Sk: 99

1- Kararname sureti

Dağıtım:

...Bakanlıklarıyla Sayıştay Başkanlığına

10.3.1964
372

EK 18: 1965 Nüfus Sayımı ile İlgili Arşiv Belgesi

T.C. BAŞBAKANLIK KANUNLAR VE KARARLAR Tetkik Dairesi		Tanım numarası :	Dosya No : 74-14	YERİT	
Konu :	No :	Yazı tarihi : 1 / 1	Gölg. No : 2775	Edilecek	Edilmiş
Tamam :		Beyan eden : 21	B. tarihi : 24.6.1965		
		Beyan tarihi : 1 / 1	Eklere :		
		Kayıtlar :			

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
K A R A R N A M E

1965 Genel Nüfus Sayımında uygulanacak olan ilişik "Vali ve kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin çalışmalarına ait Yönetmelik" ile "Sayım ve Kontrol Komisyonlarına Mahsus Yönetmelik" in yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulunca 28/5/1965 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Devlet Bakanlığına
Mecriyat ve MEd. Gn. Müdürlüğüne (K.)

1965 Genel Nüfus Sayımında uygulanacak iki adet Yönetmeliğin yürürlüğe konulması hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle ilişkisinin suretlerinin sunulduğunu arz ederim.

Mecriyat'ı sunulmuştur.

Müslîh Fer
Başbakan adına
Müsteşar
M.F.

Eklere:
1- Kararname sureti.
2- Yönetmelik (2 adet)

Dağıtım:
Devlet Bakanlığına ve
Resmî Gazeteye.

25.6.1965

592

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı- Soyadı	Ömer DEMİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Ağrı -1989
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Eğitimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (2014)
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2020)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (Az Düzeyde)
Bilimsel Faaliyetler	-
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Konuk Evi
İLETİŞİM BİLGİLERİ	
E-posta Adresi	trhc.omer1453@hotmail.com
YÜKSEK LİSANS MEZUNİYETİ	
28.02.2020	